

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ

MAKAY IDA

MÁTYÁS FERENC

TÉNAGY SÁNDOR

TOLDALAGI PÁL

VERSEI

*

BÉRTHA BULCSU:

A KENGURU

PÁL RITA:

KESZTYÜVARRÓNÖK

*

FÜLEP LAJOS

EMLÉKEZETE

TUSKÉS TIBOR:

BESZÉLGETÉS

HONTY MÁRTÁVAL

*

CZINE MIHÁLY:

CSUKA ZOLTÁN RÓL

CSUKA ZOLTÁN:

JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

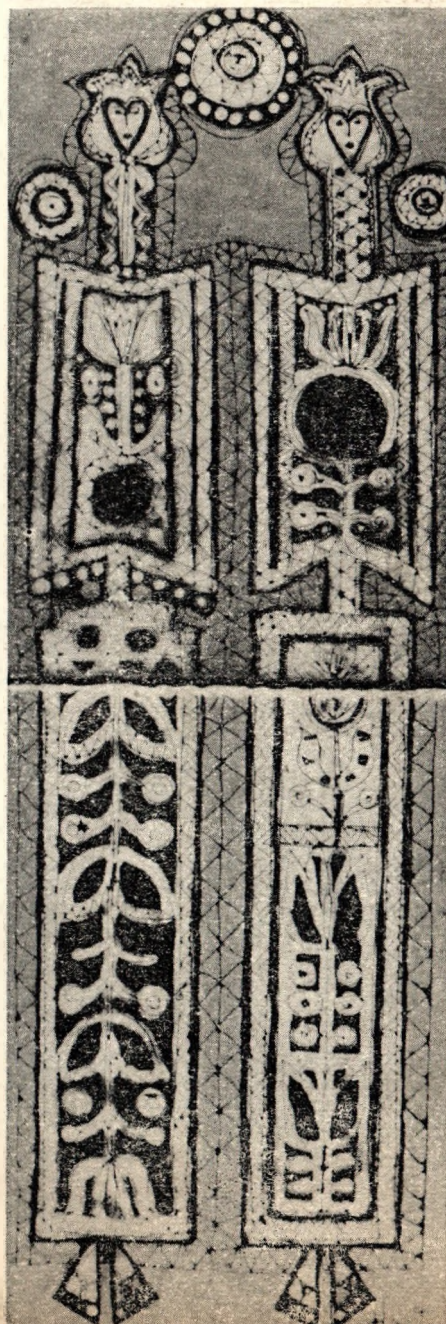
6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

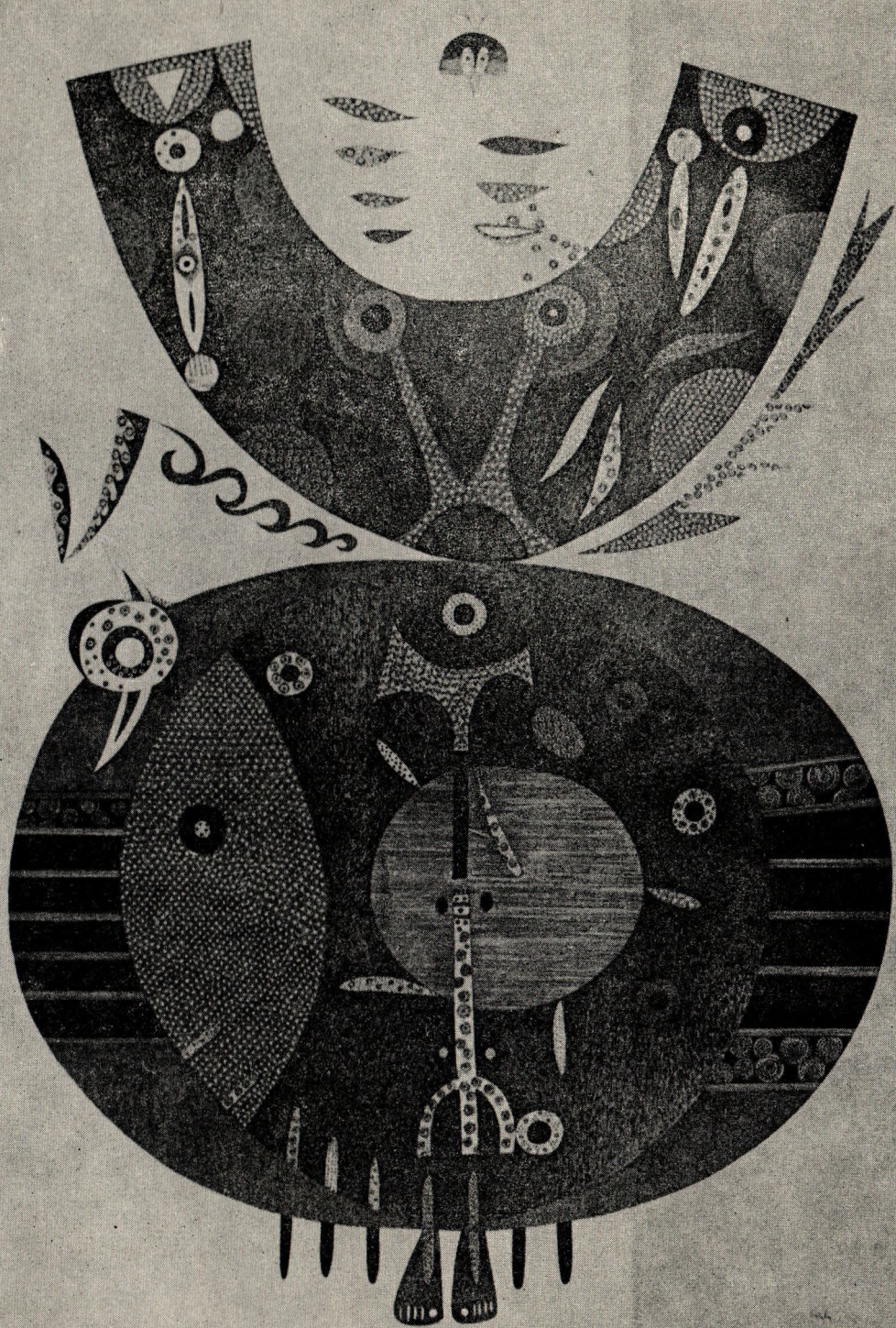
BENKŐ ATTILA
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CZÉRE BÉLA
CZINE MIHÁLY
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
CSUKA ZOLTÁN
DEME MÁRIA
DERCSÉNYI DEZSŐ
HAJNÓCZI GYULA
KERÉK IMRE
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ
LICHTMANN TAMÁS
MAKAY IDA
MAROSI ERNŐ
MÁTYÁS FERENC
MELIORISZ BÉLA
NAGY IMRE
PARTI NAGY LAJOS
PÁL RITA
TÉNAGY SÁNDOR
TOLDALAGI PÁL
TUSKÉS TIBOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

HONTY MÁRTA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

1975. SZEPTEMBER

TARTALOM

CSORBA GYÖZÖ versei: Temetik Simon Pistát, Rom és rét, Kérés kisunokámhoz, Tudni kell - - - - -	771
BERTHA BULCSU: A kenguru (regény, befejező rész) - -	774
PARTI NAGY LAJOS versei: Milyen árva, Hintaló-huszár, Stralsund - - - - -	785
BENKŐ ATTILA: Utószó (vers) - - - - -	786
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ: Nézem a fákat (elbeszélés)	787
MAKAY IDA versei: Még szerelem?, Pieta, Nagycsütörtök, Felfénylenek - - - - -	797
TÉNAGY SÁNDOR versei: Lefekvés előtt, Nyilatkozat -	798
PÁL RITA: Kesztyűvarrónők (riport, II. rész) - - - -	799
TOLDALAGI PÁL versei: Örök jelenség, Mennyivel vagyok jobb?, Labdajáték - - - - -	810
MELIORISZ BÉLA versei: Fűekben alszik, Öregek ülnek, Elszántak, Még alszik - - - - -	811
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (<i>Beszélgetés Honty Mártával</i>) - - - - -	813
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle - - - - -	819

FÜLEP LAJOS EMLÉKEZETE

MAROSI ERNŐ: Fülep Lajos és „A magyar művészettörté- nelem föladata” - - - - -	823
DERCSÉNYI DEZSŐ: A tudományszervező - - - - -	828
HAJNÓCZI GYULA: Fülep Lajos és az építészet - - -	832

•

CZINE MIHÁLY: Csuka Zoltán (tanulmány, I. rész) – –	837
CSUKA ZOLTÁN: Jugoszláviai körkép III. – – – –	846
MÁTYÁS FERENC: Várakozás (vers) – – – –	852
KERÉK IMRE: Bece-hegyi képeslap (vers) – – – –	853
CSÁNYI LÁSZLÓ: Bece-hegyi mitológia (<i>Takáts Gyula: Száz nap a hegyen</i>) – – – –	854
ZENTAI MÁRIA: Orbán Ottó: Szegénynek lenni – – –	858
NAGY IMRE: Urbán Gyula: Családi vadászat – – – –	859
CZÉRE BÉLA: Kende Sándor: Furcsa lány – – – –	861
LICHTMANN TAMÁS: Sánta György: Farkasrajz a kabáton	862
DEME MÁRIA: Anóka Eszter: Hála – – – – –	863

K É P E K

HONTY MÁRTA tűz-zománcai – – – – –	784, 822, 845
<i>(Gyertyás László fotói)</i>	

A borítón és műmellékleten

HONTY MÁRTA művei
(Nádor Katalin és Gyertyás László fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-473.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

75-3414 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Temetik Simon Pistát

*Temetik Simon Pistát, temetik –
S én nem vagyok a sírjánál, pedig
innen már végig hozzá lejt az út,
a nagyvilágon ez már az a zug,
mely belső körként szűkebb otthona,
és volt számára védővár, tanya.
Hisz alig pár kilométerre csak
épült az is, az új, a nyári lak,
hová és honnan – úgy képzeltük el –
könnyű baráti hid majd átível,
s kik mondtak volna egymásnak sokat,
de más vidék béklyózta lábukat:
a fél-életnyi késedelmeket
pótolták volna, amiként lehet.*

*A hid még el se készült, már ledőlt,
Simon Pistára hull a barna föld:
temetik Simon Pistát, temetik. –
Szemem északnyugat felé szökik,
Bazsi felé, (egyszer kocsiztam át,
érezni véltem a költő nyomát).
Most mindenféle értelmetlen ok
akarta, hogy nem sírjánál vagyok.*

*Vagy mégis ott!? Mert itt is éppolyan
az ég, a lég, a víz, a föld, a hant,
a hant, amit lassan fölmarkolok,
és áhítattal visszamorzsolok:
temetem Simon Pistát, temetem,
erre is örök nyugalma legyen,
itt a Fülöp-hegy déli oldalán,
hol egyszer – még két éve sincs talán –,
oly szép napot töltöttem el vele.
– Kihűlt a helye, hideg a helye.*

*Hanem a föld nem hűl ki sohasem,
amibe Simon Pistát temetem,
az egész táj egy óriás Bazsi,
s olyan igazi, mint az igazi – –*

*Gerle sir, a nap ködbe rejtezik,
temetik Simon Pistát, temetik . . .*

Révtülp, 1975. július 10-én, du.

Rom és rét

Ezek a halott romok itt öt-hatszázévesek.

Ez az élő rét egy-nyári, két-nyári, legfeljebb egy-két-nyári. Amikor hajdanában éltek még e romok: erőd-templom voltak, zömök kerítés-bástya és kisdud lelkész-lak.

A vaskos falak között öröm, gyász, hála, szorongás, szenvedély kavargott, izzott, hujjázott, fuldokolt.

Lőrészek hunyorognak a július-délutáni nap-özön kiméretlenségében, a szentegyház piros-vörös téglái-kövei között. Katonák is tanyáztak itt valamikor vagy civil tegyverforogatók. Védekeztek és védelmeztek, s nyilván ettek-ittak, köpködtek, káromkodtak, sőt szeretkeztek is, ha éppen úgy adódott.

A templom-hajó viharvert gálya a rét-tenger horizont-emelkedőjén. Viszi a gálya, viszik a romok süket konoksággal a halott maradandóságot. Viszi a maradandóság, viszi az időben süket konoksággal a halott romokat.

A július-délutáni nap-özön éles vonalakat vág földre, falra, más-más színárnyalatú és töménységű árnyékboldokokat gyűjt a zugokba.

A megzúzott román-gót formák elszántan ragaszkodnak érvényességükhöz, amit az emberi szellemtől és kéztől kaptak. S mindegyre unszolják a fantáziát, hogy egészítse ki őket.

Az elmélkedőre rászárad az ing, könnyű borzongás ösztökéli, hogy kilépjen a falak közül.

Kint félkaréjban az aggálytalan rét. Féktelen kánikulai tobzódásban. Arvacsalán, papsajt, ökörtarkkóró, zsálya, ezerjófű, pipacs, kamilla, pásztortáska, bogáncs... Surrogó, akadozó lábfejemenél egyre-másra ismerem föl gyerekkori barátaimat s néhány ellenségemet.

Nap-özön a réten, furcsa áradás. Emel, ahelyett, hogy lenyomna, lebegtet, ahelyett, hogy elsodorna.

A lepkék is nyilván ebből a különösségből valók. A könnyűség látható igazolásai: tarkán, fehéren, cífrán, egyszerűen.

S a rét esendő-kápráztató formái elszántan ragaszkodnak érvényességükhöz, melyhez az emberi szellemnek és kéznek semmi, de semmi köze nincs.

Júliusi tobzódás, tobzódó mulandóság.

És mi lesz ötezer év múlva, mi lesz ötvenezer év múlva?

A romokat már múmia-karikatúrájuk sem örzi többé,

– a rét éppoly diadalmas teljességben, elképesztő változatosságban tobzódik, tombol, mint ma is.

Ó, mulandó maradandóság, maradandó mulandóság!

Kérés kisunokámhoz

*Benned lehetek legtovább itt.
Gyűjts hát belőlem
mennél többet magadba, Bálint!*

Tudni kell

*Tudni kell, hogy az emberi kapcsolatok között
akad olyan természetű s fokú,
amelyben az egyik fél magatartása
szőröstül-bőröstül telfalja a másikat.
A bibliában például az „Aki felső ruhádat . . .”
vagy az „Aki arcul üt téged jobb felül . . .” mondások utalnak erre.
Ilyenkor egyszerűen nem lehet ellenségeskedés,
mert a cselekvésvonalak egyirányúvá fordulnak.
Így áll a dolog az anyák és gyermekek között is.
A mindig áldozó anya szeretetében telhetetlen,
mindenevő, s még a leleményes rosszaság se képes
kifundálni olyant, amit elutasít.
Aztán van ilyesmi a szerelemben is:
ha az egyik szerelmes annyira kitágítja szerelmét,
hogy a másik nem mehet ki belőle,
undorral, hűtlenséggel, fagygyal, sőt gyilkossággal sem mehet ki.
Az effajta faló-magatartásúak boldogok és erősek,
talán még a sirba is leviszik boldogságukat,
s valamit a föld is megismer
azokból a legnagyobb titkokból,
melyek révén egy élet emberinek nevezhető.*

A kenguru

8.

Varju István a Zillel egy idegennek tűnő, kétszámjegyű úton robogott távoli célja felé. A nap már magasan járt az út felett, de a fénye sápadtan, erőtlenül hullott a tájra. Régen elindult, de nem emlékezett rá, hogy mikor. Fáradtan fogta a volánt. Jobb lába már órákkal korábban elszibbadt a gázpedálón, de nem mert megállni, mert a vidék, melyen áthajtott, siváran, laposan terült el az út két oldalán. Sehol egy domb, bucka, sehol egy bokor vagy kukoricás. A föld a látóhatár széléig kopasz volt és rozsdavörös. Néhol kivirágzott rajta a só, s bizonytalanul csillogott a fényben. Nem akarta a tájat nézni. Az útra meredt. Jobb kézzel oldalra nyúlt és az ülésen kitapogatta a magnót. Bekapcsolta. Úgy emlékezett, hogy az Osmonds-kazetta van a gépben, így a Vad lovak-nak kellett következni. De nem. Halk, majd erősödő rezgéseket hallott, és egy-egy ütészzerű koppanást. Nyúlós, szétesett hangok torlódtak egymásra. Megrettent. Visszapergette a szalagot és újra indította. Hiába. Kaotikus, soha nem hallott zene tört elő a magnóból és betöltötte a vezetőfülkét. Varju borzongva figyelte. Néha sirályvijjgás, majd sikolyok vegyültek a hangnarchiába. Éppen ki akarta kapcsolni a magnót, amikor az út szélén megpillantotta a bigamista pincért. Gimmick még mindig csokornyakkendőt, fehér inget, fehér pincérkabátot viselt, mint hajdan a Camel-reklámon. Fekete pincérnadrágját hőzenträger tartotta, nagy hasára csíkos selyemöv feszült, s gomblyukában ott piroslott a székfü. Az út szélén állt és idegesen integetett Varjunak, hogy álljon meg, ne menjen tovább. Varju István a fékre lépett, de hiába, a Zil rohant tovább. Felengedte a féket, majd újra lenyomta. Ekkor érezte, hogy puha a fék. Puha, nem fog semmit. A tükörből látta, hogy Gimmick már az út közepén áll és kétségbeesetten körözik a karjával. Varju István még egyszer beletaposott a fékbe, de a Zil nem állt meg. Hirtelen észbekapott. – „Le kell állítani a motort.” – Megfogta a slusszkulcsot és balra fordította. A motor nem állt le. Erőltette. Körbefordult a kulcs. Levette a lábát a gázzal, de a motor egyenletesen duruzsolt tovább. Varju ekkor megértette, hogy addig kell robognia az ismeretlen, kétszámjegyű úton, míg a tartályból kifogy a benzin. Másként nem tud megállni. Megmarkolta a volánt és az útra nézett. Csökkent a fény. A szélvédőn át felpillantott a napra. A nap már alacsonyan állt a táj felett. Óriási vörös gömbbé duzzadt. Alig világított. Fekete madarak szálltak alatta nagy csapatokban. Nagyok voltak a madarak, nagyobbak, mint a nap. Csakhamar észrevette, hogy jobbra a rozsdavörös mezőn emberek szaladnak valahová. Fehér zászlókat visznek és ütemesen kiabálnak valamit. Nem lehetett tudni, hogy honnan jönnek és hová igyekeznek a szikes, kietlen mezőn. Később az út másik oldalán is embereket látott. Ezeknek nem volt zászlójuk. Kis csoportokban, szétszóródva mentek valahová. Egyes csoportok az úttal párhuzamosan visszafelé, mások viszont befelé tartottak a mező mélyére.

Fogyott a fény. A madarak már olyan alacsonyan szálltak, hogy Varju állandóan látta csapdosó szárnyukat a szélvédő előtt. Az embercsoportok lassan belevesztek a messzeségbe. Később, amikor vörösesbarna alkony ereszkedett a vidékre, állatcsapatok tűntek fel az árokparton. Némán meneteltek. Amikor egy-egy csapat átváltott a teherautó előtt, Varju úgy látta, hogy ormányos lovak. A lovakat árnyak követték. Alaktalan árnyak hömpölyögtek elő a pusztaságból és a Zil előtt hosszúra nyúlva átúsztak az út másik oldalára. Amikor Varju István megpillantotta az árnyakat, megremegett. Jobb lábát visszatette a gázpedálra, és beletaposott. Ütközésig nyomta, de hiába. A Zil nem gyorsult fel. Érzéketlenül gurult tovább, ahogy a kedve tartotta. Varju Istvánnak nem engedelmeskedett. Az út emelkedni kezdett, felszaladtak egy vasszerkezetből épült felüljáró hidra. Varju kíváncsian oldalt pillantott, majd előre. Görcsösen belekapaszkodott a kormánykerékbe, összecsattantak a fogai. A hidon túl nem folytatódott az út. Abbamaradt a levegőben. Érezte, hogy zuhan, reccsen a teherautó, majd belecsobban valamilyen folyadékba. Piszkos víz tört be a vezetőfülkébe. Oldalán feküdt a Zil egy keskeny csatornában. Varju a műszerfalra állt és kimászott az ablakon. Derékig süllyedt a vízbe. A partfalhoz evickélt, felkapaszkodott. Bizonytalan kiterjedésű gyártelepen találta magát. A vörösesbarna alkonyi homályban még éppen meg tudta különböztetni az építményeket. A vastraverzek között tucatjával kigyóztak a csövek. Mindenütt sziszegett, fűtyült, pengett valami. Néhol gőz tört fel, másutt nagy építmények mélyén gépek nyögtek. Ütemesen rengett a föld. Sehol nem látott embert. Tapogatózva, óvatosan elindult a csövek alatt. Nagy vashalmokba ütközött, rozsdás, kidobott kazánokba, gépekbe. Hosszú bolyongás után rátalált egy sínparra. Elindult a sínek mentén. Váltókra bukkant, kitérőkre, ahol éjfékete pakuratartályok álltak és folytatták levüket. Tovább botorkált. Megeredt az eső. Eleinte könnyű volt, mint a permet, aztán elvastagodott. Szennyes lé zuhogott alá a magasból. A gyárak között felgyült a víz, patakok indultak minden irányba. A sínek között is bokáig ért már a víz, és mire megpillantotta a magasban húzódó drótkötélpályát, melyen fekete csillessorok utaztak le és fel, már fél lábszárig gázolt a vízben. Menedék után kutatott. Elvesztette a sínek vonalát. Balra húzódott a sötétben. A drótkötélpálya alatt alacsony, földbesüppedt házakra bukkant. Benyitott egy faajtón. Sötét előtérbe jutott, de egy másik ajtó mögül fény szivárgott elő. Kopogott. Nem érkezett válasz. Újra kopogott. Hiába. Lenyomta a kilincset és belépett. Korhadt padlójú kicsi szobában találta magát. A sarokban egy sovány, elgyötört arcú maláj nő állt. Hosszú, fekete haja a derekáig ért. Egy kislányt szorított magához. Mögötte is gyerekek álltak. A maláj nő megnyugvással tekintett rá. Úgy viselkedett, mintha már nagyon régóta várná. Mozdulatai arra utaltak, hogy a sofőr hazaérkezett. Varjunak is olyan érzése támadt, mintha már valaha járt volna a szobában. Némelyik gyerek ismerősnek tűnt. Körülnézett. A falon megpillantotta a Camel-reklámot. Odalépett, meg akarta érinteni. Ekkor látta, hogy Gimmick, a bigamista pincér hiányzik róla. Üres a helye. Varju megfordult és újra szemügyre vette a helyiséget. A szobában nem volt bútor. A padlón egy lavór, néhány lábas és egy éjjeliedény állt. Csöpögött beléjük az eső.

– Beázik a tető – mondta a maláj nő.

Varju újra a padlóra nézett és látta, hogy az egész ház ferdén az utca felé lejt, a fal mellett már áll a víz.

Gondolkodott. Úgy érezte, valamit félbehagyott, cselekednie kell. Vala-

hová utazott, de már nem tudja hová. Nyugtalanul állt a szoba közepén. A maláj nő újra megszólalt:

– Meg kellene csinálni a tetőt.

– Yvonne... Én... – ahogy a padlóra pillantott, látta, hogy már bokáig ér a víz, a lavór és az edények, melyeket a maláj nő a csöpögések alá rakott, úsznak a szobában. Varju kétségbeesett. Az ajtóhoz ugrott és felszakította. Kintről betört a víz, elöntötte a szobát. Ki akart törni a falak közül, de a zuhatag visszasodorta. Elaludt a lámpa. A sötétben, mint egy megkínzott állat, halkan nyöszörgött a maláj asszony.

Zsozsó a heverő mellett állt és rázogatta Varju István vállát:

– Ébredj, Kánya... Negyed hat...

Varju felült, csodálkozva bámult Zsozsóra.

– Apu már felöltözött.

– Ki?

– Apu... Föztem neked teát, tojást is sütök, ha akarod.

Varju megsimogatta Zsozsó karját, aztán a földre ugrott. Trikót, nadrágot rántott magára, megkönnyebbülten, fűgén öltözött.

– Mit álmoddál? – kérdezte Zsozsó.

– Miért?

– Csikorgattad a fogadat és jajgattál.

– Nem emlékszem...

– Beszéltél is álmodban.

– Mit mondtam?

– Nem lehetett megérteni. Valami rosszat álmodhattál, mert eltorzult az arcod és izzadtál.

– Ne törődj vele, Zsozsó, majd elmúlik – mondta Varju és a konyha felé indult.

Györkő már az asztal mellett ült, reggelizett.

– Jó reggelt – köszöntötte Varju, aztán a csap alatt megmosta az arcát. Zsozsó mögötte settenkedett kis papucsában. Tojást sütött, a serpenyőt az asztalra tette. Varju az asztalhoz lépett, állva megitta a teáját.

– Nem eszed meg a tojást? – kérdezte Györkő.

– Most nem tudok enni. Elég a tea.

– Akkor én megeszem.

Zsozsó az apja elé igazította a tojást, majd visszatért a kredenchez. Az ajtónak támaszkodott. Álmosan nézte Varjut. Varju már hónapok óta családtag volt náluk, de még mindig idegenül mozgott a konyhában. Csak a szobában, ahol kizárólag Zsozsóhoz tartoztak a tárgyak, ruhák és eszközök, csak ott viselkedett nyugodtan, otthonosan. Zsozsó szeretett volna kérdezni valamit Varjutól, de az apja már felállt az asztaltól. A két férfi kabátot húzott, az ajtó felé indult. Varju az ajtóban lehajolt és megcsókolta Zsozsó arcát.

A Cserkesz utcában reggelre befagytak a tócsák. A fagyszagú levegő üdítően hatott Györkőre. Nagyokat szusszantott és bizakodva fürkészte a távoli buszállomást, ahol még csak néhányan ácsorogtak. A tél, mint ez a hetvenes években megszokottá vált, ismét elmaradt. Ősszel korai telet, nagy havakat jósoltgattak a meteorológusok, de semmi sem lett a dologból. A fekete karácsonyt tavaszi január követte, s a régi telekhez szokott emberek már annak is örültek, ha reggelre egy kis jég képződött a tócsák tetején.

Varju István nem örült a fagyszagú januári reggelnek. Gondterhelt volt

és fáradt. Alig egy hete esett túl a tárgyaláson. Felmentették, de a maláj nő halála tovább nyomasztotta. Györködta, hogy mi foglalkoztatja a végét. Megérintette a vállát:

– Az a fontos, Pista, hogy felmentettek... Nem is történhetett másként. Az orvosszakértők megállapították, hogy a nő már halott volt, amikor a kocsi alá került. Nem tehetsz róla, lementél az útról, de hiába.

– Plusz háromezer.

– Részletet adtak rá. Kifizeted. Ez a minimum. Ennél olcsóbban nem lehet megúszni egy ilyen karambolt.

– Még a rendőrség vissza van.

– Mára vagy beidézve?

– Mára.

– Rendben lesz a dolog.

– És ha nem adják vissza a jogsit?

– Fölmentettek. Egész biztosan visszaadják.

– Az ügyvéd is ezt mondta. Csak attól félek, hogy van valamilyen paragrafus, kivétel, vagy kizáró ok, és visszatartják.

– Van rá öt üveg tikeües söröm, hogy visszakapod a jogsit. Ma este zsebedben lesz a jogsit.

Odaértek a buszállomáshoz. Tízen-tízenötön várakoztak az út szélén. Beálltak a sorba. Nem beszéltek többet. Háromnegyed öt előtt öt perccel befutott az autóbusz. Felpréslődtek, mint minden reggel, s a zsúfolt kocsiban az alaktalan tömeggel egygé válva eljutottak a Volán-telepre.

Varju István a nagy szerelőcsarnok közepe táján egy lezsarolt motor felújításán dolgozott harmadmagával. Egyenként kiserelte a szelepeket, rugókat, rugótányérokat, s mindent kirakott egy olajos bádogtepsibe, a földre.

– Ezt nézd meg – mondta Kanizsainak, aki fiatal kora ellenére régi szakmunkásnak számított a javítóműhelyben.

– Mi van? – kérdezte Kanizsai.

– Törött.

– A rugó?

– Nem, a szelepszár.

– Finoman bántak ezzel a szegény motorral... De várj csak, a dugattyúk majd beszélnek. Minden kiderül...

Varju belehasalt a motorba, a fáradt olajtól fekete csavarokat sorra meglazította, majd kiemelt egy-egy újabb alkatrészt. Időnként az órájára pillantott, és csüggedten merengett a motor felett.

– Mi van Kánya? Rühelled a melót? – kérdezte Kanizsai.

– Áááá... Jó meló ez... Csak...

– Hányra més?

– Tízenegyre.

– Akkor még pancsolhatsz az olajban. Szétdobod a vezérművet, aztán öltözhatsz.

Varju a csarnok távoli vége felé bámult. Az aknák felett mindenütt teherautók álltak. Szerszámok csörögtek, rosszul beállított motorok jajongtak. Beteg alkatrészek kattogtak, nyögtek a próbapadokon. Szerelők, inasok sétáltak át a szétszedett motorok között egy-egy újonnan vételezett alkatrésszel, s ahogy lépdeltek a huzatos csarnokban, a kezükben lobogott az alkatrésshez tartozó piros, sárga, kék papírlapok sokasága. Mindenhez papír, pecsét és aláírás kellett. Varjut eleinte ez idegesítette, de aztán rájött, hogy mindenki

elégedett ezzel a helyzettel. Ha vételezni kellett egy alkatrészt, el lehetett közben ugrani a büfébe, meginni egy Colát, cigarettát venni, élni egy kicsit. A szomszéd kocsiállásban két inas a csörlővel birkózott. A mennyezetről alácsüngő láncot rákötötték a tönkrement motorra, melynek a tartó csavarjait korábban kiszerezték már. Nekiestek, húzták, húzták. A lánc csörgött, csörömpölt. A motor lassan emelkedett, a teteje ferdén előbukkant a motorházból. Az inasok igazgatták, nagy vaspajszerekkel billeggették, mert hol az eleje akadt be a karosszériába, hol a hátulja.

Varju percekig nézte az inasok melóját, aztán visszahasalt a Zil motorjába, és tovább lazítgatta, bontogatta a megszorult anyákat. Kis ékeket ütött ki a helyükről, s amikor azok leestek, bemászott a koci alá és türelmesen megkereste mindegyiket. Az olajos bádogtálcán egyre több lett a kiszereelt kacat. Varju újra és újra belehasalt a motorház nagy gépgyomrába, s kiszámított, pontos, türelmes mozdulatokkal dolgozott szerszámaival.

Kilenc óra után néhány perccel a csarnok távoli végén felbukkant Zsozsó. Varju éppen egy szelepszár fényes, csuszamlós nyakát tapogatta. A feje alámerült a benzin-, olaj- és vasszagú motorházban. Kanizsai megérintette a vállát:

– Megjött...

Varjú elengedte a szelepszár olajos nyakát és felegyenesedett. Zsozsó már mellette állt. Kíváncsian belenézett a motor nyitott vasgyomrába.

– Szia – mondta Varju.

– Szia Kánya. Szendvicset hoztam neked, meg egy Colát.

– Kösz – bólintott Varju és lehajolt egy rongyért.

Amíg a kezét törölgette, futólag felmérte Zsozsót. A törékeny kislány derékban jócskán megvastagodott. Világoskék köpenyét, amit csak az irodisták viseltek a vállalatnál, már nem tudta begombolni a hasán. Arca durcásnak látszott. Varju átvette a szendvicset és a Coca-Colát.

– Mi van? Történt valami? – kérdezte.

Zsozsó a zsebébe nyúlt és egy színes képeslapot nyújtott át Varjunak.

– A haverod küldi.

Varju éhesen beleharapott a szendvicsbe, s közben a szöveget böngészte: „Fiú! Hallottál már a svéd pipikről? Szőkék. Üdv. Jocó.” – Mentegetőzve Zsozsóhoz fordult:

– A Jocó... Ismered milyen...

– Tízkor el kell indulnod – mondta Zsozsó.

– Elindulok. Kösz Zsozsó.

– Szia – bólintott Zsozsó és elment.

Kanizsai kaján arccal egy nótát kezdett füttyörészni: „Asszonykám adj egy kis kimenőt, hadd zülljek épp úgy mint azelőtt...”

Varju megfordította a lapot. A kép egy szaunát ábrázolt négy tojásdad keretben. Egyik a szaunát kívülről, három belülről. Az első fényképen két szőke, meztelen nő volt látható. Natur padokon ültek, facsöbrök mellett. Nyírfavesszővel csapdosták a hátukat. Kebleik jól érvényesültek a színes felvételen.

– Érthető – mondta Varju és Kanizsai orra alá tartotta a képet. Kanizsai nagyot füttyentett.

– Honnan jött?

Varju megnézte a pecsétet.

– Lahtiból... Van egy kamionos haverom, az küldte.

Varju megette a szendvicset, megitta a Coca-Colát, aztán visszabújt a motorba. Nem ment a munka. Öt percenként az órájára nézett, s szenvedő arccal folytatta a munkát. Leejtette a csavarokat, feldöntött egy olajos kannát. Fél tízkor lecsapta a szerszámokat és Kanizsaihoz fordult:

- Nem bírom cérnával. Lemosakodok és felöltözöm.
- Tőlem... – Kanizsai a vállát vonogatta.
- Ha visszakapom a jogsimat, feldobok egy láda sört.
- Mikor? – kérdezte Kanizsai.
- Melő után.
- Jobb lenne szombaton.
- Jó, akkor szombaton a Pillangóban.
- És ha nem kapod vissza?
- Akkor egyedül iszom meg az egész láda sört.
- El van boronálva. Csak most ne igyál. Előtte nem szabad inni. Ha piásan mész oda, akkor véged.

Varju István már a kezét törölgette egy szerelőrongyba.

– Nem iszom. Most nincs mire inni. Szomjas sem vagyok – mondta, aztán búcsút intett a társainak, és a hosszú csarnokon át elindult az öltöző felé.

Délután két óra tájban, közvetlenül a műszak befejezése előtt újra megjelent Varju István a szerelőcsarnokban. Amikor a félig leeresztett nagy vaskapu alatt átbújt és az aknák, kocsiállások között befelé botorkált, Kanizsaiék azonnal észrevették. Letették a szerszámokat és vártak. Varju talányos arccal megállt előttük. Nem szólt semmit. Nem is köszönt. A szerelők nézték az arcát. Kanizsai megszólalt:

– Mi van, Kánya?

Varju István a belső zsebébe nyúlt, előhúzta a jogosítványát és megcsókolta.

- Örülsz? – kérdezte az inas.
- Lebegek – mondta Varju. – Gyertek, iszunk valami előleget a büfében. Most már van mire...
- Letusolunk Kánya, addig menj be az irodába – javasolta Kanizsai.
- Már bent voltam. Tusoljatok le. Addig várok.

Húsz perc múlva az üzemi büfében egy kicsi, zsúfolt sarokasztalnál Varju megölelte Kanizsait.

– Fasza gyerek vagy. Érted a csíziót. Ha megérinted a motort, újjászületik...

– Hagyjuk ezt, csórókám – mondta Kanizsai, s ahogy megrázta a fejét, olajtól koszos haja összeragadt csomókban a hátára zuhant.

- Megérinted a Zilt, és meggyógyul. Olyan vagy, mint Jézus Krisztus.
- Kánya... Arra igyunk, hogy visszakaptad a jogosítványodat – mondta Kanizsai és magasra emelt egy sörösüveget.

Ittak, szendvicseket ettek, aztán újra ittak. A tizedik üveg sör után Kanizsai kérdően Varjura nézett:

- Leteszed azért a szerelővizsgát?
- Le... Le kell tennem.
- Minek? Kocsira ülsz és elmész a fenébe.
- Nagyobb kocsikra szeretnék kerülni.
- Ahhoz nem kell szerelővizsga.
- A Kamionhoz.

Kanizsai és a tanuló jól megnézték maguknak Varju Istvánt. A tanuló semmi különösét nem fedezett fel, mivel a második üveg sör után berűgött, de Kanizsainak úgy tűnt, hogy Varju arcán van egy kemény, makacs vonás. Egy furcsa, makacs vonás, ami bajba sodorja, vagy erőt ad neki a felemelkedéshez.

Este hét óra tájban, amikor Györkö is hazaérkezett, Zsozsó és az anyja sürgölődni kezdtek a konyhában. Hagymát szeltek, rétegenként lesózták, aztán félretették, hogy levet eressen. A krumpli már javában pirult a sütőben, s amikor az első eldurant, kisebbre vették a lángot. A konyhaasztalt megigazították, letörölték a régi, összeszabdalt viaszkosvásznat, felrakták rá a tányérokat, majd kis tálakban az olvasztott töpörtyűt, füstölt szalonnát és a libazsírt. Kenyér is került az asztal sarkára, s már vacsorához is lehetett volna ülni, amikor Györkö elővette a pálinkásüveget. A villany elé tartotta, meglötyögtette, kupákat szedegetett elő. Kézbe adta. Először Varjunak, utána az asszonyoknak. Zsozsó szabadkozott.

– Belenyalsz – mondta az apja.

Györkö megtöltötte a kupákat, aztán egyik kezében az üveget, másikban a poharat szorongatva megszólalt:

– Igyunk arra, hogy a mi Pistánk megúszta a bajt.

Ittak mind. Zsozsó is. Györkö újra töltötte a kupákat és merengve lamentált. Varju, aki jócskán besörözött, látta, hogy az apósában is van már elég.

– Ilyen ízek... Ilyen ízek... Ez nem pálinka, ez zsoltár... A rézen múlik minden. Ki milyen rezet kap. Ez a legjobb réz. Az Ikarusznál rossz rezet nem építenek be benzincsőnek... Ez a réz a lelke az egész gépnek... Ha ezen kifolyik, megneimesül...

Zsozsó asztalhoz ült. Az anyja egy zöld cseréptányérba terelgette a sütből a pirosra-feketére égett krumplikat. Az illatozó krumplihalmot az asztal közepére tette és leült.

– Együnk – javasolta.

Györkö a sarokba helyezte a pálinkásüveget és leereszkedett az asztal mellé. Előrehajolt, szedett magának. Amikor befejezte, Zsozsó is beletűrt a krumplihalomba, s a legszebbekből négyet Varju tányérjára tett. Amikor a férjét ellátta, magának is szedett. Zsozsó anyja utolsónak maradt.

Varju négy felé vágta a kérgeshéjú, átsült krumplikat, aztán megsózta, majd libazsírral megöntözte valamennyit. Jóízűen evett. A vöröshagymát már átjárta a só. A hagyma erős, fűszeres íze jól illett a zsíros krumplihoz. Szótlanul ettek percekig. Ki a töpörtyűből, ki a zsírból meritett. A hagyma is fogyott jócskán. Zsozsó anyja füstölt szalonnát szeletelt a krumplija mellé. A pirosra sült krumplik fogytak a zöld cseréptányérból. Györkö újra és újra szedett. Eleinte töpörtyűt evett a burgonyához, később libazsírral öntözte. Sózta, paprikázta is. Amikor valamennyien jóllaktak, két krumpli még maradt a cseréptányérban.

– Ez jó lesz a nyulaknak – mondta Zsozsó anyja.

Györkö kiment az előszobába és a hűtőgépből behozott egy üveg tikketes sört. Teleöntötte a poharakat, és elégedetten felemelte a sajátját. Varju István is húzott egyet a sörből, aztán körülnézett. Zsozsó vékony kenyérhéjjal törölgette a zsírt. Varjura nézett, majd újra a tányérba és megszólalt:

– A Pincési kartárs azt mondta, hogy bent jártál az irodán és kocsira kérted magadat...

– Így igaz. A rendőrségről egyenesen odamentem, és kértem, hogy tegyenek kocsira – mondta Varju.

– Azt hittem, leteszed a szakmunkásvizsgát.

– Leteszem. Ez két külön dolog – mondta Varju és belekortyolt a sörbe.

– Szakképzett szerelő leszel... Úgy gondoltam...

– És...?

– Ott akarod hagyni.

– Mit?

– A műhelyt.

– Maradjak ott?

– Azt hittem, tanultál ebből a zűrből. Ha kocsira ülsz, egyik zűr jön a másik után... A műhely az más... Hattól kettőig kényelmesen elmelőzol ott... Nincs baleset, nincs zűr... A szerelők többet keresnek, mint a sofőrök. Egy jó szerelő nálunk...

– Csakhogy én sofőr vagyok.

– Mindenkinek van jogosítványa... Az összes szerelőnek... Másként nem vihetnék ki a kocsikat próbaútra...

– Nem tudom, mit akarsz?... Én nem próbaútra viszem a kocsikat, ötszáz méterre. Én lehajtok heti kétezer kilométert. Ez is más, és az is más.

– Más... Ha a műhelyben maradnál, szépen élhetnék. Dél előtt munka, délután mozi...

– Milyen mozi?

– Mozi... Nem voltál még moziban?

– De voltam, csak nem értem, hogyan jön ide a mozi?

– Az országút tele van zűrral... Amit én kiálltam ebben az öt hónapban, az iszonyatos. Elűtöttél egy nőt...

Györkö felemelte a tikketes sört, teleöntötte a poharakat, majd felmorrant:

– Nem ütött el senkit, te hülye. Hogyan vezessen, ha ilyeneket mondasz neki. Nem ütött el senkit! Lement az útról. De gurult a nő. Odagurult! Világos? Odagurult.

– És meghalt...

– Na lányom... Na...

– Hagyja csak papa... – mondta Varju és felemelte a poharat. Ivott, sokáig nézte Zsozsó izgatott, szép, apró gonoszságoktól, számításoktól kusza arcát, aztán megszólalt:

– Mit csináljak Zsozsó? Mondd meg. Mit szeretnél?

– Maradj a műhelyben. Ha szerelő maradsz, be tudjuk osztani az időnket. Ha akarunk, moziba megyünk, ha akarunk, színházba. Délután együtt jövünk haza a telepről. Fogjuk egymás kezét.

– Zsozsó ez lehetetlen. Én kettőkor jövök ki, te pedig négykor... És a mozi. Nem tudom mit akarsz a mozival. Idáig nem lehetett téged elvonszolni egy átkozott moziba.

– Moziba nem, de mindig szerettem volna színházba menni. Egész életemben kétszer mehettem idáig...

– Jó... Vasárnap esténként elmegyünk színházba. Megfelel?

– Én nyugodtan szeretnék színházba menni... Tudni, hogy másnap délé előtt is ott vagy a közelemben. Csak ki kell mennem a szerelőcsarnokba

és megtalálalak. De ha kocsira ülsz, soha nem tudom merre jársz, mikor érkezel haza... Nem akarom, hogy elmenj... Nem akarom...

– Túl sokat akarsz az élettől, kislányom – szólalt meg Zsozsó anyja. – Én egész életemben nem tudtam, hogy apád merre jár... A sofőrök az országúton élnek, ebbe bele kell nyugodni. Megkeresik a pénzt, ami a családnak kell, és amennyire lehet, vigyáznak magukra.

– De én nem akarom, hogy sofőr legyen. Van sofőr elég. Szerelje az autókat, azzal többet keres.

Györkö vastag, hatalmas tenyerével az asztalra csapott. Táncraperdültek a tányérok és a poharak. Amikor elhalt a csörömpölés, felbödült:

– Kuss! A szentségedet! A Vargyu nem rőfös, nem könyvelő, hanem sofőr! Ahogy a sasból nem lesz teknősbéka, úgy a sofőrből sem lesz könyvelő. Amíg az utakat járta, nem vernyákoltál. Azóta miákolysz, amióta ott van a műhelyben, és kézre áll neked. Felmentették, visszakapta a jogosítványát. Kész! Megy, amerre lát. Csak nem képzeled, hogy görnyedezik nektek abban a sötét csarnokban? Ez sofőr...

Zsozsó az asztalra borult, sírva fakadt. Györkö nem törődött a lányával. Töltött a tikettes sörből, és elégedetten körülnézett. Fel is emelte a pohárát, de a többiek nem nyúltak hozzá.

– Miért ilyen nagy baj ez kislányom? – érdeklődött Györköné a lányától.

Zsozsó kihúzta magát és Varjura bökött.

– Felszedi a stopposokat.

– Miért baj ez? – kérdezte Györkö.

– Minden rohadt csajt felszed...

– Én? – kérdezte Varju csodálkozva.

– Te. Igen te – zokogta Zsozsó. – Aztán kenguruvá változol.

Györkö az asztalra borult és elkezdett röhögni. Amikor levegőhöz jutott, hátbavágta a vejét.

– Tényleg kenguruvá változol?

– Nem... Nem... Még csak egyszer fordult elő.

– Egyszer?! – kérdezte Györkö és harsogva röhögött tovább. – Ilyent még nem hallottam... Kenguruvá... Kenguruvá változott a vejem...

Zsozsó arcát újra elöntötte a könny. Hüppögve, elkeseredetten kiszaladt a konyhából.

– Nem értem, mi van... Semmit nem értek az egészből – mondta Varju, aztán az üveget, melyben egy kevés sör még lötyögött, a szájához emelte.

Varju István éjfél után arra ébredt, hogy Zsozsó járkál a szobában. Felült, értetlenül körülnézett. A rádióból halk zene szivárgott elő. Szakadozott török vagy üzbég dallamok. A müezzín hangú énekes fulladó hangját időnként elnyomták a sípok és trombiták. A szobát gyengén bevilágította a skálaégő fénye. A bútorok körvonalai alig sejlettek.

– Zsozsó... Mit csinálsz? – kérdezte Varju.

Zsozsó ijedten megállt a szoba közepén.

– Nem tudok aludni – válaszolta sirásba fúló hangon.

– Gyere ide, kislány, na gyere.

Varju megfogta Zsozsó kezét és odahúzta a heverőhöz. Lefektette maga mellé és betakarta.

– Mi baj van?

- Szeretlek... Minden baj ebből keletkezik...
- Én is szeretlek, Zsozsó.
- Kánya... Minden legyen úgy, ahogyan te akarod... Azt akarom, hogy boldog legyél velem.
- Mind a ketten legyünk boldogok.
- Hárman...
- Igen, hárman.
- Kánya, szeretném, ha szépen élnénk, és mindig szeretnénk egymást...

Szépen és boldogan kellene élnünk.

- Aludj szépen, aludj – mondta Varju és megsimogatta Zsozsó testét.

Zsozsó megnyugodott és Varju karjában lassan álomba szipogta magát. Amikor elaludt, Varju még egyszer megcsókolta. Zsozsó bőrének üde tejszaga volt.

9.

Varju István az összetorlódott reggeli forgalomban óvatosan vezette az új Zilt. Lassan gurult a 70-esen. Érdnél akart a 6-ösra fordulni, mivel fél éves szünet után újra Z-elemeket szállított Paksra. Február 17. volt, Donát napja. Mínusz hat fokos hidegben, hat óra negyvenhét perckor jelent meg a felhőtlen, mélykék égen az aranyló napkorong. Varju István boldogan, szinte szerelmesen szorította a volánt. A játék kenguru mellette ült, és örködött. A Zil engedelmesen gyorsult, lassult, ahogy a forgalom kívánta. Amikor Kamaraerdőnél előbukkantak a kanyarból, a Panoráma vendéglő udvarán Varju megpillantott egy ismerős kamiont. Azonnal kitette az indexet és lassan, óvatosan befordult a placra. A kamion mellett Jocó ácsorgott, zsebre-tett kézzel.

- Mi van Kánya? – kérdezte, amikor Varju a földre ugrott.
- Kisnyúl.
- Kocsira engedtek?
- A bíróság és a rendőrség közös levélben kérelmezte a vállalatnál.
- Képzelem...
- Mit csinálsz itt Jocó?
- Várom a segédvezetőmet.
- Hová lett?
- Bent van. Tojást eszik. Összeveszett az asszonnyal...
- Hová mentek?
- Jugóba...

Varju sóváran a Volvóra nézett.

- Nem adtad fel? – kérdezte Jocó.
- Nem... Az ember nem adja fel a terveit.

Jocó előhúzta a slusszkulcsot és átnyújtotta Varjunak.

- Csak óvatosan...

- Kösz Jocó – mondta Varju, aztán a hágcson felmászott a Volvó vezetőülésébe. Hosszan, elégedetten nézte a műszerfalat. Lassú mozdulattal beindította a motort. Belefűlt a duruzsolásba. Bólogatott, tetszett neki. Bekapcsolta az első fokozatot és előre gurult három métert.

- Mesés szerkezet – mondta néhány perc múlva, és a slusszkulcsot Jocó markába ejtette.

- Ez motor, mi?

– Az... Nyugodtan átbálgathatsz vele Európán... Kösz Jocó, men-
nem kell.

Varju a Zilhez lépett, beült a volán mögé. Indítózott. Közben a nyitott
ajtón át odakiáltott Jocónak:

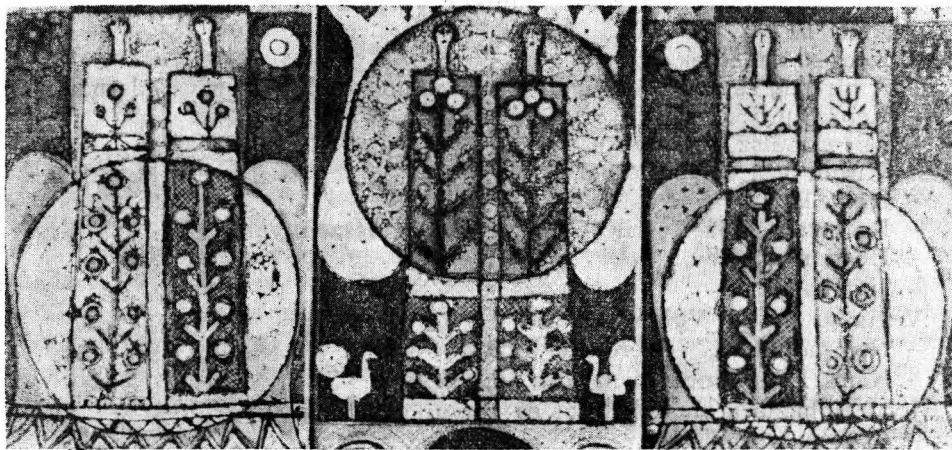
– Nagy sikere volt nálunk a svéd képeslapodnak...

– Képelem – mondta Jocó vigyorogva. – Megszületett már a lányod?

– A fiam...? Március elejére várjuk.

Varju nevetve intett Jocónak, aztán kihajtott a 70-esre. Hamar elérte
Érdet, s fél óra múlva már a 6-oson robogott Paks felé. Bekapcsolta a mag-
nót. A Dawn együttes kezdett a Levine-Brown számmal: Köss egy sárga
szalagot a tölgyfa köré. Dawnék után a Dik Dik együttes következett Az
eszkimó-val, majd a Nézlek és látlak gyermekem-mel.

A mezők dértől fehérlettek, a holtágak vize vékonyan befagyott. Az ár-
téri fák kis jéggallért viseltek. Olyanok voltak, mint hajdan a spanyol gran-
dok. Csak szebbek, mert nem grandok voltak, hanem fák. Szentmártonnál
sirályok jelentek meg az út felett. Fehér szárnyukkal könnyű, lebegő íveket
rajzoltak a kék égre. A fagy megtisztította a levegőt. A fák, a mező, s a
távoli falvak ragyogtak a fényben. A Zil szélvédőjén surrogott, süvöltözött a
fagyos levegő. Varju boldogan, új terveket építgetve tört előre autójával a
kéklő messzeség felé.

Milyen árva

*Jaj a tisztességnek ágya
milyen árva, milyen árva!
Tömjén hullik paplanára,
fölhajthatlan paplanára,
s nincs ki feküdne alája.*

*Jaj a tisztesség szobája
milyen árva, milyen árva!
Csodálat az ablakára
rakódik rá, mint a pára,
s nincs ki nézne ajtajára.*

*Jaj a tisztesség lakatja
ördögcsontból van kiszabva,
de csak csont az, leszakadna.
tehetetlen föl pattanna,
ha vakmerő több akadna.*

*Jaj a tisztesség új csoda,
kinek-kinek más kaloda,
kijárata-nincs palota,
leselkedők járnak oda,
haragvó száj, nincsen foga.*

Hintaló-huszár

*Mindent próbáló hintaló-huszár!
Mire a fogcsikorgatás?
Mire az öklöd csikorítása,
ha a semmit cipeled tenyeredben,
s fogaid között csak a morgást?*

*Himbálsz előre-hátra magad.
Faparipád mélyen a sárban,
s lábatlan lónak szárnya se támad.
De huszár vagy. Nem hagyhatod el paripádat,
hát minden próba megéri;*

*morgásból, csikorításból, sárból kell
megkínlódni a lábat,
hogy levelet hajtson tenyeredben a semmi,
hogy fogaid közt szólássá sűrűsödjön
a morgás, ha indulsz
döngölt utakon tisztességért,
dobokon dobolásra,
eltöretésre.*

Stralsund

*A halászbárkák hazatérnek
esti misére.
Szakállbabráló Szent Kristóf
vacsorához terít . . .
. . . a köpadokra zsákot
– veséje meg ne fázzon –
püpos kis templomában.*

*Éjjel kiül homok-karzatra
orgonálni,
megszólaltatja a tengert,
gyűlnek köréje kék meduzák,
gyónnak;
holnaptól csók lesz harapásuk,
és Kristóf foszforeszkál.*

BENKŐ ATTILA

Utószó

*A világ végén
a sinek visszagörbülnek,
de a pályaorház,
akárcsak a többi: benne pad és asztal,
vaságy és harangmű,
hátnál kis konyhakert,
néhány satnya virág is . . .
A töltés oldalában
egy katonazubbonyos férti
alszik merev szájjal
csüngve az ég emlőjén.
Nem messze tábla, figyelmeztető:
ez itt a világ vége,
a halhatatlan gyerekkor
utolsó állomása.*

Nézem a fákat

Csak egy hang vagyok.

Messze mögöttem baktat, amit elhagyni sem tudtam. Egyszerű ez. Kell hozzá élet, képességek, talán kicsit több is, mint amennyi kell. A többit rá kell bízni.

Ma felkerestem és nem volt otthon. Felhívtam, mindjárt jön. Ismét felhívtam, már elment. Ezen a héten be sem jön. Dolgozik. Minek?

Nézem a fákat. Kimenekítem magam a dolgok konkrétan foszlékony szövedékéből. Nézem a fákat és nem pillantok meg semmit. Kicsit sok volt a mából, a tegnapi tüzes karója bennem. Nem látok holnapot.

A ház úgy ült körülöttünk, mint pamutgombolyag. Befedte csontjaimat. Azt mondta, nem fontos. Örök kémenyén befelé omlott a füst. Szürke takaróm volt. Önmagam szürke takarója voltam. Melegítettem önmagam, önmagamra, önmagam-má fonódva.

Mindez hazugság. Életmentő, igaz. Fojtó füsthez képzelem hozzá a kint égő tüzeket. Égnek elszórva, mint tábornüzek. Az esetben domboldalra hullt csillagzat, nappal áttetsző az áttetszőben.

És ez sem igaz. Tudtam csontjaimat. Mindig tudtam. Medencecsontom szép. A legszebb csont a testemben. Alakjában őrzi a legősibbet a csont-alakok közül. Nem lehet elfedni, sem bolyhos házzal, sem füstvakolattal. Fájdalma csillapíthatatlan. Él, míg én, majd mint mi... Szerintem sokáig.

Ez majdnem igaz, de most nem tudok többet.

Irma meghalt. Amikor kijöttünk a temető kapuján, fölenkröppent. Arca torz volt, még nem fiatalodott vissza azzá, aminek tudtam. Magashátú ágyon feküdt, estefelé járt az idő, tévé zsolozsmázott, amikor lefittyedt az álla. Valaki kijött a szobából és azt mondta, a helyzethez illő megilletődöttséggel:

– Meghalt.

Gyűjtöttek a temetésére. Senki sem lepődött meg túlságosan. Így van, mondták vagy nem mondták, így szokás. Szép kort ért meg. Hetvenkilenc év nagyon szép kor. Valóban. Ma már semmit sem lehet tenni. Holnap majd nyakukba veszik a várost, lekoptatják a magukét a hivatalok rézkilincsein, az ünnepélyes küszöbökön. Sirkövek vagy fakeresztek között válogatnak. A képzelet, a büszke, titkon az ereszénybe pillant. Tél van. Gyakorlatias szelek járnak. Elfújják a rideg deszkákat borító koszorúhegyeket. Egy-kettő marad végül. A fejhez és a lábhoz. Szerényen, de izlésesen. Mert már ehhez is értünk. Mindig is értettünk ahhoz, mi kell a halottnak.

Csak rám nem gondol senki.

Később elmesélik, hogyan gögicsélt a tévé, hogyan jött ki valaki a konyhába, hogyan vette észre – egyből! –, hogy itt a vég. Nehogy ne tudjam. Tudom tehát, hogy magashátú ágyban feküdt, feje fölött a rég kialudt – vagy sohasem égett – örökmécs. Sok betegség siettetett végelgyengülés, dereka már nagyon fájt, jajgatott, pedig nem szokott, amikor az ágyban megemelték. Azt a kis zöld-fehér csikos kislány ruhácskát szabta még ki. Mondják, csak mondják, mindent tudok már. Jaj, megőrülök, hagyjátok abba!

Nézem a fákat.

Ott volt tehát fölöttünk. Amikor a kapuból visszanéztem, mindössze azt a három dízsirkövet láttam. Kettő fekete márvány, egy fehér. Ennek az ügyiratnak ez a pecsétje. Az ügyiratot úgy hívják K-i temető. A pecsét méltó hírnevéhez. Valami egyházi atyák, biztos honatyák is egyben, nyugaszanak ott, a pecsét árnyékában.

Ide, mondják, érdemes temetkezni. Ahol mi enyészünk, az jó hely lehet csak. Én püspök voltam, én érsek, én hercegprímás, én pápa... De Irma ott kísértett. Nem ahol a szellemek szoktak. Ott, ahol minden valóság. Ott, ahol a tudat próbál rendet teremteni a tenger hullámai között. Mert a tudat ilyen. Megszámozza a hullámokat, iktatja a tarajokat, kis mérőléccével méri a hullámvölgyeket. Nem tudja elfogadni a dolgokat önmaguknak. A tudat egyetlen adottsága a mérés. MÉR tehát oktanul, megveszekedettten, bárgyú együgyűséggel, tündöklő ökörséggel. MÉR, mér, mér, nem képes egyébre. Ettől aztán megnyugszik vagy nem. Nincs jelentősége. Nem képes felfogni, hogy felfoghatatlan. Ez az ereje.

Nincs jelentéktelenebb élet az Irmáénál. Tessék, most is...

– Gyertek fel hozzánk – mondja Olga. Imre iábólint. Menjünk fel hozzájuk.

Temetés után fel kell menni Olgaékhoz. Ez a parancs. Nem egyedül maradni, jaj, csak nem egyedül maradni. Nem egyedül hagyni, jaj, csak nem egyedül hagyni. Még a végén rossz lesz nekik. Mi, élők, bújjunk össze, amíg lehet. Összebújniuk tehát (én nem vagyok velük, nekem elmesélik, hogy én is tudjam, hogy összebújtak), Olga kávéát főz, a kártyaasztalon csilingel a porcelán. Irma is ott van, de távolabb húzódott. Épp vacsorát készít, várja, hogy hazaérkezzenek. Mint mindig, mint annyiszor. Mint már olyan sokszor, hogy elképzelni sem lehet, hogy másképp is történhet. Csak épp meghalt. Eltemették. De a hullámok megmérték. A hullámok taraján Irma melegedni teszi a vacsorát. Öregesen. Volt ő fiatal is, frissen perdült a sarkán, de már olyan rég öreg, hogy már csak öreg lehet a tenger hullámain, amit mérünk, mérünk, számozzunk, iktatunk... Elég volt!

Nézem a fákat.

Olga nagyon jó. Mindenfélével kínálgat. Vacsorát is ad. Ez fáj. Senki sem mondhatja azt, hogy otthon vár a vacsora. És ki eszi meg, ha nem mi. Mert ha nem esszük meg, holnap ki kell dobni. Pénzt pedig senki sem dob ki. Ezt is megtudom. Eltartom magam önmagamtól, amíg hallgatom. Mintha gyermekocsit tólnék magam előtt. Vagy valóban gyermekocsit tolok? S a kocsiiban gyermek? A legszabályosabb őrségváltás ment volna végbe? Óriási hullám közeledik. Méltó arra, hogy az egyes számot viselje. A következő pillanatban űr tátong a helyén.

Vajon mire gondolt Olga? Elmondaná, ha megkérdezném. Nem érdekelné. amit elmondana. Edzette magát a halálra? A sajátjára és azokéra, akikről úgy vélekedik, hogy közel állnak hozzá? Én már többet tudok. És azt mondanám Olgának ebben a soha meg nem történhető beszélgetésben:

– Csak hozzájuk szoktál.

– Hogyan? – háborodik fel Olga. – Hozzászoktam az anyámhoz? Hozzászoktam Imréhez? Ez aljasság. Becstelenség, amit mondasz.

– Hozzájuk szoktál – mondom szomorúan, de tántoríthatatlanul.

Olga megenyhül. Néz engem. Már olyan, mint én, semmi sem különböztet meg bennünket egymástól. Már csak én vagyok egyedül, mi ketten. Így, csendesen, igazat ad.

Persze, Irma élete... A legjelentéktelenebb. Hétköznapiabbat keresve sem lehetne találni. Ime, most is. Megyünk haza. Karonfogjuk egymást. Ilyenkor támogatni illik egymást. Hallottunk valamit arról, hogy az embernek ilyenkor kiszalad a lábából az erő. Karonfogjuk tehát egymást. Tekintetünk, merő megszokásból, a tér közepén felállított szoborcsoportra támaszkodik. Tekintetünk egy árnyalattal okosabb, mint tudatunk. Tudja, hogy a megszokottat kell keresni. A lehető legmegszokottabbat, az unalomig ismertet, hisz, ime, reánk köszöntött a szokatlan, úgy hívják, Irma meghalt, magasztosabban úgy hívják, Irma nincs többé, szemforgatóan úgy hívják, Irma eltávozott közülünk, közönyösen úgy hívják, Irma odaát van, közönségesen úgy hívják... jaj, nem tudom kimondani...

Nézem a fákat.

Aztán elhaladnak a kéklő szoborcsoport mellett. Nem kéklík, dehogyan kéklík, színe sincs, alakja sincs. Nem is látják. De tekintetük tudja, mit csinál. A tekintet fogódzik. A tekintet fel-alá hullámszik a lépések ütemére, a tekintet megtapad az enyhén lejtő Wesselényi Miklós utca zegzugos tetőhullámain... Ismét hullámok...

A tekintet elkíséri a kanyarig az autóbuszokat. Csak a tudat kísérhetné tovább. De a tudat most mással van elfoglalva. A tudat most Irmával, a felröppenttel foglalkozik. Viaskodnak. Irma a helyét keresi, de hogyan lehetne helye a tudatban Irmának, a felröppentnek.

Persze, másról van szó. Irma legjelentéktelenebb életéről van szó. Példát kell mondani arra, hogy Irma élete valóban a legjelentéktelenebb volt a megszámlálhatatlan jelentéktelen élet között.

– Na most mondjunk erre egy példát – hallom a tanár hangját, és ettől megnyugszom, hiszen amíg tudok tréfálni, tudok nem én lenni, még minden lehetséges. Hogyan lehetséges az, hogy én ne én akarjak lenni? ... Akkor miért lóbálsz azt az újra meg újra magadba merített véres kardot, kérdezem magamtól kíváncsian. A választ egyik mellékes alakom adja meg. Annyira mellékes, hogy neve sincs. Nem is adományozok neki, hiszen nemsokára örökre vagy csak sok időre eltűnik. Épp csak megjegyzi:

– Irma kedvéért hazudhatnál egy kicsit.

Na jó. Hazudok. Ott hagytam abba, hogy Irma legjelentéktelenebb életét fogjuk pregnánsan demonstrálni ... Közben beesteledett. Míg ők Olgáéknál voltak, beesteledett. A Wesselényi Miklós utca összevissza házain, a középkori útkanyarulatot őrző századfordulós házain majmok ugrándoznak. Igen, ilyen otromba a képzelet. Alacsony és magas házak sorakoznak egymás mellett. Kúsza létre. Mire sem lehet használni? Csak egy valamire lehetne használni. Játékszernek egy majom számára. A majom akkor érzi jól magát, ha le s fel ugrándozhat. A tudat akkor érzi jól magát, ha kitalálhat valamit. Olykor még egy háztetőkön ugrándozó majommal is beéri. Csakhogy *arra* ne kelljen gondolni.

Arra, hogy csak mentek (vagy mentünk?) az enyhén lejtő Wesselényi Miklós utcán hazafelé. Egymásba karoltak. Máskor is egymásba karolva mentek, de ez most több volt, mint százezernyi egymásba karolásuk. Most támogatták egymást. Egyiküknek sem volt erre szüksége, nem segített semmit. De ha elmarad, kegyetlenül hiányzott volna. Nem éreztek éhséget, hisz Olgáéknál ettek valamit. Olgáék még pénzt is kölcsönöztek volna. De nem volt rá szükségük. Már rég takarékoskodtak. Készültek a temetésre. Csoda, hogy nem tudtak felkészülni rá? ... A régi piac helyén most gondosan aszfaltozott park terpeszkedik. Nem él. A piac élt. Mert a piacok ott keletkeznek, ahol keletkezniök kell. Ők tudják. A parkok ott keletkeznek, ahol mi parkot létesítünk. Aztán vagy élnek vagy nem. Számukra (számomra?) ez a park nem élhet. Számukra (számomra?) csak a piac él. A piac dél körül felbomlott. Tavasszal, nyáron bokáig lehetett gázolni a borsóhéjban, dinnyehéjban, rothadt salátalevelekben, poshadt gyümölcsökben. A tejsor aszfaltja savanykás illatú volt. Miért lesz acélszürke az aszfalt a kiömlő tejtől? Irma kora hajnalban vásárolt meg mindent. Ilyenkor már rég otthon ült és veszekedett velem, a kotnyelesselem. Aztán kimentem nézni a piac oszladozó tetemét. Fölültem a fa asztalra, nem törődtem azzal, hogy ragad, és néztem az utcaseprők jelentős mozdulatait. Az utcaseprő a világ legcél tudatosabb mesterembere, állapítottam meg, és megindult velem az asztal. Ment, mendegélt, bejárta a világot, ami meglehetősen fakó volt akkoriban, hisz mit sem tudtam róla. Csak később neveztem el Európának. Mire megjöttem, hatalmas kupacokban állt a szemét. Szétrugdostam, az utcaseprők jóindulatúan bólogtak, és ismét munkához láttak. Én utaztam. Miért kellett nekem mindig utazni? Nem fértem a bőrömben. Akkor sem voltam ott, amikor Irma meghalt. Épp elutaztam valahová. Vagy ez csak az életem? Én is meg kéne haljak, hömpölygött át a hatos számú hullám. Utánanézek és mielőtt végleg elülne, gyors kérdőjelet biggyesztek a végére.

Példát kell mondani Irma legjelentéktelenebb életére. Amikor beértek az udvarba, nem lepődtek meg azon, hogy a konyhaablak sötét. Hisz nincs bent senki. Minek égne a villany? Mi, élők, tartsunk össze és oltuk el a villanyt. A sötétség, ha este van, semmibe se kerül. Aztán odamentek az ajtóhoz, hogy bemenjenek a lakásba. Kísérteties érzés lepte meg őket, de nem féltek. Mindketten felnőtt emberek voltak, nem féltek a sötétben és tudták, hogy ilyenkor, esteledéskor, te-

metésről jövet, kísérteties érzések töltik el az embert. Okosak voltak, tudták ezt. És ez elég volt ahhoz, hogy egyikük se kiáltson a félelemtől.

– Nálad van a kulcs? – kérdezte anyám teljesen feleslegesen.

– Igen, itt van – mondta apám teljesen feleslegesen.

De akkor halk pattanás hallatszott és a konyhaajtó, ami egyben a lakásba vezető ajtó volt, kinyílt. Irma nyitotta ki, mesélte később anyám, miközben a gyermekocsit toltam az óváros utcáin, egy napsütéses tavaszi délutánon. Vajon tényleg gyermekocsit toltam, fut át rajtam a kérdés. A válasz elmarad. Igen, mondta anyám, Irma kinyitotta az ajtót... Nem ellenkeztem, anyám tehát mondta, mesélte, mérte azt az estét. Nem törődött azzal, hogy mi lesz velem, ha elmondja. Csupán önmagával törődött, csak önmagával. Én pedig önmagammal, meg azzal a gyermekocsival. Mert ha valóban gyermekocsit toltam, s benne Irma dédunokáját, akkor vigyáznom kellett arra, nehogy nekitaszítsam a kocsit a járókelők lábának, körül kellett néznem, ha átvágtunk az úttesten, rengeteg dolgom volt, ha valóban gyermekocsit toltam magam előtt, s benne Irma dédunokája feküdt. De anyám mit sem törődött velem. Mesélt, mért, megszámolta az óceánt, szigeteket létesített az úrben, följazolta egy Naprendszeren túli bolygó pontos térképét, az utakat piros, a vasútakat fekete vonallal jelölte a pötty városok között... Mit sem törődhetett azzal, hogy néztem csontjaimat, már kilátszottak, s én hiába teregettem be füsttel, fejemre hiába hullt a magam parancsolta szikraeső. Közöm kellett legyen Irmához és nem vigasztalt az, hogy szép kort ért meg, mert azt beszéltek, hogy hetvenkilenc év az szép kor, hogy szép életet élt, mert azt beszéltek az életekről, miután véget értek, hogy szépek voltak, hogy szép halála volt, mert a halált, ha nem úgy jön, mint egy gőzmozdony, hanem észrevétlenül settenkedik be tudatunkba, szépnek, könnyűnek nevezik... Mert ők a névadók, de én vagyok, aki élem... Nem szabad, elég volt, állj!

Nézem a fákat.

Irma tehát, amilyen jelentéktelen életet élt, kinyitotta a lakás ajtaját, míg mi a zsebünkben kotorásztunk a kulcs után. Ezt tudta nyújtani. Mindig ilyeneket nyújtott. Ezt nagyjából úgy szokták megjelölni: főzött, mosott, takarított. Az igényesebbek hozzáteszik: nevelte a gyereket. A precízek pedig megoldják azzal: ajtót nyitott.

Ezt a példát tudom mondani, és közben arra gondolok, hogy a számsor végtelen, egyszer csak elfogynak a hullámok. Az utolsó is nevet kap, s ellejt, én pedig ott maradok szárazra vetett hal tudattal. Akkor majd mindent megmagyarázok.

– Tudod, anyám – mondom gorombán –, ez az önszuggesztióknak igen szépen fejlett példánya. Megvénültetek, de az eszetek sohasem jön meg. Idegesek voltatok, nem figyeltetek oda, amikor az ajtót becsuktátok. Persze, hogy kinyílt, amikor...

– Be is zártuk – mondja habozva anyám.

– Zártatok egy frászt. Két lüke gyermek. Gondolj csak bele. Mikor szoktál te hozzá, hogy anyád temetésére járj?

Anyám összezavarodik. Nem tudja, kinek higgyen. Nekem, a szép, okos fiának, aki már felnőtt, meglett ember, csak néha eszi villával a levest és akkor is csak hamar rádöbben tévedésére, vagy önmagának higgyen.

– Kinyitotta – kerekedik fölül anyámban az életöszön.

Igen, ez volt Nemo kapitány utolsó jó cselekedete. Irma kapitány kiszállt porhüvelyéből, megremegtetett négy temetésre készülődő kezét. Kilopta kezeitekből azt a biztos érzést, hogy az ajtó zárva van. Négy buta, öregedő kéz. Honnan is tudnátok, hogy Irma kapitány, a legjelentéktelenebb kapitány a legjelentéktelenebb óceánon, már elhelyezte üzenetét a tudatotokban. Az utolsót, amit még közvetlenül tőle kaphattatok. Ezt gondolom, míg anyámmal, mi ketten, a hullámszámozók, rójuk az óváros utcáit. Gyermekocsit toltunk. Most érces vagyok, kitépem magamat a sejtések közül. Most sikerült, nagyon jól sikerült, túlságosan sikerült...

...néztem a fákat.

Csend van. Csupán házak omlanak össze néha. Arcomat unalomig ismerem.

Hiába nézek tükörbe. Nem ér meglepetés. Lefejtem arcbőrömet. És most? Nem, ez még mind semmi. Túl kell lépni a tudást. Csak a nemtudásból tudhatok meg valamit.

Kezdjük számon tartani halottjainkat. Gyengék vagyunk élni? Vagy ez elkerülhetetlen? Nézem a csontvázat, amit magamban viselek. Olyan öntudatos. Semmi közöm hozzá. Mihez van közöm?

A füst úgy fonódik önmagában, mint meztelen fiúk és lányok. Zárttá válik. Egésszé, amihez senkinek sem lehet köze. Csak neki önmagához. És akkor jövök én és az egészet nem vagyok hajlandó tudomásul venni. Ez az én zártságom, ez az én önmagam. Korlátoltság vagy erény? Maradjunk annyiban, hogy korlátolt erény. Ez legalább olcsó.

Mennyi erőm megy el arra, hogy olcsónak látsszak. Hogy a hülyékhez idomsam arcomat és tudomásomat. A nemtudás bűn. Ennél csak egy nagyobb bűn van, a pontosan tudás. Föl is négyelnek érte naponta.

Virrad. Könnyű felhők jönnek gondolataimért. Hogy majd azzal öntözzék a veteményeket. Maradok renyhén kifeszített parittyá és benne kő. Majd csak oda-repitem magam. Nincs más választásom. Senki sem segít, s ez jó, mert szerintem csak így lehet. A szoba füsttel teli, vakon tapogatózom. Kinyitom a kályhaajtót. Kimegyek. A parázs csak bokáig ér. Nem baj. „A fejemre kell vigyázni”.

Messze távolodtam. Pedig még mindig ott ülünk Olgáéknál. Körülüljük a bolyhos pokróccal letakart kártyaasztalt. Nem játszunk, azt hisszük, nem illik játszani. Hogyan is játszhatnánk, amikor csak az imént temettük el Irmát. Nem hisszük el, amit érzünk. Ezerszer elképzeltük már önmagunkat, legyártottuk azt az önmagunkat, aki akkor lesz, ha Irma meghal. Ez, ami most van, ismeretlen számunkra. Mi nem így képzeltük el a gyászt. Nem rossz, nem is jó, csak újszerű, szokatlan. És mi már olyan régen élünk, hogy egyre nehezebben szokjuk meg az új dolgokat. Azt az aszfalt-tó parkot sem szeretjük. Jobb volt a jó bűdös piac, vágom ki merészen. Csendes, riadt ellenkezésbe ütközöm. Nem tudnak leszokni arról, hogy én, a gyermekük, már eleve csak rosszabbul tudhatom. És arról sem képesek leszokni, hogy az illatos park jobb mint a bűzös zöldségpiac. Nem merik vállalni az életüket. Szerények, nem képesek jobban szeretni önmagukat mások tévedéseinél. Én önző vagyok. Intően szólnak rám, hisz nem tudnak lemondani arról a hitükről hogy én az ő gyermekük vagyok. Nézzük egymást szeretettéljes gyanakvással. Önmagam vagyok, szeretném mondani, de elgyengülök, hallgatást hazudok.

Ülnek tehát, előregyártott gyászukat keresve, a kártyaasztal körül. Kávéznak, szomorúakat mondanak és mégcsak nem is sejtik, hogy most védettek. Én tudom ezt, és úgy döntök, hogy egy időre magukra hagyhatom őket. Odalépek Erikához (én, aki nem voltam ott, csak mesélték, Erikához, aki nincs, most fogom kitalálni), lehuppanok a díványra, hiszen fáradt vagyok. Sokat kellett állni, még a lábujjaim is átfagytak ebben a dermesztő februárban. Ropogtatom őket a cipőmben, s azt hiszem, nagyon elégedett ember benyomását kelthetem. Erre vallanak a szavaim is.

- Meghalt a nagyanyám.

- Hogyan, már meghalt volna - vágja rá öntudatlanul, gyilkos ostobán Erika.

- Ez így nem lesz jó - mondom elgondolkozva. - Nekem nagyon fáj ez az egész. És nem értem. Nem tudom elhinni. Az imént azt képzeltem, hogy ha most, azonnal utána halnék, még találkozhatnánk. Ez képtelenség, tudom. Ki kell menekítenem magam ebből a lelkiállapotból. Ennek eszköze lehetsz te, ha most jól idefigyelsz. Legyél nagyon jószívű. Értelmi képességeid legyenek átlagon felüliek. Életed nehéz, származásod alacsony, mindent, amit eddig elértél, magadnak köszönhetsz. A fiúk nem értettek meg, de te megértetted őket és szemet hűnytál kis aljasságaik fölött. Légy tehát egy nagyon bölcs nagyanyába oltott csitri, aki mindent tud. Engem rég ismersz és kamaszkorodban egy kicsit szerelmes voltál belém. Elszakadtunk elfelejtettél, de sokszor vágyakozva gondolsz vissza akkori magadra...

- Ilyen ember nincs.

– Nem baj, épp ilyenre van szükségem. Nem tudod, hogy a világ egy ideje úgy megy előre, ahogyan azt én megszabom?

– Nem tudtam.

– Mindent tudomásul vettem a világból, amit csak tudomásul vehettem. Megértettem és elraktároztam mindent. És azon vettem észre magam, hogy a megjegyzett, feltérképezett világ, ez a másik, egyszerscak akaratomtól függetlenül működni kezd. Akaratomtól függetlenül, az én akaratom szerint. De most minden összeavarodott.

– Irma halála?

– Ne nevezd Irmának. Utálta a nevét. És különben is, csak úgy leirmáznál egy tiszteletre méltó nagyanyát...

– Akkor mi az anyád keservét akarsz?

– Eljátszani veled.

– Hohó, fiatalember...

– Tényleg nem hasonlítasz ahhoz az Erikához, akiről beszéltem. Nyers vagy, buta, s ezt nagyképűséggel teszed hangsúlyossá. Nehogy észre ne vegye valaki. A buta erőszakosságod olyan förtelmes, hogy már-már engem is a könnyebb ellenállás útjára terelsz.

– Az micsoda?

– Ez a mai fiatalság, mondatnád velem. Reszketek, hogy kimondatod velem. Mert ez azt jelentené, hogy megvénültem. Bizony, kislány, a hit hiánya vénséggel egyenlő.

– Tudod, mi vagy te? Egy nagyképű szarházi.

– Ez mit sem változtat a dolgokon. Te, kislány, kertes villában születél. Esetleg kétszáz négyzetméteres belvárosi lakásban. Még nem döntöttél, hogy egyetemet végzel-e vagy a filmnél kamatoztatod képességeidet. Úgy véled, hogy érdekes egyéniség vagy. Azt tartod, hogy amit te egyszer megmondtál, az meg van mondva.

– Egy szót sem értek.

– Ha értenéd, tévednék. Igényekkel jöttél a világra. Kikötötted, hogy te csak egyetemi tanár lánya vagy hajlandó lenni. Életelemed a kiállítás megnyitás, de még inkább műtermében szereted felkeresni a művészt. Hat hétre van szükséged, hogy megtanulj folyékonyan tizenkettőig angolul...

– Ez azért nem egészen igaz.

– Egy szó sem igaz az egészből, hagyd csak, hadd fejezzem be. Forradalmi vagy. Újságot ugyan nem olvasol, könyvet is alig, nem ismered az ország nevét, amiben élsz, de pontosan tudod, milyennek kell lenned ahhoz, hogy forradalminak fess. Ez is veled született. Mindenütt ott vagy. Patkányméreggel kéne téged irtani. Szerintem még az sem fogna rajtad.

Erika megsimogatja a kezemet. Csendesen nézzük az asztal mellett ülőket. Fáznak. Engem keresnek a tömegben. Valaha szültek egy fiút, akit nagyon szerettek, nagyon bíztak benne. Nem egészen hasonlít ahhoz, amit elképzeltek. De semmi sem hasonlít ahhoz, amit elképzeltek. Már kezdenek beletörődni. Egy trafikkal kezdtek. Jó helyen volt. Közvetlenül az ostromba, sárga postapalota mellett. Három év múlva megszülettem én és a Második Világháború. Túléltek. A keletkezett sötét odu, szoba. Ők ülnek benne, a kártyaasztal körül. Ülnek és nem értik. Félnek valamitől.

Nézem a fákat.

– Az ember vagy megtanul idegen nyelveket vagy olyan helyet verekszik ki magának az életben, amivel tolmács jár. Mit szólsz hozzá, Erika?

– Mondtam már, nagyképű senkiházi vagy.

– De olyan szelid.

Később rövidáru üzletet nyitottak. Még a háború idején. Cipőfűzőik és terepszínű gombjaik bejárták a Szovjetuniót, Franciaországot, Norvégiát. Néhány most is ott lappang belőlük, alig három méterrel a föld színe alatt. Életük később változatossá vált. Előbb a lábukat törték kerékbe, később lefűrészelték a karjukat, aztán gondosan szivattyúzni kezdték az agyvelejükét. Így jutottak el napjainkig. Mint

mesélték nekem, hisz nem lehettem ott, felmentek Olgáékhoz. Olga még pénzt is felajánlott kölcsön. De hozzászórtak ahhoz, hogy a történelemben élnek. Ezért már évekkel Irma halála előtt gyűjtötték a temetésére. A pénz Irma leánykori táskájában állt, a szekrény aljában. Irma időnként megszámlolta, és sejtelmünk sincs, mire gondolt közben. Lehet, hogy legjelentéktelenebb életén töprengett, lehet, hogy azt figyelte, nem fut-e ki a tej. A pénz mellett boríték. Benne fényképek: Harry Liedtke, Dita Parlo, Willy Fritsch és Lilian Harvey pezsgőzik nagyestélyiben egy mercedes lépcsőjén. Az elmaradhatatlan Greta Garbo. Csupa életből vett jelenetben, csupa életből ellesett lelkiállapottal. Ivar Novello neve alatt: reproduction verboten. Magde Bellamyt csupán egy napernyő takarja. Maga elé tartja, mint egy pajzsot. Irma pajzsai.

Cseng a telefon. Kétségbeesve kapok utána. Csak te vagy, gondolom magamban lemondóan. Vajon ki hívhatna fel, hogy ne ezt gondoljam. Ma felkerestem és nem volt otthon. Felhívtam, mindjárt jön. Ismét felhívtam, már elment. Ezen a héten be sem jön.

– Gyűlöllek Erika. Mocskos, élősködő féreg vagy. Életed nem ér egy hamvasztást. Mérhetetlen károkat okozol. Megsemmisítesz engem és azt a néhány hozzám hasonlót. A természet egyszer bele fog unni abban, hogy tehetőséget is szüljön. Egyszer még természet is elfog fásulni és csupa olyannak ad majd életet, amilyen te vagy. Megkövetelőknek, semmit sem adóknak. Harácsolóknak, felszínnyalogatóknak, önsuviszolóknak. Dögölj meg.

Amikor Olgáéktól elbúcsúztunk, ismét fölénk röppent Irma. Én nem voltam ott, most megyünk csak együtt. Összebújtunk, támogattuk egymást. Rettenetes képek tartották fogva képzeletünket. Félünk földbe rúgni, mert azt kellett képzelnünk, hogy ő ott van, neki talán fáj. Minden áron el akartuk hitetni magunkkal, hogy neki talán még fájhat. Mert akkor fölüvöltöttünk volna örömünkben és szétdobálva ruháinkat a dermesztő februári estbe, meztelenül vágtatunk végig az enyhén lejtő Wesselényi Miklós utcán. Így birkóztunk a lajstromozhatatlan tengerrel, s amikor valamire ráfoghattuk azt, hogy: egy, mintha kicsit könnyebbé vált volna az élet. Nem tudom. Így volt?

El kell fogadnom, hogy így volt, hiszen nem lehettem ott. Mindezt csak mesélték. És ha ott vagyok? Akkor mi változik? Hogy hármában baktatunk a temető téli ösvényein, én is kapok egy kávét Olgáéknál, én is fogadom a részvétnyilvánításokat, én is veletek tartok hazafelé, hogy szem- és fültanúja legyek, amint magától pattan fel a gondosan bezárt konyhaajtó... Buták vagyunk.

Ülök ebben a kuckóban. Társaságom nincs. A kéményen befelé szakad a füst. Lepleit elteregetem gondjaim fölött. A falon vakablak. Azon keresztül nézem a fákat. Azt képezem, hogy a végtelenségig meríthetek önmagamból. Sohasem érdekelnek a dolgok maguk, csak ami két egymás mellé helyezett dolog között keletkezik. Ez a harmadik. Ezt csak önmagamból tudhatom meg.

De most, ki a piacra! A piac az emberiség legmegnyugtatóbb találmánya. A piacon az ember épp az, ami. Árul és vásárol. Itt mindenki elemében érezheti magát. Irmát csak az ő kedvéért kísérem most el. Én csak a felbomló, rothadó, kiégett piacokban lelem örömet. Ahol céltudatos utcaseprők tolják maguk előtt lapáttal, mint havat, a leszaggatott hagymazöldjét, a megereszkedett, eladhatatlanná vált káposztaleveleket, az összetört tejesüveg szilánkjait. Ez az én elemem. A vásár vége. Amikor már mindenki eladta aznapra és megvásárolta aznapra. Ilyenkor levegőhöz jutok.

Tételezzük fel, hogy feleségül vettem Erikát. Hátunk mögött hosszú sorban kigyózik a násznép. A fejétől bűdös hal farka. Kik is legyenek Erika szülei? Lehetnének egyetemi tanárok. De manapság minden Erikának egyetemi tanár az apja vagy az anyja. Legyen inkább egy jólmenő szűcsmester csemetéje. A többiit hozzáképzelné gyerekjáték. Őket nem telepítették ki annak idején. Meghúzódtak a lucfenyők árnyékoltá a családi villa mélyén. Néha gondterhelten nézték a ház hulló vakolatát, a kicsorbuló kőlépcsőket, a téglák közeibe befészkelődő repkényt. Nem mertek albérlőt tartani. Nem mertek társaságba járni. Nem mertek társaságot hívni.

Nem mertek rászólni a szomszédokra. Aztán minden megváltozott. Már megint szemesnek áll a világ, rikkantott egy szép nap Erika apja, a testben megrokkant, lélekben ismét kiteljesedő szücsmester. A hölgyek előásták a szekrényekben, fiókokban, ládákban szakértelemmel tartósított nercbundákat, ezüstrókákat, miegymást. Néhány napig boldogságban és naftalinban úszott a ház. A naftalin csakhamar kiszellőzött, de vele illant a boldogság is. Iszonyú feladat állott a család előtt. Klienturát kellett toborozni az éjt nappá téve dolgozó apa számára. Kőművesek, parkettázók, tapétázók, festők és más szakemberek hada után kellett újra meg újra könnyecsepp tisztaságúra pucoválni a lakást. János bácsi nyáridőben időről időre feljött a pusztáról, hogy lekaszálja, megöntözzze, hengerelje a gypszönyeget. János bácsi számára babfőzeléket rendelni füstölt csülökkel a sarki vendéglőből, mert hozzászokott az efféle egészségtelen, nehéz ételekhez. A francia konyhaművészetről, sajnós, sejtelve sincs. Útlevél után lótni-futni, hisz oly régen jártak Velencében, sőt Erika még sohasem járt Velencében. Pedig ideje. Még tizenhat éves sincs. Aztán Erika felnövekedett, és diplomás férjet kellett kiszűrni számára a megszámlálhatatlan diplomás férjjelölt közül. Én ütöttem meg a mértéket.

Ezt a mértéket méregetem, amikor ezzel a képzeletbeli Erikával ülök fázósan a dívány sarkában és őket nézem. Fázom, mert csontjaimba lopta magát a temető hidege. A temető is csak olyan, mint bármilyen más tér, ahol az emberek ügyes bajos dolgaikat végzik. Télen hideg. Mint mondják, az ember csontjaiba lopakodik a hideg. Mint szivacs a vizet, úgy szívja magába az ember teste a hideget, februárban, egy hosszú temetésen. Mert a temetés csak hosszú lehet. Nem hiszek istenben. Talán ők sem hisznek. Talán Irma sem hitt. De a pap csak mondja, szavai jámbor birkanyáj, legelni csapja őket tudatunkba. Nem értünk latinul, a szavak zenéjére figyelünk csupán. Figyel az a valami, ami akkor is figyel, ha mi egészen másra figyelünk. Később csodálkozunk, hogy valahonnan, ki tudja honnan, emlékezetünkbe surrant az, hogy dolores inferni... Nem tudjuk, mit jelent. De valahol, ki tudja, hol valaki, ki tudja, ki, mindúntalan ezt ismételte, s a majom megtanulta. Ugy-e, anyám, temetésen ismét visszavedlünk majmokká. Néhány dolgot tudunk csupán, azt is bizonytalanul. Tudjuk, hogy kegyeletteljes mozdulatokat kell tennünk, tétován hajlunk tehát röögkért. Nincs rög a sír peremén. Februárban a röögök összefagynak, s mi kesztyűs kézzel próbálunk lemorzsolni holmi fagyos földarabot a kétoldalt felhalmozott alkalmi dombból. Nem tudjuk vagy tudjuk, hogy komikusak vagyunk. A halottal szemben az élő minden cselekedete komikussá válik. Azzá válik, hiszen a halott szemével nézzük magunkat, merevedünk kegyeletteljes pózba, tördeljük, kesztyűs kézzel, a csonttá fagyott földet. Mert azért mi még szeretteink sírjánál is kesztyűt viselünk, ha február van. Röhögni való, nem?

Visszaalakulásunk akkor megy végbe, amikor fölénkröppen Irma. Itt már magunk vagyunk. A kegyelet belénk költözött, a gyász már kizárólagosan a mienk. Barátkozunk vele. Ők akkor, amikor már maguk mögött hagyták az enyhén lejtő Wesselényi Miklós utcát, a közöny roppant megtestesüléseit, a házakat. Ülnek ott-hon, egymást sem nézik már. Apám ezt mondaná:

– Tegyük el magunkat holnapra.

De ezek az ötvenéves, begyakorlott szavak is lemerülnek. Hisz most ma van, csak a mai nap lehetséges. Lesz, persze, holnap is. De ez elképzelhetetlen, felfoghatatlan, kegyeletstörő. Esetleg én lehetnék az út, de én, szokásom szerint, nem vagyok ott, nem vagyok velük. Nekem csak elmesélik, hogy ültek és vártak. Testük a tudat irányítása nélkül is meglelte azt a helyet a szobában, amit megszokott, ahol ő, a test, már hosszú évtizedek óta jól érzi magát. Ebben a pillanatban csatlakozom hozzájuk. Magammal hozom mérhetetlen tehetetlenségemet, a tenyereken hozom felfoghatatlan tehetetlenségemet. Jövök bebizonyítani azt, hogy hiába vagyok a szép, okos fiúk, hiába halmoztak el éveken át minden okos és okatlan szeretetükkel, most én sem tehetek semmit. Én is csak hánykolódok a hullámokon, kétségbeesetten próbálok rendet teremteni. Rendet? Ugyan.

Nézem a fákat.

– Miért nem nőülsz meg? – kérdezi anyám keményen. – Feleségül vehet-

néd annak a szűcsnek a lányát. Van szép házuk, a lánynak van pénze, te tehetséges vagy. Mit számít a szerelem. A szerelem úgyis elszáll. Szépen összeszoktok, a ház a titek lesz, a pénz a titek lesz. Te tehetséges vagy.

Sohasem mondott ilyet anyám. Anyám csak azt akarta, hogy boldog legyek. Bármí áron. Az életem árán is.

– Látod, anyám – válaszolok anyámnak arra a kérdésére, amit sohasem tett fel –, milyen szörnyeteg lett belőlem már arra a pusztá gondolatra is, hogy feleségül vettem Erikát. Elég volt arra gondolnom, hogy Erika a feleségem és máris habzott a szám, szennyes önmombólóvá változtam, pusztítási ösztöneim kerekedtek föül. Látod, anyám, az imént szívem minden melegével azt mondtam, dögölj meg! Szabad-e ezt mondani valakinek, mégha Erika is az az ember? Hova tűnt a tehetségem, amikor ezt mondtam, milyen állattá vedlettem, amikor felfakadtak ezek a szavak?

Anyám kutatóan néz. Ennek örvendek. Sikerült őt kiszakitanom néhány pillanatra abból a néma üldögélésből, amikor senkinek, még apámnak sem jut eszébe (vagy nincs bátorsága?) azt mondani, tegyük el magunkat holnapra.

– Ne akard ilyen kegyetlenül öntörvényűen a boldogságomat, anyám – teszem hozzá, és kacsintani próbálok, mint aki épp jó viccet mondott.

– Te mindig ilyen voltál – hatalmasodott el anyámon a szeretet. – Neked soha semmit sem lehetett mondani.

– Persze, anyám, persze, persze, persze... De Irma ott van fölöttem is. Nekem is van egy Irmám. Hagyd, küzdjek meg vele magam. Szép öregasszonyként akarom megőrizni a magam számára. Gondold el, anyám, hogy érezné magát Irma egy szűcs lánynak lucfenyővel körülültetett, pázsittal övezett, bérmadarak (hisz telik) csicsergésével hangulatosított otthonában. Hagyd meg őt az én tudatomnak.

– Mi köze az egyiknek a másikhoz? – sugallom anyámnak a következő kérdést, és ő, bár nem szokása, engedelmesen utánam mondja.

– Mi köze az egyiknek a másikhoz? – kérdezi anyám.

Csupán a legjelentéktelenebb étellel adózhatok Irma legjelentéktelenebb életének. Irma önmaga volt. Mindig önmaga. Hiszen ezt te tudod a legjobban, anyám. Te például, fattyúnak születettél. Apád meghalt az Első Világháborúban, még mielőtt feleségül vehette volna Irmát. Ezt akkoriban úgy nevezték, Irma ott maradt a szegényével. Érted, anyám! Te egyszerűen szegýennek születettél. Irma szegýene voltál. Micso-da jelentéktelenségre volt szükség ahhoz, hogy egy nő, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveiben, egy vidéki városban, leányanya merészelden lenni. De ezzel a jelentéktelenségek hosszú sora épp hogy csak elkezdődött. Irma volt abban a városban, ahol most is élsz, az első nőnemű kereskedelmi alkalmazott. Nem a tulajnak pénztárgépet csatogtató, segédúrral szemezgető hitvese, hanem, fizetett, kiszolgáltatót, lefektethető alkalmazott. Lefektethető, hisz eleven példának ott voltál te, Irma fattyú lánya. Ugye, milyen jelentéktelen személyiség volt Irma? Hogy szerették egymást apáddal, aki meghalt az Első Világháborúban, még mielőtt feleségül vehette volna anyádat? Ugyan ki hiszi ezt, s ha el is hiszi, ugyan mi jelentősége van? Nincs róla pecsétés okirat. Hisz te magad mondtad, anyám, hogy a szerelem illékony. És az Irmára szegeződő akkori tekintetek nem a szerelmet kutatták, hanem vígan néztek a hadoszlop után, amiben apád menetelt és tűnt el örökre egy Alpok-béli szurdokban. Vagy nem te mondtad, hogy a szerelem illékony, csak én, a te nevedben? Így van anyám, mi ketten tudjuk. Csak megtréfáljuk az embereket. Node folytassuk. Szóval fattyú voltál, akire kígyót-békát kiáltottak. De erről, csecsemőséged védettségében, mit sem tudtál. De vajon mit érzett a legjelenéktelenebb életű Irma? Kérdezted tőle te is, kérdeztem volna tőle én is. Én épp úton voltam, ezért nem kérdezhettem meg, mit érzett, amikor a tisztelt rokonság kivetette magából, mint egy idegen testet. Még mindig azt gondold, anyám, hogy feleségül kéne vegyem Erikát? Engem, persze, nem vetne ki Erika rokonsága. Hisz én szép vagyok, okos vagyok, diplomás vagyok, tehetséges vagyok... De elég arra gondolnom, hogy Erika a feleségem, hogy szűcsapósom pénzen újabb lengő nyugszékét vásárolunk, hogy legyen miben elterpeszkednem a János bácsi hengerelte gyepszőnyeg fölött, a nyári napsütésben, és

máris gnómmá változtam, máris önpusztító, emberpusztító szörnyeteggé változtam. Megkövetelővé.

Anyám elgondolkozva ül az ágyon. Hogy is vessenek ágyat? Eddig, míg a temetkezési vállalkozót, koporsókészítőt, halálról szóló igazoló okiratot kiállító hivatalnokot kellett felkeresni, törten dőltek ágyba. De most nincs semmi gond, nincs semmi feladat. Halott a sirban, ők az ágy szélén üldögélve. Televízió, rádió, lemezzátszó néma. Minden életpótló technikai csoda néma. Az egész lakás néma. Semmi dolguk. Hogyan is vessenek ágyat? Hisz beköszöntött a bőség. Két emberre három fekvőhely jut. Egy a konyhában, ez volt az Irmáé, kettő a szobában, ez volt az övék. De most, amikor erejük utolsó csöppje is elszivárgott, most erőt kell meríteni ahhoz, hogy eldöntsék, hogyan is vessék meg az ágyat.

– Szerettem volna, ha él még egy évet – mondja anyám nagyon tárgyilagosan, ezen a kellemes tavaszi délutánon, míg toljuk a gyermekkocsit az óváros utcáskáin. – Most mentem nyuqdíjba. Végre átvehettem volna tőle a háztartást. Kiülhetett volna az udvarra, abba a fonott karosszékbe. Etethette volna a galambjait és a macskáit. Az udvarba...

Az udvar. Betonakna. Még tavasszal is alig olvad a tél jege az udvar közepén. Anyám, a kezdeményező anyám, a lakók összefogásával, a lakókéval, akik épp arról nevezetesek, hogy összefoghatatlanok, földet hordatott a betonra, a hosszú téglakerítés mentébe. Virágos kertet létesített. Ké évig küzdöttek. Anyám és a naptalan betonkatulya. Győzött a beton. Meddig győz még a beton, meddig élünk még betonba ágyazottan, meddig lesz ételünk-italunk a beton, álmunk és ébrenlétünk a beton...

Nézem a fákat.

Ez az Irma, amilyen jelentéktelen volt, sohasem ment férjhez. Még nekem is, az unokájának, aki addigra már, közkedvelt családi szóhasználatlaltal élve, nagy lóvá érett, még nekem is azt mondta, hogy őt, a nagyapámat szerette és szereti csak. Mondta két világháború és két béke minden tapasztalatával, ő, Irma, a legjelentéktelenebb, az első nőnemű kereskedelmi alkalmazott a porrá vált Osztrák–Magyar Monarchia vastörvényei között. És felnevelt téged, anyám. Felnevelt engem, anyám. Úgy is nézek ki.

A füst derekamig ér. Fejem levegőn. A nagy rendcsinálás örömét érzem. Ilyenkor hazudok. Nem veszek tudomást a parázsról, amin állok. Nem veszek tudomást arról, hogy már évek óta visszatartom a lélegzetemet. Mert ez a füst mérgem, halálom. Teregetem tehát. Réteget rétegre. Igyekszem nem tudomást venni arról, ami alul van. Csak a legfelső, épp beborító leplet veszem tudomásul. Mondom, hazudok.

Kisodródok a nyílt vízre. Így váltogatom lelki színhelyeimet. Kitalálok egy csónakot, beleülök, kievezek. Csoda, hogy elmerül? Nem baj, mondom, itt úgyis csak mérni kell. Mit számítok én, hiszen csak egy hang vagyok. És persze, mindenek előtt...

...nézem a fákat.

Igyekszem mindent elfelejteni. Ha sikerül, győztünk. Mi ketten, Irma és én. Sikerül, hiszen...

...hiszen Irma él. Épp engem zargat. Nemsokára nyolc óra, és én még mindig nem indultam el az iskolába. Irma, a legjelentéktelenebb, néhány osztályt járt csupán. Neki az iskola szent. Nem is szent, csak engem szorongással tölt el. Ő ezt nem egészen érti, néz engem, arca derűs. Biztosan jó úton járok, gondolja, hiszen a jó út az iskola felé vezet.

Elindulok Irmával együtt a jó úton, az iskola felé. A dús piac minden zajával és illatával elkísér egy darabon. A hátsó kapun sietünk be. Nem késtünk el. Leülök Irmával együtt a padba, másoljuk a házi feladatot, mert ő is, én is, készületlenül járunk iskolába. Ülünk a padban, szeretjük egymást, az ablakon át a fákra pillantunk néha. Meghalt valaki? Ugyan. Nem halt meg senki, fordítja felém szép öregasszony fejét Irma. Csendesesen bólintok.

Nézzük a fákat.

Még szerelem?

*Szerelem ez még? Emberi szóval
kimondható még? Fogalmak rendszere
még befogadja? Vagy már a föld ez?
A csont, a gyökér, a vas lélegzete?
Vagy már a kő ez? Mozdíthatatlan?
Az ő a sötét sziklasír előtt?
Utolsó rángás kimúló testen?
A feltámadás fényüzenete?
A csönd pecsétje elporlott szájon?
Mondd: Szerelem ez még? Van még neve?*

Pieta

*Ahogy az Asszony teste megfeszül,
hogy föltarthassa a Testet, Fiát,
ahogy a Fiú csonka-teljesen
a karjaiban. Ahogy minden anyák
tartják élő és holt egyetlenük.
A törékenység töretlen hatalma:
Élő karokban a halott világ.*

Nagycsütörtök

*Még csönd van. Minden nagycsütörtök
kereszt előtti hallgatása.
Pedig már csattog a szekerce
az éj mögött. Az olajfákra
a roskadó ég már szakad.
Megérett Péter árulása.
Feszült izmokkal állok. Várook.
Meghallom, ha szólítanak.*

Felfénylenek

*Még ég a szem. És sima még a homlok.
A csípő még a tűz szentelt edénye.
De már a halál kemény ékirása
a lélek arcán. És jégkori béke*

*küldi már szikrás, fehér ragyogását
a lázak, vágyak, szerelmek elébe.
Felténylenek az asszír temetők
a reggelekben. – Éj vetül a délre.*

TÉNAGY SÁNDOR

Lefekvés előtt

*Ma is huszonnégy órát éltem,
elfogyasztottam három reménytelenséget,
vitatkoztam két hiábavalósággal,
megtettem egy jóvátehetetlent.
Jólesik most lélegzetet venni – –
Lefekvés előtt beállítom
a madárcsicsergést
hajnali ötre,
mert fontos szeretnivalóim lesznek
és nincs tovább haladék.
Gondolom, holnap szép idő lesz,
ünnepélyes külsőségek között
ismét átadnak egy napot,
felavatnak egy határidő előtt kivirágzott
orgonabokrot.*

Nyilatkozat

*Én,
Don Quijote, a búsképű,
az adóhivatal felszólítására
ezennel kijelentem,
hogy néhány tucat, azaz nem-tudom-hány
szélmalom,
valamint egy, azaz halálíg-egyetlen-egy
szerelem
az összes vagyonom, vagyis további létezésem
biztosítóka.
Az adó megállapításánál kérem a fentiek szíves
tudomásulvételét.
Közlöm még, hogy hű gebém, kora és állaga miatt
a múlt szerdán kimúlt. Kérem, töröltessék a
lóadó.*

Kesztyűvarrónők

II.

A LÁNYOK

Divják Kati, Deutsch Erzsi, Harcos Kati és Szabó Marika 1969 óta dolgozik a Pécsi Kesztyűgyárban.

Divják Kati albérletben lakik, csak hétvégeken utazik haza szüleihez Kátolyra. „Ne nevéssen ki – mondja –, de ilyenkor legszívesebben a konyhában vagyok, főzök, sütök, befőtteket, savanyúságot rakok el télire, szóval – ha ebből következtetünk – nem vagyok modern lány.”

Pedig az. És nagyon határozott, okos, tevékeny, amolyan „közéleti” típus, egy ideig KISZ-titkár volt, most könyvterjesztő, „nem érzem jól magam, ha valamit nem csinálhatok” – mondja.

A lányok egymás szavába vágva mesélnek a KISZ-táborban töltött élményeikről, a nyárról, Balatonról.

Kiskati Lengyelországban, Csehszlovákiában is volt Ibusz utazáson édesanyjával, különös ízű élményt mégis azok a napok adtak, amelyeket – életében először – kizárólag fiatalok között töltött. Divják Kati volt a kapitány, ő „rázta le” – ha kellett, gorbán – a körülöttük ólálkodó „új nábobokat”, vagyis magukat pénzes maszeknak mondó, nem éppen fiatal urakat, és a vendéglőkben akkor is szerzett helyet, ha „foglalt” tábla volt az asztalokon.

A fiúkról sommás Kati véleménye: „Már nem vagyok abban a korban, hogy csak azért járjak valakivel, mert el lehet menni ide-oda. Akire időt áldozok, az legyen olyan, hogy mindenben megfeleljen.” Kati 24 éves, tehát nem csak kapitány, korelnök is.

Véleménye persze a többieknek is van a fiúkról, s ez nem éppen hízelgő. Személyes tapasztalatok ugyan nem vették el a kedvüket – Szabó Marika kivételével –, de hát a gyárban sok a lány, őket figyelgetik, „más kárából tanul az okos” – mondják. Az újsütetű fiatalasszonyok – szerintük – legtöbbször „csak a névért” mentek férjhez. A fiúk pedig „ráhajtanak, hogy megkapják a lányt”, aki aztán hallgathatja: „csak azért vettelek el, mert...” S mondják is a konkrét példákat, nagyjából tudják: kivel mi és hogyan történt. Köszönik, ebből nem kérnek.

A lányok szépek, okosak, jókedvűek, semmi keserűség a hangjukban, fiatalos hetykeséggel kommentálnak.

Deutsch Erzsi arca, alakja, sugárzó életöröme reneszánsz madonnára emlékeztet. A gimnázium folyosóin a fiúk nem csak megnézik, meg is állnak, míg csak el nem tűnik. Viselkedésében, öltözködésében semmi feltűnő. Egyszerűen és megkapóan szép.

– A lezser lányoknak könnyebb – mondja. Észnél kell lenni, mert a fiúk többségének jobb ma egy k... a – elnézést –, mint holnap egy szűz. A házasság meg milyen? Hazamegyünk a munkából, elmondjuk, hogy ez volt, az volt, elcsépett lehet... Nem beszélve arról, hogy ha például szeretnék elmenni egy kiállításra, vagy színházba és férjüremnek nincs kedve, akkor

kijelenti, hogy „nélkülem nem mész el.” Szerintem mindegyik fél élheti a saját egyéniségének legmegfelelőbb életet a házasságkötés után is. Ne terrorizálják egymást. A fiúk persze nem így gondolkodnak. A lányok meg szépen belenyugszanak. Unalmas lehet.”

– Van olyan házasság, amit közelről ismersz?

– Hát persze. A nővéremét – csillan fel –, nálunk laknak. Az ő házasságuk ideális.

– Milyen?

– Ha munka után hazajönnek, közösen megbeszélik a problémákat, a sógorom megértő, segít a házimunkában, ha van idejük, vagy hétvégén. elmennek moziba, táncolni, színházba.

– Mindez elcsépezt és unalmas is lehet – varriálom Erzsi korábbi véleményét.

– De ők boldogok.

– Mit gondolsz, miért?

– Szeretik egymást.

A jó házasság titka, lám, ilyen egyszerű is lehet.

Igen ám, de milyen fiút lehet szeretni?

„Nehéz” – mondják mind a négyen. Mert a fiúk nem csak „lerohanások”, hanem anyagiak is. Deutsch Erzsi elárulta ugyan, de leírni titok, hogy mennyi pénzt gyűjtött 1969 óta az ifjúsági takarékbetétkönyvében.

– Például ülünk egy szórakozóhelyen és odajön egy fiú, hogy légy szíves, adj egy tizest, vagy fizess nekem egy sört –, meséli. Ezt szinte mindannyian tapasztaltuk. Egyáltalán nem tudnak a pénzzel bánni. Előfordult az is, hogy egyik munkatársamat a srác elvitte szórakozni egy menő helyre, ettek, ittak, s mire fizetni kellett volna, a fiú eltűnt. Hát ilyenek . . .

Kiskatiban több az optimizmus, pontosan meg is fogalmazza, milyennek képzeletben leendő férjét. A természetes igénnyel elvárható emberi jólétajdonságokon, szerelmen kívül a legfontosabbnak tartja az azonos ízlést, érdeklődési kört.

– Nagyon szeretem a festményeket, gyakran járok kiállításokra, a fiú, akivel levelezek, szintén . . . Nem tudnám elképzelni, hogy csak az én kedvemért jöjjön el egy múzeumba, vagy képcsarnokba. Néha rajzolunk egymásnak, kaptam tőle egy zöldfejű, pirosszemű nőt, tessék csak nézni – ugrik Kiskati és hozza a pirosszemű nőt – ugye szép? Persze, nem is tudom elképzelni a férjhezmenést – mosolyog –, mi nagyon jól megvagyunk anyuval és a házasság nem sürgős. Egyébként is, most a tanulás a legfontosabb. Jövőre érettségi, aztán . . . nem tudom még, talán tovább tanulok.

A házasság Deutsch Erzsinek se sürgős, amennyi idő a munka és a tanulás után marad, azt ragyogóan el lehet tölteni a KISZ-ben.

Szabó Marika közben nagyokat hallgat, ami nem feltűnő, ő mindig csendes, ha kérdezik, válaszol. alaptermészetéből adódóan visszahúzódo. Ő az egyedüli, akit személyes tapasztalatok riasztanak. „Mert nem tudom miért, de egyetlen rendes srácot se ismerek, mindegyik . . .”

– Na várj, majd én elmondom pontosan, mi a helyzet – szól közbe Erzsi. Tessék megnézni a Hugit – mutat Marikára – úgy néz ki, mint aki „olyan” lány?

– Ellenkezőleg.

– Hugi pontosan az, akinek látszik, a fiúk mégis sokkal szemtelenebbek vele és pimaszul rámenősek, eddig még egy srác se kísérté haza kétszer,

Hugi már első alkalommal menekülni kénytelen. Miért pont vele ilyenek? Mit tetszik gondolni?

Némi latolgatás után ugyanazt tippeljük: Marika túl szelíd, semmi képessége a csatározásra, szópárbajra, így hát inkább menekül.

– Most már ott tartok – jegyzi meg szomorkásan – hogy nem is megyek szórakozni sehová. Nagyon egyedül éreztem magam, de most beiratkoztam a gimnáziumba, hetente háromszor ott vagyok, a többi napon otthon tanulok és várom, hogy újra iskolába mehessek. Ott jó, mert rendesek az osztálytársaim és most már nem nyomaszt, hogy nem tartozom senkihez.

– Van valami konkrét célotok az érettségivel?

– Sokan tanulnak a gyáriak közül, miért maradjak le én? Különösebb tervem nincs, természetes, hogy tanulok – így Deutsch Erzsi.

Szabó Marika nagyon nehéznek tartja a tanulást, „de ha tudom, végigcsinálom.”

Kiskati megszállott szorgalommal tanul. Átlagosan napi öt órát, szombaton és vasárnap többet. Olyankor, amikor (hetente háromszor) műszak után hazasiet és készülődik az iskolába, tanítás előtt még „átfutja” az anyagot, s este már nekilát a „folytatásnak.” Öt-hat óránál többet csak hétvégeken alszik. A reál tantárgyakat szereti legjobban, a történelem kicsit nehéz, abból „csak” négyese van, a többiből jeles, félévkor szinte nem is kellett vizsgáznia, a tanárok jegymegajánlással kitűnőre értékelték munkáját.

– Még nem alakult ki bennem, hogyan legyen az érettségi után – töpreng. Anyuval sokat beszélgetünk erről. De van még időm a döntéshez, több, mint egy év . . .”

Mindhárom lány sok plusz terhet vállalt. Nem csak a tanulás nehézségei miatt. A délutáni iskolába járás csak műszakcserével oldható meg, állandóan délelőttösök, öt óra előtt kelnek, s csak minden második héten vannak együtt a saját brigádjukkal. A gépekkel is sok a baj, ha rossz géphez kerülnek, vékonyabb a boríték. Válogatni valójuk nincs, ahhoz a masinához ülnek, amelyik éppen szabad. S még így is örülnek, mert a gyár nem képes annyi műszakcserét biztosítani, ahány lány tanulni szeretne. A Dolgozók Önálló Gimnáziumában az esti és levelező tagozaton sok ismerős arcot látok, találkozom velük a gyárban is, rák köszönnek, mosolygunk. A fiatal kesztyűvarrónők szeretnének érettségizni, a jelek szerint meg is állják a helyüket.

– Szívesen varrtok? – kérdezem a lányokat.

Erzsi elneveti magát.

– Az olyan, mint az időjárás. Ha van kedvem, hajtok, ha nincs, hát nincs . . . Fő, hogy egészségben megérjük a nyugdíjat.

Erzsi 1974. évi átlagkeresete 1845 forint volt, ha figyelembe vesszük az „időjárás” ingadozását, nem is rossz.

Szabó Marika viszont állandó munkatempóval dolgozik, hangulatok és egyebek nem befolyásolják.

– Hugi nem lazíthat – mondja Erzsi – ő borzasztóan precíz, ezért lassabban varr, mint mi, ha elengedi magát, már nem tudja behozni.

Harcos Kati múlt évi átlagkeresete több mint havi kétezer forint.

A Gyári Híradóból kiollózott, s a brigádnaplóba ragasztott cikkben ezt olvasom: „Kiváló, ez a szó legtöbbször évek, sőt évtizedek eredményeiből öt-vöződik. Kimondjuk, s gondolatban embereket állítunk a szó mögé. Kérdőjeleket, miért és hogyan kérdéseket aggatunk éveik és eredményeik után és ők legtöbbször nem tudják megmagyarázni nekünk, kíváncsiskodóknak, miért

tették, ők ösztönösen kivételek. A Kiváló ifjú munkás verseny győztese lett a Központi Gyáregységben Harcos Katalin.”

– Milyen feltételei voltak a versenynek? – kérdezem Kiskatit.

– Százszázalékos, selejt nélküli évi átlagteljesítmény, megfelelő elméleti tudás, jó közösségi munka. 124 százalékot tudtam elérni, így lettem első.

Ha már a munkáról beszélgetünk, itt is szóba jön Farkasné, aki szerintük is igazi tehetség.

– Persze, hogy Emmi néni kivételes képességű – mondja Divják Kati –, de ő azért is hajt, mert muszáj. Ott az új ház, félig üresen, vakolatlanul, kölcsönökből, tudja, hogy mire kell a pénz.

Erzsi, Kiskati más véleményen van: „Hiába hajtana, ha nem lenne benne valami plusz. Ezt az eredményt csak hajtással nem lehet elérni. A több pénz pedig nekünk is elkelne.”

Összenevetnek, egyetértenek.

S gondolom, abban is, hogy jól és megbízhatóan dolgozni, s lendületes örömmel élni, tanulni nem csak érdemes, de természetes is.

FARKAS SÁNDORNÉ

A Kocsz utca messze van a városközponttól. Kertes, szép házak sorjáznak, amikor először ott jártam, éppen nyíltak az almafák.

Farkasék házának ismertetőjele: „Még nem vakoltuk be”.

Emmit a konyhában találom, még egy-két gyors mozdulat – friss ebéd várja hazatérő kislányát, férjét –, és máris a szobában beszélgetünk. Időnként az órára nézve, Farkasné délutános, egykor indulnia kell.

– Annyi minden kell még – néz körül sóhajtva Emmi. – A fürdőszoba üres, a szobákból hiányzik a parketta, a kisebbikben bútor sincs.

Hatvanötben vettek egy régi házat, ott laktak hét évig, aztán eladták, s OTP-kölcsönrel és ezzel a nyolcezer forinttal, amit a gyár kölcsönzött Emminek kamatmentesen, nekivágtak az építkezésnek.

Az új házat 1973 május elsején kezdték építeni. Emmi ekkor kivett hat hét fizetés nélküli szabadságot, még az év szeptemberében be is költöztek otthonukba.

– Azt a rengeteg vizet a kútból felhúzni – emlékezik immár megkönnyebbülten –, persze, veszünk hozzá motort, a házba be van kötve a vezetékek, csak kinyitjuk majd a csapot, és folyik a víz... A fürdőszobában bojler lesz és kék csempe. Most még csak így vagyunk, a falakat lemeszeltük és ez a betonpadló is csúnya, de ha ősszel eljön...

Közben hazaér Ildi, hosszú copfos, szőke kislány, harmadikos a gyárvárosi iskolában. A székbe kucorodik, hallgat egy kicsit, aztán felugrik, hozza a babáját, a legszebbet; nézzem már meg. Kedvenc mesekönyve se maradhat ki, a „Minden napra egy mese”.

Ildikó hétévi házasság után született, 1966-ban, Emmi akkor még nem volt állásban, mégis keresett. Másfél éven keresztül jöttek hozzá anyatejért, naponta háromszor is megállt egy autó a ház előtt.

– Havonta átlagosan 1300–1400 forintot kaptam, sőt külön jutalmat is – mosolyog.

Későbbi látogatásomkor ugyanezt elmeséli a férj is, aki roppant büszke felesége eme teljesítményére, meg egyébként is, mert „olyan asszony az én

Emmikém, hogy ha egy kétszáz literes hordót a nyakába lehetne akasztani, azt is bírná”.

Emmi lányos arcú, nagyon karcsú, mégis hihető, hogy mindent bír, ezt jelzi a szeméből sugárzó nyugalom, asszonyos derű.

Csak a táppénzek... amikor a gyári és otthoni túlterheltségtől hirtelen roppant össze, forgott a szoba, s az ajtóig se tudott már elmenni. Akkor az orvos eltiltotta minden munkától, szigorú pihenésre kötelezte.

Farkas Sándorné 1968-ban került a Pécsi Kesztyűgyárba.

– Akkor még 500 forint volt a betanítási bér, most ezer – mondja. Amikor önállóan kezdtem dolgozni, a harmadik hónapban már 1640 forintot kerestem.

– Mennyi volt eddig a legtöbb?

– 4500 forint, de ebbe háromszor nyolc túlórát is bele kell számítani. Átlagosan megvan a háromezeröttszáz, bár... ez évben nem lesz annyi. Nem érem el a kétszáz százalékot, csak úgy százkilencven körül teljesítek. Baj volt a gépekkel is, csökkentették a fordulatszámot, hogy ne kopjanak az alkatrészek, na, erre mindannyian ráfizettünk, panasztunk is. Hut elvtársnak, akkor visszaszerelték a régi alkatrészt, bár az én gépem azóta se az igazi. Sokszor kaptunk gyenge anyagot, rosszabbul fizető munkát. Na, meg beteg is voltam, nem bírom ám úgy, mint régebben... – mosolyog olyan természetességgel, ahogy később invitál, nézzem meg a kertet, milyen nagyra nőtt már a borsó, és milyen szépek, egészségesek a fák.

– Valamennyi munkatársa említette, hogy kiemelkedően tehetséges, a legnagyobb szorgalommal se utánozható. Hogy van ez? – kérdezem.

– Hát... – s most van először zavarban – nagyon sok ám nálunk a jó varrónő. Ott van például Pauli Ernőné, aztán Litter Istvánné, Baranyi Kati... jóval túlteljesítik ők is a vállalásunkat, na és a lányaink is ügyesek. Jó ez a brigád.

Emmivel jónéhányszor találkoztam, beszélgettem még ezután. Ismerem? Talán. Láttam munkába merülten, kesztyűhalmokkal körülbástyázva a gyárban, arcán a derű, a jellegzetes mosoly ugyanolyan volt, mint amikor fellátszott, pihenősen beszélgettünk az otthonában.

1974 őszén nekivágott az akkor induló, 2 éves szakmunkásképző tanfolyamnak. „Jaj, nagyon sok mindent kell ám tanulni” – mondja inkább örömmel, mint panaszosan. Ha megkérdezném, miért vállalta ezt is, valószínűleg csodálkozna. A „többet tudni” éppen olyan természetes nála, mint a lányoknál. És az se mindegy, hogy két év alatt minden munkafolyamatot, a szabázzattól az utolsó simításig szakszerűen, pontosan megtanulhat. Farkasné 33 éves. Harmincöt éves korában gyakorlatilag és elméletileg egyaránt alkalmas lesz bármilyen munkára. S ez sem mindegy.

Miután az év végi hajrán ő is túljutott, karácsony-előtti örömmel üldögélünk a már ismerős szobában. A házra persze ráismertem így is, tiszta, szépen vakolt, a fürdőszoba tágas, ragyogó, minden a helyén, hamarosan víz is folyik a csapokból, a kút is alig okoz már problémát, mert „a Sándorom kiötlötte a villamos csörlőt, csak megnyomom a gombot és jön fel a vödör” –, közli Emmi.

A szobákban vilupálozott parketta, a szekrénysor polcain a „Világirodalom remekei” sorozat.

„Hát olyan nagyon sok könyvünk nincs még, annyi minden más is kell

és az időnk is kevés. Ezek közül a Lidércfény tetszett nagyon, meg a Római lány és a Jane Eyre. Sok könyvet olvastam, ami nekünk nincs meg. Legjobban a verseket szeretem, főleg Petőfit.

– De én is – szól közbe a férj –, sokat tudok kívülről, van úgy, hogy este leülünk, Emmi az egyik könyvet olvassa, én a másikat, amelyik nagyon tetszik, azt újra, aztán megint csak azt, a végén észre se veszi az ember, de már tudja minden sorát.

Farkas Sándor gépkocsivezető, mókázó, örökvidám, s mert nem csak a nőkben található ilyen-olyan hiúság, hát egy kicsit letagadna Emmi keresetéből, aztán közli, hogy „szóltam is a főnökömnek, micsoda dolog az, hogy én kevesebbet keresek, mint az asszony, de azt mondta, ehhez öneki semmi köze. Nahát! Mit tehet ilyenkor az ember? Nyomja a sódert tovább és kész.”

– Csak azt ne felejtsd el – kontráz Emmi –, hogy én két ember munkáját végzem el, ha úgy nézzük...

– Az igaz. Én meg nem ülhetek egyszerre két kocsin – ismeri el Sándor.

Továbbá azt is, hogy a házépítés felsorolni is lehetetlen sok munkája, gondja közös érdek. Bár a trógerolás nagyja Emminek jutott. Éppúgy, ahogy most a már kész házban mindennemű tevékenység az övé, akkor is főz, ha ebédelni neki már nincs ideje, meg ott a kert, egy kis szőlő, a kapálás, ami ugyancsak „az asszony saját ügye...” Sándor szerint.

És a gyárban is a norma, a közösség gondjai – Baranyi Andrásnéval együtt valóban képviselik, intézik, sürgetik a brigád ügyeinek elintézését, amiért nem mindig jár „köszönöm” – a fiatalokkal való törődés, a fájó gerinc és dagadt csukló, mindezt bírni kell, tehát az a bizonyos kétszázliteres hordó nem is annyira jelkép.

– Azám, Morzsihoz is el kell vinni az ajándékot B-re, Juliska néninek egy kis meglepetést készíteni, aztán megbeszélni vele, mikor találjuk ott-hon... – osztja be Emmi a karácsony előtti két-három napra a tennivalókat.

Morzsi a nyáron több mint egy hetet töltött a Kokszt utcai házban.

– Hogyan boldogultak vele? – kérdezem.

– Kamaszlány, egész életét intézetben töltötte. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem várhattam tőle azt, hogy olyan legyen, mint egy „szabályos” gyerek. Elmagyaráztam neki szépen, mit lehet, s mit nem. Sándor is segített ebben. Morzsi nagyon őszinte volt, de talán a legfontosabb: érezte, hogy szeretjük. Bármennyire is különbözik attól a kicsi, régi lánytól. Mert különbözik. De olyan ragaszkodó! És most újra írt, szeretne a téli szünetben is jönni.

– Hozd el – rimáncodik Sándor –, hozd el, Emmikém!

– Hová fektessem? A másik szobában egy asztal van négy székkal. Még ha keritünk is egy fekhelyet, fűteni nem lehet. Itt alszunk mindhárman ezen a két heverőn – fordul hozzám Emmi – egyelőre ennyire futotta.

Sándor továbbra is hajtogatja, hogy „hozd el Emmikém, hozd el!” Talán teljesülne is a kívánsága, ha a lehetőségek engednék. Annak ellenére, hogy Emmi elcsigázottsága „csúcson van”, akár a többi nőé a gyárban. Várják, nagyon várják a pihenős hetet, hogy aztán felfrissülten kezdjék a hetvenötös évet.

Emmi másnap délutános, így van idő délelőtt „kiugrani” Morzsihoz az ajándékkal. Elkísér bennünket Deutsch Erzsi is. A kiugrás ugyan pont fél napig tart, de így is időt nyerünk, a gyár kocsijával mehetünk. (Ha nincs kocs, akkor vonatoznak, ahogy Baranyiné is nemegyszer megtette, s mert B-nek igen rosszak a közlekedési viszonyai, utóbbi megoldás eléggé bonyolult)

Morzsit Nagykatinál láttam először hetvennégy nyarán.

Hogy tulajdonképpen milyen is Morzsi, arról megközelíthető képet se alkothattam. A fénykép-kislányra nem hasonlított, a heverő sarkában kuporogva fél vállal Kiskatihoz dőlt, s ha egyáltalán szólt, hát neki sűgött valamit. Összejöttünk néhányan, beszélgettünk, szóba jött a nyár, a divat és táncdalénekesek is, ám Morzsit semmi se bírta szóra. Később megtudtam, előre figyelmeztették, hogy „viselkedjen rendesen”, ami Morzsi szótárában annyit jelent, hogy kukuljon meg. Állandó kifejezőeszközeihez tartozik ugyanis számos olyan gesztus, mimika és szólás, amivel egyetlen szűlő sem dicsekszik. Holott... holott az ellenkezője lepne meg; ha Morzsi olyan lenne, amilyennek az átlagcsaládok is főleg csak elképzelik gyermekeiket.

Morzsi tehát órákon át csendesen üldögélt. Időnként Kiskatihoz bűjva fellágyultak a vonásai, a mosolya és a szeme tárgyát-lelő örömét, rajongását szórt, rejtegette. Kiskati az ideál! – Morzsiról csak ennyit éreztem biztosan. Magyarázatul elég is, hogy mindenben ellen-párja. Így hát beléje kapaszkodva vészelté át ezt a délutánt.

A B-i otthonban viszont ugyancsak kijutott a nyakba ugrós, pattogó-kedű örömből valamennyiünknek.

Az intézet tiszta, rendes, minden szobában mások a függönyök, szőnyegek, a gyerekek rengeteg játékkal, könyvvel körülvéve, a fényesre suvickolt nagyteremben díszítésre várt az óriási karácsonyfa, mégis... a vendégek körül futkosó, felszabadultan nevetgélő gyerekek múltó öröme alig elviselhető. Neveket, címeket cserélgetnek, ismerkednek, utat keresnek a külvilágba.

Részletek Morzsi leveleiből, egy pécsi kislánynak írta:

„Hogy mit kaptam karácsonyra? 2-tő csomagot, egy Maximaler filcet, 12-tő színűt. A karácsonyfánk elég szép, csak a csajok már sorra lelopkodták róla a szaloncukrot. Tiszteltetem az Erzsikét és anyukádat.”

„A rajzod elég szép, csak én nem tudok ilyen nyápic nőt rajzolni, mint te. Remélem, tetszik az én rajzom. És ne haragudj, ha van hibám, elnézheted. A borítékra ne cimezd azt rá, hogy nevelőotthon!!!”

– A szobáikat látták – mondja az igazgató – az ellátás kifogástalan, a húst már unják, de az otthont semmiféle intézet nem pótolhatja. Ezért jobb a gyerekeinknek, ha egyenként kötődhetnek valakihez, valakikhez. És micso-da öröm a látogató, „hozzám jött, az enyém!”

JULISKA „NÉNI”

Már oszladozóban a délelőtti köd, itt-ott fénylő foltok a mecseki tájon, a városba érve Emmi és Erzsébet „valami szép” ajándékot keres Juliska néni-nek.

Akinek a neve annyiszor elhangzott, néha csak azért, mert jólesett ki-

mondani, máskor az alkalmak idézték, mint például a dupla műszakos hajrában a tejföl, mézeskenyér eszegetése közben: „kampánymunka mindig volt. Juliska néni sohase mondta azt, hogy kell. A kérdéshez még hozzátette: „asszonyok, főzzétek meg előre a töltöttkáposztát” –, idézik mosolyogva.

A brigád megalakulása óta ő volt a művezető. Negyven évig dolgozott a gyárban.

A gyárudvarban találkoztam vele először.

Megbeszéltük, mikor látogathatom meg. Ami nem is olyan egyszerű, egyeztetni kell mindkettőnk idejét, munkabeosztását. Juliska néni ugyanis éppen műszakra sietett, csak pár hónapig viselte el – és nem élvezte – a nyugdíjas életet. S amikor lehetett, azonnal visszament a gyárba. A Végmeőben az ő gyakorlott szeme előtt vizsgáznak a kesztyűk.

Gurbács Istvánné kétszobás lakásában mindenekelőtt a „gyerekszobát” nézzük meg, ahová gyakran betoppannak az unokák, a bútorok, játékok őket várják.

Juliska néni a gyár udvarán megkérdezte – az olyan emberek gondjával, akik mindent jól akarnak csinálni –, „mégis, milyen dolgokra kíváncsi az elvtársnő?” Nem tudtam hirtelen válaszolni. Kiderült, nem is szükséges.

Beszélgetünk. Mintha régi ismerősök lennénk. Az idő múlását a szomszéd lakásban bömbölő rádió jelzi, egymást váltják a műsorok.

– Soha nem voltam úgy, hogy azt mondtam, alig várom a nyugdíjat. Emlegették pedig, hogy jó neked, pihenhetsz, élhetsz... Fárasztóbb volt otthon lenni és fogytam is, sehogy se tudtam beilleszkedni ebbe a másfajta életbe, a gyár után most egyszerre a semmi... ez nagyon nehéz volt, nagyon nehéz. Pár hónap múlva aztán újra dolgozhattam. Mintha kicseréltek volna, mondhatom, úgy érzem most magam.

– Megkérdezhetem, mennyi a nyugdíja?

– Kétezernyolcszáz forint. Nem panaszkodhatok. Igaz, negyven évig dolgoztam a Kesztyűgyárban, előtte két évet a Rózsánál. A nyugdíjamból az unokáknak is jut ez-az... Szóval nem a pénz miatt mentem vissza. Most átlagbéres vagyok, havi ezerhét-százat keresek a Végmeőben, ahol azt nézzük, exportképes-e a kesztyű?

– Említette, hogy két évig volt a Rózsánál...

– Ja igen. 13 éves koromban kezdtem a munkát a Rózsa papírkereskedőnél. Akkor még nem is mehettem volna a kesztyűgyárba, dolgozni viszont kellett, apám korán meg is halt és hát szükség volt rá. Egyébként apám is kesztyűs volt, tizenöt éves koromban, 1933-ban ő juttatott be a gyárba, mindig is kesztyűvarrónő szerettem volna lenni. Na jó – mondta apám –, majd szólok, én lassan úgyis kiöregszek, legyen utánpótlás. Na, szóval behívtak és mondták, 10 fillér órábért adnak. Apám, szegény, egy hét múlva váratlanul meghalt, éppen csak sikerült neki engem bejuttatni.

Öten-hatan voltunk kislányok, akik mindenbe besegítettünk, takarítottuk a műhelyeket, meg az irodákat is persze, nem voltak külön takarítónők.

Szerettem volna megtanulni varrni, kevés volt a pénz, anyám a gyerekektől nem járhatott dolgozni. De nem úgy volt ám, hogy ezer forintokat adtak a lányoknak, csak hogy megtanuljanak varrni! Sőt! Még a tíz fillér órábért se kaptuk meg.

Hat hét alatt tanultam meg a varrást, egy régi, jó varrónő tanított, talán azért ilyen hamar. Abban az időben a varrónők féltették a kenyerüket, minden gorombaságot el kellett fogadni, mi meg olyan félve, remegve hallgat-

tunk, egy rossz öltésnél már zúdult ránk a szidás, azt mondták a varrónők, mit akarnak ezekkel a tanulókkal? Mi meg vásároltuk nekik a gyönyörű ajándékokat, csak hogy tanítsanak.

Nahát, amikor megtanultam, a varrónőm – mert nagyon szentesek voltak az emberek – készült Máriagyűdre, el is ment mindenki két napra, s mire visszajöttek, már ragyogóan varrtam. Nagyon szép volt az a kesztyű, le is vitték a Hamerlinénak, tetszett neki, hivatott az oktatómmal, hű – azt mondja –, az anyádat, milyen szép kesztyűt tudtál varrni! Hát jól van, akkor holnap-tól darabbéres leszel.

Na, én akkor megvettem az ajándékot, örömmel vettem.

Közben megtanultam kézzel is a kesztyűvarrást, előfordult, hogy nem volt munkánk, igyekeztünk hát mindent tudni. A szabászoknál is volt időszak, amikor nyáron 2–3 hónapra máshová mentek dolgozni.

A férjemet ott ismertem meg a gyárban, egy kesztyűs-bálon, mondom, mit keressek én ott, nem tudok táncolni, de hát mégis rászedtek a lányok, mindenki ismert, az inasok is, így hát fölkérték azért táncolni, a férjem később elmesélte, hogy megbeszélték ők fiúk egymással, mindenki táncol velem egy kicsit és közben lekérnek, hogy egyiknek se maradjak a nyakán. Hát mit mondjak, egészen jól ment már a táncolás, akkor ő intett nekik, hogy ne vigyenek már el tőle. Aztán hazakisért, a mamámmal voltunk, mert akkor úgy illett, és attól kezdve együtt jártunk, tizennyolc évesen mentem férjhez, a férjem huszonkettő volt és hát nagyon szépen éltünk.

– Mennyit kerestek akkoriban?

– A keresetünk? Ha volt munka, mert ezt így kell mondani, ha v o l t , akkor a férjem 200 pengőt is keresett a szabászatban, én meg heti huszon-négy pengőt, de az is előfordult, hogy csak 6 pengőt, és ez ugye nagy különbség. Pedig hát azok közé tartoztam, akik mindent varrtak, rá voltam kényszerítve, meg szerettem is a változatosságot.

Teltek, mondjuk így az évek, a férjem negyvennégyben elment a háborúba, ott elvesztette a bal karját.

Ebben az időben már voltak kisebb csoportosulások a munkások között, ez főleg május elsején látszott, de mindig akadt, aki csitított, hogy a Hamerliné ki fog dobni... Akkor ilyen érzelmünk volt, dolgozni kellett, élni kellett, meghúzta magát az ember, hát nem túlzom el, de a kapun kívül ott álltak az emberek mindig és kérdezték, nem lehet-e munkát kapni.

1945 előtt már nagyon féltünk, sok régi munkást küldtek el végkielégítéssel, engem nem, mert ugye a férjem katona volt és hát ott volt a két gyerek. Azért félttem, mindenki félt.

Igazi munka még negyvenöt után se volt, de órabérben mindent csináltunk.

Negyvennyolcban aztán megkezdődött a munka, egyre nagyobb létszámmal. A szakszervezet és a nőtanács dolgaiban kezdettől részt vettem, akkor már tagja voltam a Kommunista Pártnak. 1951-ben lettem személyzetis és munkaügyes, de ugyanakkor maradtam varrónő is, mert nem volt olyan létszám, hogy függetlenítsenek, erre valamivel később került sor, akkor már csak személyzeti ügyekkel foglalkoztam.

Ezerkilencszázötvenhatban... – s itt az emlékeit frissen, örömmel idéző hang meglassul, elfárad –, sok mindent lehetne felsorolni, rettenetesen csalódtam, akikben a legjobban bíztam..., ugye ott volt az a páncélszekrény és valahogy úgy tűnt, a személyzetis a legrosszabb, hát első tevékenység volt

a páncélszekrény feltörése, hogy mi van benne, öröket is állítottak, hogy semmit se lehessen kivinni. Én akkor már meg voltam edződve, úgy hogy nem is féltem, a férjemnek se beszéltem a történeteikről, egyedül az öcsémnek, ő is a gyárban dolgozott, annak mondtam el, ami velem történt, hogy tűnjek el és hasonló dolgokkal szidalmaztak.

Akkor elhatároztam, hogy soha semmi vezető munkát többé nem válllok.

Visszamentem a varrógépemhez. Olyan örömmel tértem vissza a csalódások után! És az emberek közül sokan lehajtott fejjel jöttek-mentek, nem mertek rám nézni, mert most mi lesz? Semmi se lett. Mikor felnyitották a páncélszekrényt és elolvasták a saját jellemüket, leesett az álluk és később el is mondták, nem ilyennek képzelték a személyzeti munkát.

Akkor már szalagrendszerben dolgoztunk, a fiatalokat tanítottam, hogy milyen fogásokat érdemes megismerni, nagyon is szerettem ezt a munkát. Felkértek a műhely vezetésére és felkértek több mindenre, nem mondhatom, hogy nem, mégse vállaltam. Kellett egy-két év, amíg a csalódottságom elmúlt és visszakaptam a hitemet az emberekben. 1958-ban lettem a lasch- és stepp-varroda művezetője, akkor még együtt volt a kettő, a steppből mentem nyugdíjba.

– Úgy mondják, nincs pótolhatatlan ember, mégis, a brigádtagok pótolhatatlannak tartják.

– Igen – és most látom először bizonytalannak, kissé zavartnak –, ezt mondják?

– Nagyon szerették. Szeretik.

– Hát mit is mondjak... tudja-e – csillan fel a szeme –, milyen asszonyok ezek? Öröm volt velük a munka, olyat nem kérhettem, amit ne tettek volna meg, vagy vonakodva, mindig lehet rájuk számítani, hát egészen remek varrónők, régi jó varrónők...

Hosszan beszél Paulinéről, Benke Zsuzsáról, Litter Istvánnéről, Emmiről, Baranyinéről, és a „kislányokról”, „mert a fiatalokat sokan szidják, de a mieink ilyenek, hát csak a legjobbat mondhatom mindegyikről.” És mondja.

– Többször eszembe jutott, amíg hallgattam, most megkérdezem, milyen iskolát végzett?

– A hat elemi, meg ugye az ismétlőt, mást akkor nem lehetett, de később nagyon sok tanfolyamra jártam, a művezetői képesítést itt az üzemben és kétéves budapesti tanfolyamon szereztem, részt vettem pártoktatásokon, és hát olvastam, olvastam, megmondom őszintén, nagyon sokat tanultam az újságokból, a helyesírást is onnan gyakoroltam, sokszor megnéztem, ellenőriztem, jó-e, amit leírtam? Tudtam, nagy a követelmény, s ha valamiben nem voltam biztos, hát inkább hallgattam.

– Minek örült életében legjobban?

– Mikor a férjem hazajött a háborúból, egy kézzel jött meg, de én azt nem láttam, hogy nincs keze, az egy olyan boldogság volt, olyan öröm, azt hittem, most enyém az egész világ. Ott voltak a nővéreim, hiába várták a férjüket, sohase jöttek meg. Az enyém meg szegény, félt, nem is mert abban az utcában jönni, ahonnan már messziről láthattam volna, zezugos helyekről közeledett, és hát az emberek figyelték, mi bontakozik ki ebből? Öröm, öröm, csak öröm! Soha nem is tudtam felfogni, hogy csak egy keze van, de olyan tökéletes, erős akaratú volt, egész ember akart lenni mindenben. A cipőjét befűzni, kabátját felsegíteni, dehogy engedte! A szakmáját persze nem

tudta folytatni, így került a Vízművekhez pénzbeszedőnek. Jó lelkű ember volt a férjem, családszerető, 33 évi házasság után nem cseréltem volna senkivel sem. Nők napján mindig korábban ment el itthonról, várt a gyárkapuban, ő akart lenni az első, akitől virágot kapok...

Még az volt öröm, amikor a kislányom született harmincnyolcban, és utána, negyvenkettőben jött a második gyerek, az meg fiú lett, kisfiú...

Nagyon sok kitüntetést is kaptam, énnekem olyan sok örömet szerzett ez a gyár, sokan furcsállják is, nem örülsz – mondják –, hogy otthon lehetsz? A rosszat én elfelejtem, a jó meg itt van előttem, egy munkadarab is nekem akkora öröm... és egy szál virág, ha valamit veszek, vagy adhatok, akkor különösen...

– Úgy tudom, a fia is szakmabeli?

– Itt volt kesztyűszabász, most a dombóvári egységünknel művezető. Két szép gyerekük van, sokat utazok hozzájuk, hétvégeken majdnem mindig, a lányomék pécsiek, velük naponta találkozok. Hanem a karácsony itt lesz ám nálam, kilencen együtt, az egész család... az unokák is itt kapják meg az összes ajándékot.

– A nagymamától mit?

– Meg is mutatom – mozdul fürgén, sarkig tárja a szekrényajtót, zörögnek a papírok. – Ezt a mintás pulóvert kapja a fiú, a másikat a kislány, két kis bársonynadrág van még a varrónőnél, a kislánynak még harisnyanadrágot veszek és sprét, autót a kisebbik fiúnak, gombfocit a nagyobbknak, úgy szedegetem össze apránként, addig járom a várost, amíg valami szépet nem találok. Ja, még visszavan a karácsonyi vásárlásból a banán, narancs, csirkét is veszek és bort, hát mondhatom, nagy öröm lesz.

Az ajándékok visszabújnak a papírosokba, s Juliska néni mentegetőzik:

– A szekrény kicsit rendetlen, mostam is, meg itt vannak az ajándékok, nagy összeviSSzaságban, ja, hogy a többi ruha? Hát ez mind az enyém, meg néz egy párat? Csak a szebbjét, kosztümjeim is vannak, nem csak sötét, világos is, nem mondom, hogy nincs ruhám, van annyi, amennyi kell. Még nadrágom is, meg hozzá ez a kis blúz, tunika, vagy mi.

Kicsit eltöpreng.

– Hát karácsonyra majd kitalálom, mit húzzak fel, valami szépet... Szeretek ám öltözködni, egy kevés rúzszt a számon, hát ez igazán nem túlzás, ugye?

Amikor búcsúzni készülök, Gurbács Istvánné csodálkozva néz rám a kissé feldúlt szobában:

– Már ennyi az idő? Azt hittem, talán egy órája, hogy beszélgetünk. Nekem se tűnt többnek.

Örök jelenség

*A tengerparti padra
ültem, a pálmafák
árnyukat borították
fölém, ki oly galád*

*betöltött az az érzés,
hogy valami örök
jelenség van előttem,
valamit megölök*

*voltam, hogy nem figyeltem
az élőlényeket,
csupán a tengert, akkor
csupán ez létezett,*

*gondoltam; annyi közhely
fonja át életem,
legyen tehát ezentúl
ilyen mértéktelen*

*egy-egy napom, az őskor
formáljon nagyra át,
mikor nekem az ünnep
megtagadja magát.*

Mennyivel vagyok jobb?

*Az életemet a vak sorsra bízom,
meglátom, hogy dőzsölni fogok-e
és túlleszek-e a sanyargató kínon,
vagy szabadulni nem fogok sose*

*saját poklomtól? Ó, hányféle katlan
sorakozik konokul, szakadatlan,
forró olaj, csípővasak és lángok
várnak, mivel rám vallanak az álnok,
hamis beszédű tanúk, vagy magamra
ismertem én és hagyom, hogy csavarja
hüvelykszorítóját a sánta ördög;
ti, bűnözők, akik pénzért betörtök,
mennyivel vagyok jobb nálatok? Mondom,
együtt vagyunk mi egy bizonyos ponton,
mert sokféle az ember és a vétek
s hibátlanul nem állhatok elétek.*

Labdajáték

*Játékos vagyok, komoran
labdázom mindennel, mert
meghatározni nem lehet
az életet, az embert,*

*hol itt, hol ott találni meg
az igazságok magvát,
kinyílnak olykor a sötét
szívek, mint a barackfák,*

*Körülhatárolni soha
nem lehet egyiket sem,
barangolunk, eltévedünk
az egyes részletekben,*

*minden kérdéses, bonyolult,
mást tenni nem lehet, csak
labdázni vadul, komoran,
amig valami elkap*

*s vagy széttöri gerincemet,
vagy fejemet bezúzza;
nem lesz hiány sem, nélkülem
is megtelik az utca.*

MELIORISZ BÉLA

Füvekben alszik

*Elhabzik az idő
s a földeken este van
Mára már nincs mentség*

*A rovarok röptére
a vízre bukó árnyak iramára
hiába figyelsz*

*Merülnek a szavak
megrendült tornyai
konok szökésbe
kövek hallgatásába
de vízi gyökerek között
szerelmes halak siklanak
Pisztrángok talán*

S parti füvekben alszik a nap

Öregek ülnek

*A mediterrán arcokat
a ráncok mélységeit
ki mutatja föl
ki indul bezárni
a fehérre meszelt kamrát
karikát hajtv a köveken
ki szalad*

*Nyitva hagyott kapuk előtt
öregek ülnek
örömük mint a buborék
Szótlanságuk betölti
az udvarokat az estét*

Elszántak

*Végtelen kiáltás a reggel
havazással
bakancsok hangjával
egyre teljesebb*

*Havak káprázatába
zuzmarába
szédülünk a világba
halántékunkon az évszakok nyomai*

*Két ág között az életünk
de mi csak megyünk
mi csak megyünk*

Még alszik

*Az éjjel esett
A nyár tócsákban áll*

*Eldobott vasakon
fordul a rozsda
kerítések tövében
bújik a bogár
gyöngyöznek a fűvek fák
duzzognak a kötélén maradt ruhák
de örööm ablaka tárva*

*Sietve hozok tejet kenyeret
feleségem még alszik –
kislányt öltöztet
szőke hajtonatost*

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS HONTY MÁRTÁVAL

Amikor tegnap Kaposváron, a Dózsa György utcában a Honty Márta és Bors István házaspár közös műtermét és lakását kerestem, az udvaron egy fiatal hölgy éppen a hamut öntötte a kuka-edényekbe. Az udvar egy részét deszkakerítés zárja el. A bejárat mellett kézzel írott, ázott, tenyérynyi kartonpapír: „Kérem az ajtót betenni.” Az ajtó nyitva volt. Amikor hátrafordultam, a kuka-edényektől az ismeretlen, kék köpenyes hölgy elindult felém. Karjait széttárta, mindegyikben egy üres vödröt tartott magasba. Arcán szemüveg, fején kendő. Olyan volt, mint egy kedves, kiterjesztett szárnyú angyal. Hideg volt, sietve keresztülszállt az udvaron.

– Bennünket keres? – kérdezte.

Tudtam, Honty Mártával találkoztam. Bevezetett a műterembe; megmosta, megtörölte, s csak aztán nyújtotta kezét.

Be kellett osztanunk a munkát: tegnap férjével beszélgettem. Márta is ott volt a műteremben, néha közbeszólt, kiment, visszajött, leült. A szobrász egy-egy fogósabbnak vélt kérdésnél feleségére nézett: – Ugye, Márti, te is így gondold? – A feleség rágyújtott, kifújta a füstöt: – Persze, persze... – Ha Bors hosszasan kereste a szavakat, Honty Márta válaszolt: – Tudja, az úgy volt... – A kendőt letette fejről, középen szétválasztott, simára fésült, kontyban feltűzött haja feketén csillogott.

Este Honty Márta színházba ment. A Dosztojevszkij-regényből dramatizált Ördögök főpróbáját nézte meg. Mi Bors Istvánnal szalonnát ettünk friss rozskenyérrel, és dörgicsei bort ittunk.

Másnap kora reggel kopogok a Dózsa György utcai műterem ajtaján.

Bent mindhárman leülünk: nekem az egyetlen karosszéket kínálják, Honty Márta egy zongoraszéken, Bors egy sámlin foglal helyet.

Honty Márta figyelmesen néz rám. Hallgat. Amennyire élénk volt tegnap, ma épp annyira szófukar. Segélykérőn pislog férjére. Most ő mondja: – Ugye, Pisti, te is így gondold? – A szobrász mélyet szív a cigarettából. Arra gondolok: van valami hasonlóság kettejük arcában. Talán a közös barna tekintet, a mosolyra összefutó ráncok, a sötét keretes szemüveg teszi. Azt mondják, ha két ember megérti egymást, arcvonásaik is idomulnak egymáshoz.

Megfogalmazom az első kérdést:

– Mit jelent ebben a műteremben a közös munka, a közös élet?

Honty Márta körülnéz, mintha először ülne itt, és tekintetével fölméri a tárgyakat:

– Vannak olyan manuális munkák, amelyekbe a másiknak be kell segíteni... Aztán kicsit szellemi közösség is a miénk. Megszóljuk egymás munkáit... Nem zavar, ha Pisti itt van, amikor dolgozom... Mindketten az iparművészetin végeztünk. Ő a szobrász, én a gobelin szakon. Teljesen

mást csinálunk. A nyelvezetünk is különböző... Eddig módunkban volt, hogy közösen állítsunk ki. Ez jó. Közös tárlatunk volt Pécsen, Nagyatádon és Budapesten.

Hontytól is megkérdezem, amit tegnap a férjétől:

– Volt valamilyen hatása a Derkovits-termi kiállításnak?

– Semmi.

– Mégis, milyennek őrizte meg a tévé-közvetítés emlékét?

– Fárasztó eseménynek.

Más oldalról próbálkozom:

– A főiskolán a gobelin szakon végzett. Gobelin terveket készít, emellett rajzol és zománcégetéssel foglalkozik...

– Sőt festéssel is próbálkoztam – mutat Honty Márta a falra, ahol egy Csontváryra emlékeztető kép függ. – Ez az én Panaszfalam... – mondja nevetve. Majd összeráncolja homlokát: – Mindig az elképzeléseimből indulok ki. Az meghatározza a kép műfaját...

– Maradjunk a gobelinnél...

– Az évfolyamon egymagam voltam tanítvány, és volt hat tanárom. A gobelin történetével mégis inkább magánszorgalomból ismerkedtem meg. Somogyban nem volt semmi hagyománya. Itt nem foglalkozott senki fal-kárpittal. Csak Rippl-Rónainak voltak azok a szecessziós ügyei... Engem az eleje, a kezdetek, a cluny-i gobelinek, meg a huszadik századi érdekel. A tizenharmadik-tizenkilencedik században elkanyarodott ez a művészet. Egy francia festő, Jean Lurçat vetette meg a modern gobelin alapjait. Már meghalt. Ő írta és állította össze a gobelin történetéről ezt a gyönyörű könyvet – mondja Honty Márta, és egy testes albumot ad a kezembe. – A magyarok közül Ferenczy Noémi az egyetlen igazi név.

– Ferenczy Noémi saját maga szötte le a terveit... – vetem közbe.

– Részben...

– És Márta?

– Segítséggel dolgozom. Ketten Pesten vannak. A nagy, ezrelékes munkáimat ők kivitelezik. Az olyan nagyméretű szőnyegeket is meg tudják csinálni, amihez a szövőszék itt nem férne el. Átadom a tervet, és munka közben följárok. Mindent nekem kell elintézni, a fonalak beszerzését, festését... Aztán van egy kislány Pécsen. Neki adtam kölcsön a szövőszéket. Itt nem férünk el.

– Nem lehetne Kaposváron egy szövő-szakkört indítani olyanok számára, akik helyben kiviteleznék a terveit?

– Képzelve el: egy szövőnő egyhavi normája fél négyzetméter, átlagsűrűség mellett. S amikor megtanulnák a technikát, itthagynának... Van egy képzőművészeti szakköröm Taszáron, a helyőrségi klubban. De ott más csinálunk. Szobrászattal indult, iparművészettel folytattuk. Állandóan változtatjuk a profilunkat.

– Hol van a mai magyar gobelin helye az európai művészetben?

– A gobelin nálunk ma eléggé elterjedt. Van egy nemzetközi kiállítás Svájcban, a lausanne-i textil biennálé. Ezen a magyarok is részt szoktak venni. Hajnal Gabriella meg mások... Az európai művészetben a tértextilek irányában mutatkozik a fő törekvés. Ezeket a csomózott és különféle technikával készített textiliákat ugyanúgy föl lehet akasztani a szobában, mint a lámpát. Körbe lehet járni. Én nem követem ezt az irányt. A klasszikus formákat kedvelem.

- Szombathelyre se küldött még szőnyeget? Ott vegyes anyagot állítanak ki. Tértextileket is, hagyományos dolgokat is.

- Még nem...

- Hol vannak a nagyobb munkái?

- Kaposváron a Kapos Szállóban, a tanácsi tervező intézetben, az MSZMP megyei székházában, Csokonyavisontán a könyvtárban. Legutolsó munkám az ajkai kórházba került. Ezek általában hat négyzetméteres darabok. Most Makóra készítek egy faliszőnyeg tervet. Ez az eddigi legnagyobb munkám. Nyolc és fél négyzetméter: egyhetvenszer öt méter.

- Foglalkoztatják a textilművészet új lehetőségei, a kapcsolat a nagyüzemi technikával?

- Csak úgynevezett francia gobelint csinállok, s csak a kéziszövéshez értek. A gyári technológiát nem ismerem. Tudomásom szerint én voltam az utolsó növendék a főiskolán, aki csak kéziszövést tanult. Akit ma fölvesznek a textil szakra, az elsősorban a gépi szövést ismeri meg. A szőnyeg, a szövet, a selyem gépi szövését. S emellett, és ha kiválasztják, tanulhatja meg a kézi szövést.

- Nem izgatják az új anyagok, az új technikák?

- Nem. Talán azért, mert a szőnyegterveimet nem magam szövöm le. Nem bütykölök a szövőszék mellett. A habitusom más... A rajzban élem ki az aprólékosságot... Nagyon szeretek rajzolni. Egy ötvenszer hetvenes grafikát egy hónapig csinállok. Látja, ott megvan az aprólékos műgond, ami a szőnyegszövéshez kell! De én ahelyett, hogy szőnék, inkább rajzolok.

Honty Márta a rajzairól készült fényképeket mutatja. A rajzok: fekete vonalrácsozatból szőtt, pókhálószerű tusrajzok.

- Ezek szerepeltek a kiállításokon - mondja.

- Ezeket meg is lehetne szőnyegben szőni? - kérdezem.

- De még mennyire! Főlnagyitva, színesben...

- Ugyanakkor gobelin terveit is kiállítja... - emlékeztetem azokra a tárlatokra, ahol munkáival találkoztam.

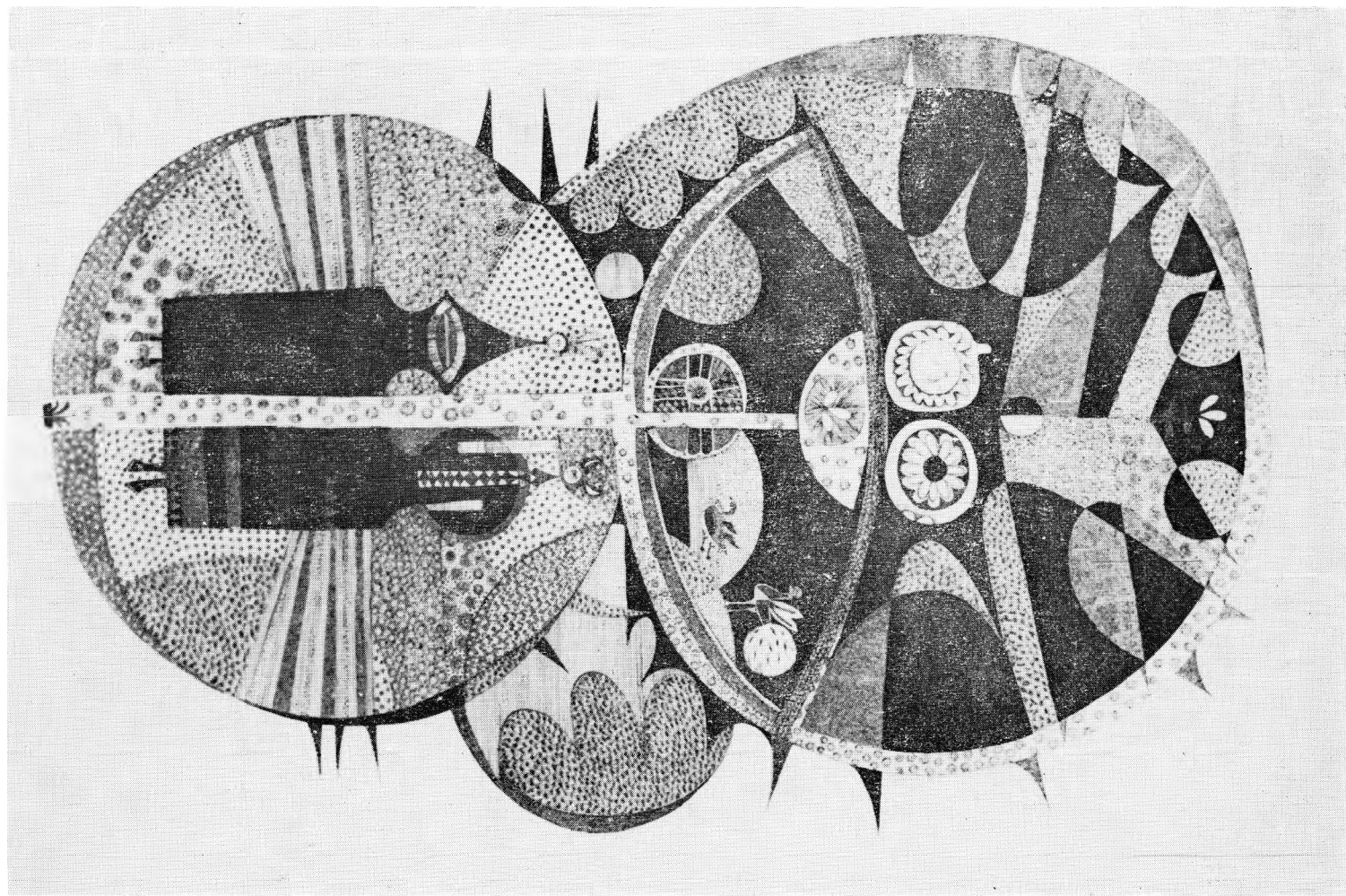
- Ezt rosszállva mondja? - néz rám Honty Mária. - Tudom, nem egyedülálló a véleménye, hogy egy terv nem való kiállításra. De ezek a gobelin tervek nem félmegoldások, nem skiccek, csak nem eredeti léptékben és nem eredetileg elképzelt technikával elkészített munkák. Véglegesek az elképzelés oldaláról, de tervek, mert nincs lehetőségem, hogy önmagam műgyűjtőjeként finanszírozzam a kivitelezést. Persze tudom, hogy ez kényszermegoldás... Látja, ezért is tértem át a tűzzománcre. Nagyon szeretem a zománctot. Először itt is megrajzolom, amit meg akarok valósítani. Sok-sok vázlatrajzot készítek. De itt a tervet nem állítom ki. Itt nincs különbség a terv és a megvalósulás között. Itt ki van küszöbölve a kettő közti távolság. A terv és a kész zománckép méretben színben azonos. A zománc, mint kivitelezett technika, számomra elérhető, megvásárolható. Itt elképzeléseimnek, főleg a kisebb méretben, nincs árnyoldala. Itt nem mondható, hogy amit csinállok, nem a végleges anyagban elképzelt „terv”... Az eljárás a következő: Vaslemezből kis, tenyérynyi, tepsi alakú formákat hajlítottak. Ez vasipari munka. Kézzel hajtogatják le a tepsi négy oldalát. Ebből adódik a néhány milliméter eltérés a formák között. Ha acélsablonnal, nagynyomású préssal csinálnák, akkor ezt ki lehetne küszöbölni. Közöséges, víz hígítású ipari zománccal dolgozom. Amivel a fürdőkádakat meg az edényeket vonják be. A kilenc alapszínből több mint száz színvariációt tudtam eddig kikeverni.

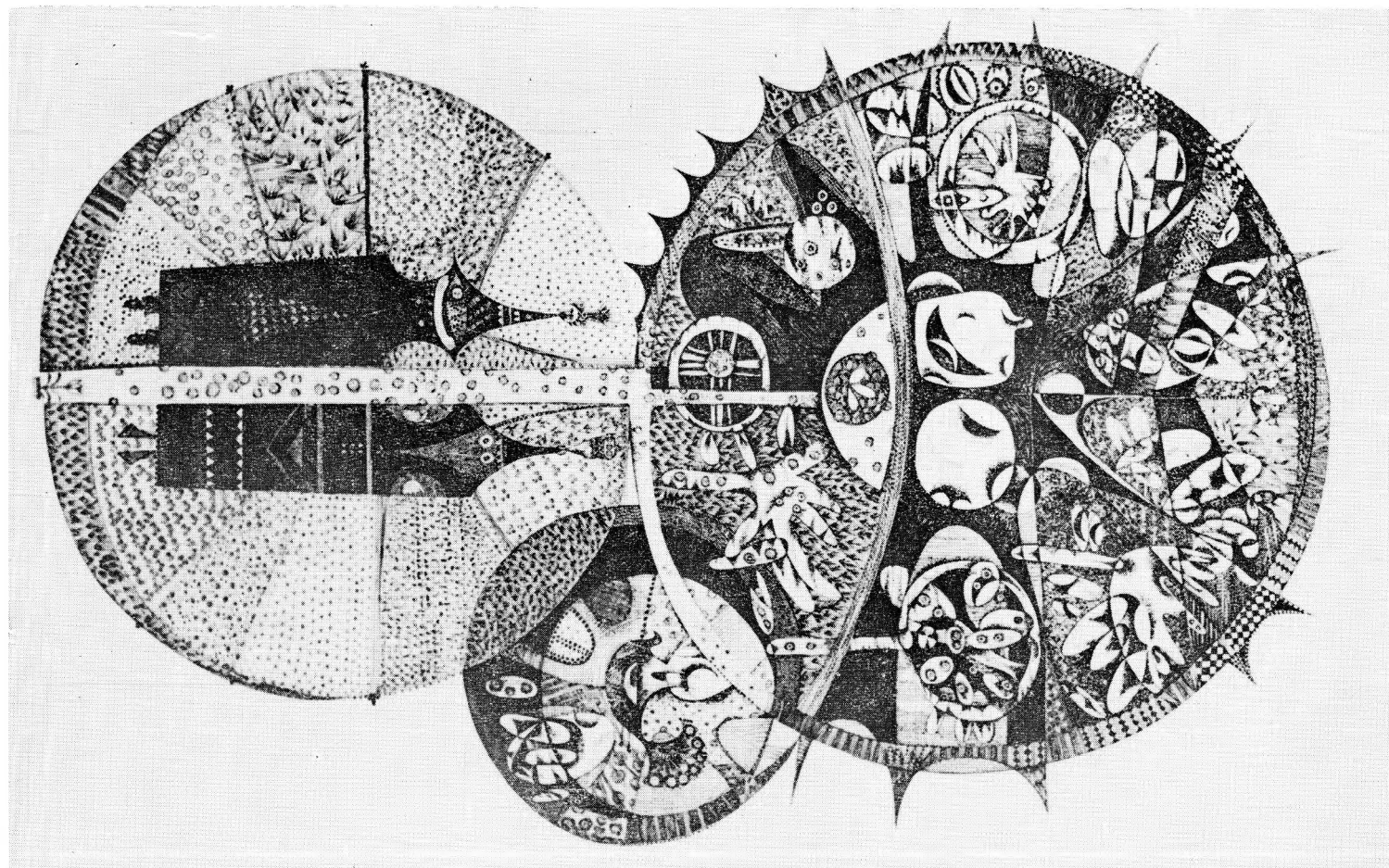
Egy éve foglalkozom a zománcképpel. Nem biztos, hogy éppen ezeknél a színeknél maradok meg... Először a tepsi külső felületére ecsettel fölviszem az alapozást, aztán a többi szint. Majd rézkarctűvel vonalakat, mintákat karcolok a festékbe. Ezután következik az égetés. A kemencét mi csináltattuk. – Honty Márta a magas vaslábakon álló villanykemencére mutat. A zöld színű kemence nem nagyobb, mint egy régi katonaláda. – 860 °C-on történik az égetés. Akkor vérvörös a belseje. – Honty kinyitja a kemence ajtaját. – Pisti éget. Egyszerre egy lemezt lehet betenni. A lemez három perc alatt ég ki. Az égetés adja meg a végleges színhatást. A kész kép a régi rekesz-zománckokra emlékeztet. Nagyon szeretem ezeket a dolgaimat. Egy lemez akkora, mint egy postai boríték. Az elemekből különböző nagyságú képeket lehet komponálni. Az eddigi legnagyobb képem kilenc elemből áll. Faramába, keretbe foglalva falra akaszthatók. De lehetne ennél nagyobb felületeket is összeállítani. Még kikísérletezem. Zománcképeimből eddig Nagyatádon volt kiállítás. Hatvan darabot mutattam be. Sokan vásároltak. Egyszerű emberek. A zománcképnek nagy előnye van. Letörölhető, lemosható, időálló... Sokan csinálják az országban. Kátai Misi, Tury Mária, Pécsen Lantos Ferenc. Hívtak már a makói művésztelepre. Oda el is mennék, de zománccgyárban nem tudnék dolgozni.

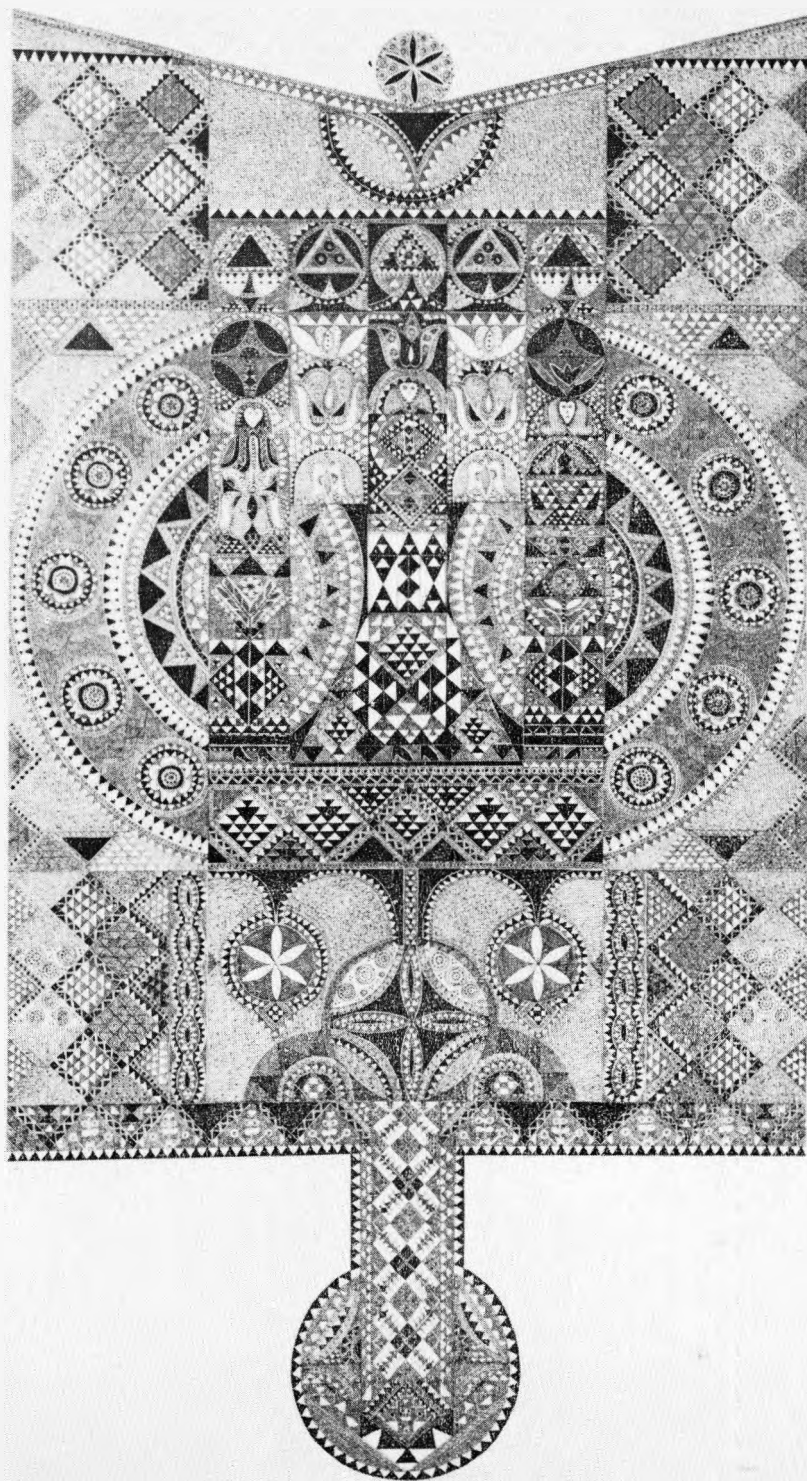
Honty munkáinak, akár gobelint tervez, akár tussal rajzol, akár zománcképet készít, van valami közös vonása. Ezt már a kritika is észrevette. „Művészetének fő ihletője a folklór, a népi monda- és hiedelemvilág, a népművészet motívumkincse” – írja róla a Művészeti Kislexikon.

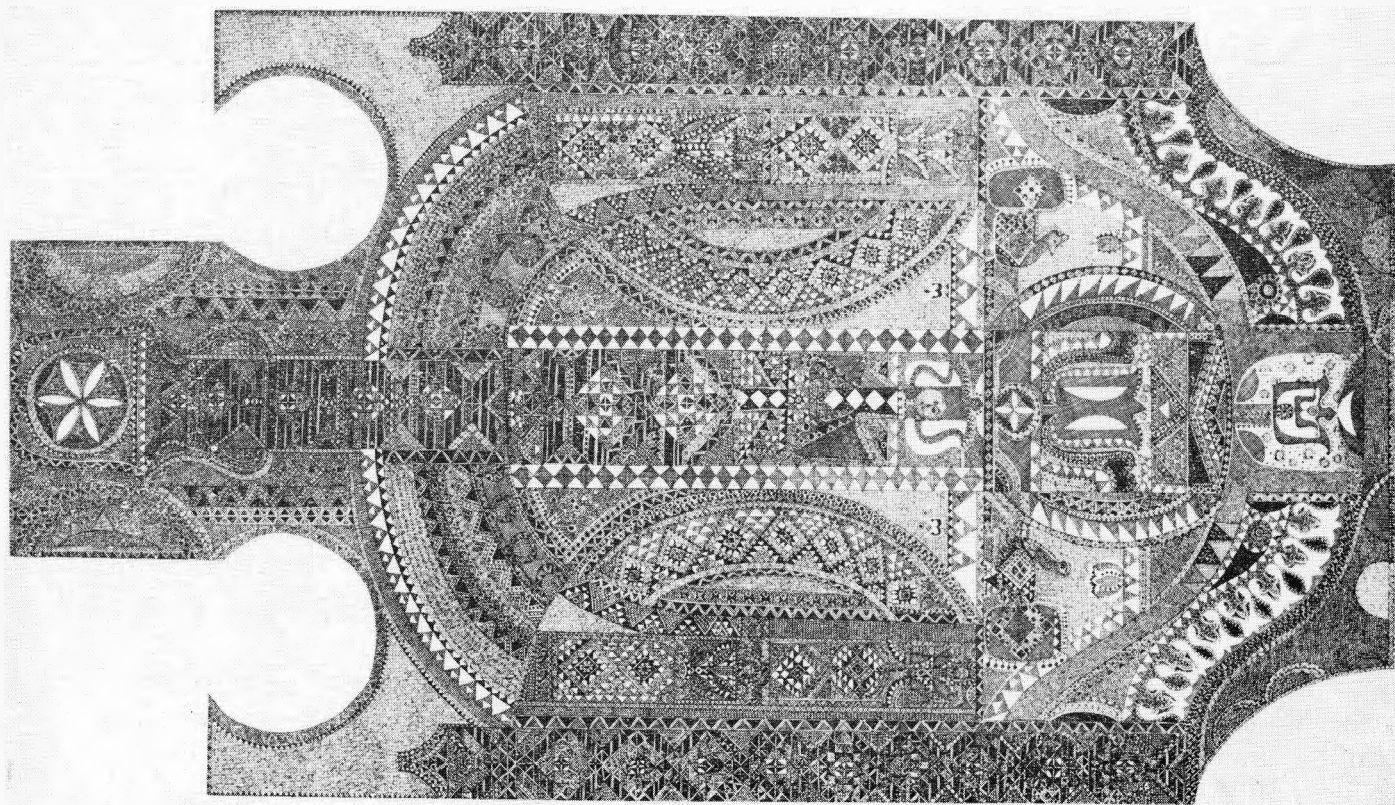
– Hogyan is állunk ezzel a népi ihletéssel? – fordulok Honty Mártához.

– Most bizonyára azt kellene mondanom, hogy már kora gyermekkoromban falun... Hogy a dajkám népdalokat dúdolt esténként... Hogy a fonóban meg a kukoricafosztáskor... Hát nem. Én városi gyerek vagyok, Székesfehérváron születtem. Múzeumokban meg könyvekből ismertem meg a népművészetet. S csak a főiskola után kezdtem csinálni ezeket a dolgokat... Az is tévedés, hogy nálam a népművészet motívumkincse jelenik meg. Úgy érzem, hogy én soha nem a tárgyi néprajz oldaláról indulok el, hanem a szellemi néprajz világából. A népmesékből, a népszokásokból, a gyerekdalokból. Nálam az égigérőfa, a táltosló, a síp-dob-nádihegedű, a sámándob emléke jelenik meg. Az aranyfa, az ezüstfa, a nap, hold, esthajnalcsillag. Az aranyerdő, ezüsterdő, rézerdő... Nem a pásztorfaragások motívumait, a tárgyi néprajz elemeit veszem át. Persze az volt a könnyebb megoldás: azt írni, hogy Honty Márta sokat tanult a pásztorfaragástól. Gyakorlatilag persze nem sokat tévedett, aki ezt mondta, hisz a tárgyi néprajz, a tükrösök és a népmesék egy töről fakadtak. Csak nem volt teljesen precíz a fogalmazás. Bizonyára a táltos, a sámán alakja is megvolt a tárgyi világban, de ezek az emlékek elvesztek. Azt akarom, hogy amit csinálok ne népművészeti, hanem magyar legyen. Magyar művészetet szeretnék csinálni. És egyénit. Itt van például a szimmetria kérdése. A tárgyi néprajz díszítőelemei, például a szöttesek mintái csaknem mindig szimmetrikusak. De ha jól megnézi az én munkáimat, például ezt a Makóra készülő gobelin tervet, látnia kell, hogy nem szimmetrikus szerkezetű. Itt van a zsüri jegyzőkönyve, nagyon érdekes, ők is megállapították: a szőnyeg csak hatásában szimmetrikus. Valójában aszimmetrikus. A rajz természetes kiegyensúlyozottsága adja a szimmetria-érzést.

– Végeredményben mégis egy ősi motívumkincsből építkeznek. A húszadik század hogyan van jelen a műveiben?

– Nem a honfoglalás korában éltem, hanem ma élek – mosolyog Honty Márta. – Nézzük meg közelebbről munkáim valamelyik elemét, például az életfát. Ez egy nagyon ősrégi motívum, valóban. Nemcsak a magyarságnál, a keleti népek kultúrájában is megtalálható. Számos sziklarajzon előfordul az égitesteket, a napot és a holdat vállain tartó fa. A hiedelem szerint a hősnek oda kell felmásznia a sámánlétrán. De én nem ezt a jelenetet rajzoltam meg, hanem a lényegét. Ami ma is időszerű. Hogy az élet nagy érték. Hogy az életet óvni, védeni kell. Hogy az élet több, mint a pusztulás... Vagy itt van a táltos, a sámán motívuma. Az ősi hiedelem szerint a táltos mindig a jó és a rossz erők küzdelméből született. Ez napjainkban is aktuális. A küzdelem motívuma, a jó és a rossz harca minden dolgunk mélyén ott van. A bűbajos szó jót és rosszat egyszerre jelent.

– Mi a véleménye a népművészet iránt napjainkban föltámadt érdeklődésről?

– Részint jó, részint rossz ez a divat. Jó, mert így bizonyos tárgyak, reméljük, megőrződnek. A divat fölkelte a figyelmet, s az érdeklődés, ha sznobizmusból is, valami izlést hordoz. Rossz, ha üzletet csinálnak belőle.

Bors István közbeszól:

– Engedj meg egy mondatot, amit én ehhez a népművészeti ügyhöz szeretnék hozzáfűzni. Ez az egész ma egy nagy divat. Ha a népművészet gyökereit nézzük, azok egészen a görögökig, Mezopotámiáig visszanyúlnak. A népművészet egyidős az emberrel. Hasonlítsd össze a pásztorfargásokat és az egyiptomi reliefeket! Az alakoknak ugyanaz a frontális ábrázolása! Akik ma ezeket a népművészeti dolgokat csinálják, csak a motívumokat veszik át. Borzalmas, ha egy mai tárgyon ott van a betyár. Rá van akasztva, mint fogásra a kabát. A húsvéti hímestojásnak addig volt értelme, amíg szertartás volt a füstés. Ma csak idegenforgalomra lehet csinálni. Csak külsőség. Viszik nyugatra...

– Milyen a kaposvári művészek között a kapcsolat? – fordulok Honty Mártához. Amikor tegnap Bors Istvánnal erről beszélgettünk, Honty már nem volt itthon. A feleség először a férjére néz kérdően.

– Mondd, Mártikám, csak mondd... – biztatja Bors.

– Nagyon kellemes, nagyon emberi. Nagyon jó gárda van együtt. Szerencsénk volt: egyszerre elég sok, nagyjában azonos korú fiatal került ide.

– És a közönség?

– Beltenyészet... Nagyon rossz, hogy mindig ugyanazok mennek el a kiállításokra. Szűk, válogatott közönség. Az értelmiség...

– Mondd el Márti a papucsot! – rikkantja Bors István.

– Képzeld, bevezették a papucsot – mondja Honty Márta. – A Somo gyi Képtárba csak cipőre húzott posztópapucsban lehet bemenni... Egyszer ott vagyok a képtárban, és jön egy fiú. Olyan ipari tanuló formája volt. Amikor belép, rászól a pénztáros: „Húzzon papucsot!” A fiú leült, és levetette a cipőjét. Lyukas volt a zoknija. Észrevette, hogy nézem. Vervörös lett az arca. Valószínű, most volt életében először ilyen helyen. De az is biztos, hogy utoljára. Az ilyesmivel örökre el lehet idegeníteni az embert a művészettől... Takarítónő nincs, de papucsot köttetnek! Amikor megnyitó van, akkor persze nem kell a papucs! Még ha ott egy védett mozaikpadló lenne! De csak egy kommersz parketta van. Valamikor bank volt a he-

lyiségben. Akkor rá lehetett menni. Pénzt beváltani lehetett cipőben, papucs nélkül, de képet nézni nem. Ez nem a Wawel! Legyen ott egy lábtörlő, s örüljenek, ha az emberek bemennek az utcáról.

– A kapcsolat a hivatalokkal, a tanácssal?

– Alkalmatlan vagyok hivatali ügyek intézésére... Hozzám mindig kedvesek. Ha el akarnak intézni valamit, eljönnek hozzám, elmondják... Most jut eszembe, az előbb nem mondtam: a megyei tanács is csináltatott velem egy két négyzetméteres gobelint. A tanácsteremben van...

– Most milyen kiállításra készül?

– Egy jugoszláviai nőnap kiállításra. Utoljára 71-ben voltak ott magyarok. Most négyünket hívták meg: Barakonyi Klára Pécsről grafikákat hoz, a nagykanizsai Kustár Zsuzsa festett selyem faliképekkel szerepel. Kaposvárról ketten megyünk, Weeber Klári szobrokkal, én pedig tűzzománcsal.

– Mondta, hogy este főpróbán volt. Talán a színháznak is dolgozik?

– Nem... A főpróbákra mindig el szoktam menni... A színháznak most kitűnő szakemberei, díszlettervezői vannak... Bár az ilyen munkáktól sem idegenkednék. Sok mindent vállaltam már. Még képeslevelezőlapot is terveztem. A zsűri elég sokat átvett. De megvalósulásra egy se került. Maradtak a rosszabbnál rosszabb képek.

– Mondjon egy nagy kívánságot!

– Egy kiállítás Kaposváron a cluny-i gobelinekből. Tudja, azokból az egyszarvúakból. Mindjárt megmutatom Lurçat könyvében, mire gondolok... Ezeket a gobelineket a tizenhatodik században csinálták a franciák. Az unicornis a középkori világi ikonográfiában az ártatlanság jelképe volt. Egy unicornist ábrázoló festmény, úgy tudom, az esztergomi Keresztény Múzeumban is látható...

– De önmagának kívánjon valamit!

– Egy ilyen kiállítás az én számomra is jó lenne... Az emberek megtanulnák, mi a gobelin... Reggel bemondja a rádió, hogy a Parlament gobelin termében, és senki nem tudja, mi az... De hogy magamnak is kívánjak valamit: egy kiállítást egy kedves, jól megvilágított, tágas helyiségben. Akár falun, akár városban. Hogy minél többen megláthassák, mit csinálók. A kiállításnak ez a célja. Különben itt is fogadhatok embereket.

– Tíz éve él Kaposváron. Egy évtized a művészi pályán viszonylag nem nagy idő. Van már leszűrhető tapasztalata ennek a tíz évnek?

– Az, hogy ki milyen ember, az itt dől el. De hogy ki milyen művész, az nem...

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

KOCZOGH ÁKOS: KERÁMIA, PORCELÁN, ÜVEG
(*Mai magyar iparművészet I.*)

A témáról igényes, értő és avatott elemzést írni, a műveket kellő gondossággal és független rátermettséggel prezentációra és reprodukcióra ajánlani nem könnyű feladat. A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata régóta időszerű összefoglalásra vállalkozott, amikor a négy albumra tervezett sorozat közreadását határozta el. Az első kötet az idei könyvhéten került az érdeklődők elé. Mindent átfogó teljességre és józan szigorúságra törekszik a szerző és a kiadó, és ugyanígy üdvözölhetjük azt a szándékot is, amely nem lát választó vonalat egyedi és sokszorosított, kisműhelyi és gyári iparművészeti alkotások között.

Az albumban mindkét ágazat legkitűnőbb képviselői helyet kapnak, ugyanígy a „szilikátok művészetének” egyedi és gyári, díszítő és funkcionális alkotásai is. A névsor igényes és reprezentatív, átfogja a modern keramika ma élő több nemzedékét és irányzatait. A műfaj összes lehetőségeit.

Koczogh Ákos bevezetőjében átfogó képet kísérel nyújtani a keramika modern hazai történetéről, kapcsolatairól és autonóm fejlődéséről. Tanulmánya nemcsak a kézben tartott kötet értő lapozgatását segíti elő, de úttörő példa a művészeti ágazat utolsó évtizedének összefoglalására is. A bevezető számba veszi és értékeli a keramika folklorizáló és archaizáló, majd modernizáló tendenciáit, az architektúrális keramika példáit és megoldásait. A szerző kitűnően ismeri a hazai műhelyeket, a szilikátok művészetének összeforrott kollektíváit, a tapasztalatcserékre és a bemutatókra kialakult lehetőségeket (pécsi Kerámia Biennálék, siklósi szimpozionok stb.). Korunk hazai fejlődésében a legnagyobb gond a konvencionális alkatással és a konvencionális igénnyel folytatott küzdelem, az „átmenet nehézségei”. A tanulmány és a fényképfelvételek szépen mutatják az eredményeket.

A tanulmány írójának vannak bíráló szavai is, pl. amikor a porcelánművészet napjainkban elért szintjének bizonytalanságáról nyilatkozik, vagy az üvegművészet feladatait határozza meg.

A táblákon előttünk is az bizonyosodik, hogy mindhárom műfaj ott tud kiváltképp új megoldásokat teremteni, ahol él az új technológiák végtelen lehetőségével, ahol formavilága és feladatai kilépnek a konvencionális és a hagyományos „díszítő” keretek közül. Ahol a természetszerűbb környezetben természetesebb funkciót kapnak az alkotók (falburkolatok, kertplasztikák, diszkutak stb.), ahol modern formavilággá oldódik a folklorisztikus vagy szecessziós hagyomány. Minderre szép példa Veress Miklós két porcelánvázája, Gorka Géza nem egy műve, Gádor István homlokzatdíszítése, sok kertplasztikája lehet. És kevésbé korszerű a keramika akkor, ha manírrá szelídíti a modern plasztikai megoldásokat, olykor már nem is anyagszerű. Így nyugodtan állíthatjuk példásnak a modern „sokszorosított keramikát” (készletek stb.), ahol tág lehetőségek nyílnak az új megoldások előtt, ilyenekre egyre gyakoribb igény is mutatkozik.

Helyet kapnak a sorban a műfajba „átrándult” képzőművészek is (pl. Z. Gács György), bár az üveg olykor csak plasztikai lehetőség bizonyos kinetikus szín- és fényharmóniák megvalósítására. Nem tekintjük kizárólagosan iparművészetnek a napjainkban kedvelt üveglasztikákat (pl. Bohus Zoltán alkotásait), ha pedig igen, akkor hiányoljuk a Vilt-műveket.

A közel 170 táblát Koffán Károly remek és találó portréfelvételei, a művészek

rövid nacionáléja egészíti ki. Ebben egy-két bizonyos téves adat. Pl. Z. Gács 1974-ben Esztergomban önálló kiállítással nem jelentkezett (sajnos máskor sem), emlékeztünk szerint ilyenje akkor a nagytétényi Kastélymúzeumban volt. *Szabady Veronikának* pedig állt esztergomi tárlata (1973), erről a biográfia megfelel. Végül szinte meglepő, hogy a magyar keramikának milyen kitűnő alkalmi (Pécs, Siklós) vannak, milyen bőséges irodalommal rendelkezik.

Szívesen várjuk az első kötet alapján a sorozat további kötetait, a textilművészetet, az ötvösséget és a belsőépítészeti bemutató folytatást. A hasonlóan szigorú válogatást és elemző tanulmányokat.

BORTNYIK-MAPPA

Az egykori konstruktív korszak nagy összegezéseinek idejében az európai galériák és múzeumok kiállításaira Kassák és Moholy Nagy László munkái mellé a magyarok közül jó okkal egyre több Bortnyik-mű került: a teljes életműből mind-egyre az 1918/30 közötti esztendő termése kristályosodik. A mester valóban a nagy nemzedék hatalmas erejű tagja, akinek működésében – előbb az expresszív-tással telt konstruktív linómetszetekben (1918/19), majd a konstruktivista szellemű tematikus képekben (Vörös Nap, Menetelők, Zászlóvivők, Lámpagyújtó stb. – a grafika és a festészet sok műfajában) – a szociális és a művészeti forradalom találkozott. 1919-es Lenin-arcmása valóban „nemcsak személyes portré, hanem egyúttal a forradalom hatalmas kváderkövekből kimetszett emlékműve” is (Körner Éva).

A Corvina Kiadó a *Magyar Grafikusok* című mappasorozatában (Vajda Lajos, Kondor Béla, Gross Arnold, Hincz Gyula lapjai után) ezúttal Bortnyik Sándor 1918/1929 közötti alkotásaiból válogatott. Az ezután más artisztikai szellemben dolgozó festő „nagy évtizedének” külföldi és hazai prezentációja nem kevés tanulsággal járó felismerés. A mappa alapos és körültekintő bevezetését író *Körner Évával* egyetérthetünk abban, amit az európai konstruktivizmus indítékairól és évtizedéről ír. De egy ponton vitába szállnánk: ő csak a „passzív belenyugvás, vagy az új tájékozódás kényszerét” látja a magyar művésztszadalmában 1929–30 fordulópontja körül. Mi látunk egy harmadik lehetőséget is, a *cselekvő nyugtalanságét*, és erre is sok példa akad. Kassáké és Derkovitsé, a Munka-kör, a Szocialista Képzőművész-csoport fiatal nemzedékéé legelőbb. Bortnyik valóban „magányosan őrzi a lángot az elsötétült világban”? Nem a láng őrzésében, hanem a magányban kételkedünk, és bár képzőművészeti tájékozódása igen magas kultúrájú, mégiscsak kevésbé agresszív és erőteljes megoldásokat mutat. Bizonyos felismerte ezt a lapok válogatója is, hiszen a legutolsó reprodukció – a Cirkusz temperaképe – 1929-ből való, a legtöbb itt idézett mű 1918–21 között keletkezett. 13 a 17 közül. Pedig a grafikák jó-része szétszóródott az emigráció során.

Ennek a ragyogó korszaknak alkotásai szerepelnek a külföldi visszapiantásokon (Frankfurt a. M., Berlin, München, Köln, Milánó, Lipcse, Zürich stb.), a kölni Galerie Gmurzynska-Bargera ebből a sorból adott ki négy csodaszép szitanyomatot, és ugyancsak itt jelent meg az 1921-es képzőművészeti album hat lapjának szerrigrafált változata. Az előbbieket között az, amelynek akvarellje a mostani mappa címlapjára került.

Körner Éva bevezetőjét gondos életrajzi kronológia kíséri, angol, német és francia nyelven is.

FORMA HUNGARICA

Valóban nem gyakori lehetőség egy képzőművészeti ág jeles alkotásainak, egy mű- és stílustörténeti korszak eredményének albumba foglalása, így legutóbb a magyar iparművészetet reprezentáló, magas nyomdatechnikai és könyvesztetikai színvonalon (Szántó Tibor munkája) kiadott gyűjtemény. A leltározó sorozat korábbi kötetei – a magyar festészetet, fotográfiát, grafikát és szobrászatot bemutató

albumok – nem kevés vihart kavartak megjelenésük idején: a kötetekben helyet foglalók mérlegeltek, a kívülrekedtek háborogtak, kiki szerencséje és vérmérséklete szerint. Igaz, mindenki velő jót tenni már a mesében sem lehet, és karitatív számdék aligha irányíthat egy hasonló prezentációt.

Az öt album közül eddig már kettő (nem kevés óvatossággal a festészeti és a grafikai) ígéretesen „első kötetnek” nevezi magát; a bevezetőből most harmadjára is kiderül, hogy szükségképpen csak töredékes összefoglalást forgathatunk. Tény ez vagy pusztán megszokás: a második kötetek adhatnak feleletet. Mi mindenképpen bizakodunk, a türelmünk is nagyobb, mint a kívülrekedteké. De ez az ígért nyilván azt is jelezheti, hogy az összeállítók maguk is tudták: egyetlen kötettel a teljes feladat megoldatlan marad. Az engedékeny válogatás csak növeli a külső kíváncsiságot.

De ezúttal számunkra nem nevek és művek elmaradása a legszembetűnőbb, inkább a „forma hungarica” körébe tartozó más iparművészeti ágazatoké. Annyi lehetőség aligha alakul, hogy a törzs minden mellékhatása elemzést és teret kapjon egy további kötetben. A tipográfia, a formatervezés, a „design” és mások ebből az összeállításból máris hiányolhatók. A megjelent album alcímében ugyan a „mai magyar iparművészet körképének” ígéri magát, de a „forma” modernebb értelmezése szerint a tárgyba legkevésbé talán a „kézműves jellegű használati és dísz tárgyak” csoportja tartozhatik.

Aligha fogadhatjuk megnyugvással a válogató *Domanovszky György*nek ezt a definícióját, amelyben ezután ipari művészetnek a gyári készítésű, „csak” formatervezett alkotásokat tekinti, amely szerint „... az iparművészeti alkotás egyrészt művészi alkotás, másrészt áru...” és így tovább. Nemrégiben éppen az Iparművészeti Főiskola jubiláris tárlata bizonyította (Ernst-múzeum, 1974 ősz), hogy a „szakma” mennyire kilépett a „használati és dísz tárgyak”, a „művészet-áru” avitt és áporodott ketrecéből, és mennyire közelít a teljes művészet, az igazi piktúra és a valódi plasztika lehetőségei és értéke felé. Már az első forgatásra nyilvánvaló, hogy ez az album kissé tán átvette egy műkereskedelmi prospektus szerepét, itt első sorban a „másrészt” uralkodik. Hivatása ez aligha lehet, az „egyrészt és a másrészt” közötti „harmonikus egység” a bemutatottak nem kevés hányadánál alig tapasztalható. De fokozott jelentőséget kap a „mindennapi élet igénye”, és hozzátehetnénk: izlése is. És bár valóban tárgyformáló művészet ez, a dísz tárgyakon kívüli alkotásokkal, valóban használható tárgyakkal az albumban nem találkozhatunk.

A bevezető a hatvanas esztendő végét fordulópontnak tekinti a kézműforma történetében, de érzéseink szerint, ha nem is a nyomdatechnika és könyvesztétika ily magas fokán, az alkotások nagy hányadát tekintve ezt az albumot összeállíthaták volna jónéhány évtized előtt. Pedig azóta nem kevés változáson „ment át” az iparművészet, többek között a bevezetőben említetten is. Ez a fordulópont a nagymesterek alkotásain kívül talán leginkább az üvegtárgyak megformálásában és elkészítésük technikájában jelentkezik. A bemutatottak között (főleg a kerámiáknál) a szabványos és olykor konvencionális, nem kevés műben egy álnépies szellem uralkodik, és ebből az idősebb nemzedék (Gádor, a két Gorka) mellett (akiknek szépszáma követőjük jelentkezik) csak néhány „kereső” működése emelkedik ki. A „gádorokon és a gorkákon” kívül teljes örömmel Bod Éva, Tihanyi Kálmán, Várdeák Ildikó, Végvári Gyula, Báthory Júlia, Szabó Erzsébet, Paulikovics Pál, Rénes György kerámia- és üvegmunkáira emlékezünk. Ez a bemutatottaknak alig harmada lehet.

Csak egy túlzottan engedékeny és a modernség iránt nem kevés idegenkedést mutató koncepció engedhet meg ennyi édeskés porcelán- és kerámiafigurát a teljesség keretszűkítését ígérő albumban, ahol művészi koncepcióban és technikai változatosságban a legmodernebbül a „nagy öregek” hatnak, ahol a kerámiafiguráció nem egy esetben gyermekséggel párosul; egy gyűjteményben, ahol egyszerű művek helyett sokszor csak nagyszerű fotók találhatók. Bár Borsos Miklós Ligheia-sorozatának, Picasso néhány kerámia kompozíciójának hatása olykor szembetűnő, de a gyöngyösbokréta-mozgalom jótékony álbuzgalmainak is, másutt kisipari bábfigu-

ráknak, és alig a tárgyi folklór valóságos emlékeinek. Nehezen hisszük, hogy a népit transzponálni csak népiesre lehet.

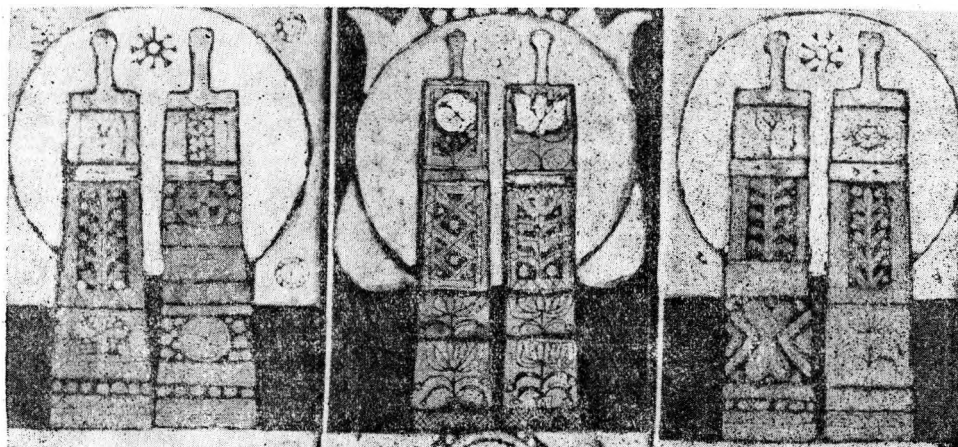
Túlzott és túlzó leegyszerűsítésnek tanúi lehetünk, ez a bevezetőben és a koncepcióban egyaránt felfedezhető. A már idézett definíció után két mondattal az iparművészet mint a „belső terek díszítése” említették, mégis csak könnyen mozgatható dísz tárgyak (tálak, vázák, apró reliefek, figurák stb.) kerültek bemutatásra. Miért maradtak el a nagyobb, a murális jellegű kerámiamunkák, a lakberendezési tárgyak és a többiek? Vagy a „közölt tárgyak sokféle szemléletű, széles skálája” legalább? A közölteknél a bevezető jóval többet ígér.

Így az album valóban csak azt mutatja be, amit az önálló fejezetek címében jelez: a kerámia, az üveg, az ötvösség (beleértve a vaskovácsolást is), a textil, a fa és a borművesség alkotásait. Zómmal az első egység a kötet tábláin, a teljes kötetben 82 művész szerepel.

Az ötvösök között Barta Éva, Lehoczky János, Kopcsányi Ottó, Soltész György és Pölöskei József találja meg leginkább az anyag és a forma harmonikus szimbiózisát véleményünk szerint. A textilesek között Attalay Gábor színesen reprodukált műve a legkiemelkedőbb. Emellett Kordovánér János, Bán István szövése, Bozsóky Anna festett triptichonja, Gulás Zsuzsa kézi festése tetszett maradéktalanul. A falmunkák közül Bodnár János és Király József edényei.

„Megvontuk iparművészetünk fejlődésének útját a századfordulótól, és megjelöltük azokat a tényezőket, melyek a kortárs iparművészet alakulásában a legfontosabb szerepet játszották. Eljutottunk a 60-as évek végéhez, illetőleg az eltelt öt-hat esztendő iparművészetéhez: ezt mutatják be könyvünk képei...” – mondja el öt nyelven és többesben a bevezető. A recezens előtt mégis valóságosan modernnek az Iparművészeti Főiskola hallgatóinak említett tárlata mutatkozik, ott lelte fel inkább a teljességet is. Amit a szerkesztő csak ígér, mint többször a „következő kötetet”.

Úgy tűnik tehát, hogy aligha a művekkel, inkább az őket egybeszerkesztő koncepcióval vitáznánk legelőbb, avval a „másrészttel”, amely a Magyar Helikon Kiadónál megjelent albumban leginkább megmutatkozik.

FÜLEP LAJOS ÉS „A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNELEM FÖLADATA”

Ha már vállaltuk az emlékezés kötelességével az alkalmiság ódiumát is, azt, hogy egy nagysága miatt inkább eltávolító, mint közelítő számra hivatkozva, ne csak emlékezzünk, emlékeztessünk, hanem meg is emlékezzünk Fülep Lajosról, helyénvalónak látszik, hogy a nagy évfordulóval együtt egy kisebbet, közelebbit is számon tartsunk. Idén van 25 éve annak, hogy Fülep 1950-ben, ebben az épületben felolvasta akadémiai székfoglalóját A magyar művészettörténelem föladata címmel. Ennek az előadásnak dátuma pedig nemcsak Fülep Lajos élettörténetében, főként annak külső körülményeiben jelez egy szakaszt, s ennek irányáról, de nem egészen jellegéről, amit mégis korábbi munkásságának belső következetessége határoz meg leginkább, az ezután megjelent, művészettörténeti témájú munkái tanúskodnak. Határdátumot jelent a székfoglaló előadás a magyar művészettörténetírásban is: tudatos bezárását egy korábbi korszaknak, újrakezdést és új feladatokat kijelölését. Az 1950-es áttekintés, feladatkitűzés óta eltelt idő már csaknem ugyanolyan hosszú, mint az akkor kritikailag megvizsgált periódus, és nem nevezhető ma sem lezárt-nak: ezért is elmondhatjuk, hogy a művészettörténetírás szempontjából jelentős 25. évforduló inkább összeköt bennünket Fülep munkásságával, mint elválaszt tőle. Másrészt, így válik nyilvánvalóvá Fülep akkor egy székfoglaló előadás kereteibe sűrített programjának korszakalkotó jellege, a szó legszorosabb értelmében. Az a korszak, amely 1950-től veszi kezdetét, művészettörténetírásunk jelenkora, s ezért kell ma is, minden magyar művészettörténészt foglalkoztatniuk az akkor kifejtett célkitűzéseknek.

A székfoglaló egyik legfontosabb elemét jelenti az újjászerveződő művészettörténetírás és az e munkát irányító akadémiai bizottság előtt álló gyakorlati teendők áttekintése. Itt nem feladatunk az, hogy felmérjük huszonöt év magyar művészettörténetének eredményeit; más fórum előtt már részben elvégezték ezt a munkát. Az sem a mi feladatunk, hogy megállapítsuk, mekkora Fülep Lajos személyes része a célkitűzések megfogalmazásában és megvalósításában. Mindössze annyi tartozik témánkhoz, hogy megállapítsuk: székfoglaló előadása a gyakorlati feladatok és a tudományos munka előfeltételei között olyanokat sorolt fel, amelyek reális, részben elvégzett, részben ma is elvégzendőnek tartott feladataink.

Elkészült az – immár a Fülep által kifejtett distinkció alapján – magyarországi és magyar művészetet megkülönböztető, a nagyobb, részletesebb összefoglalás előfutárul szánt művészettörténeti szintézis és még mindig a székfoglaló által meghatározott témák körében dolgozunk, amikor a magyarországi művészet történetének terjedelmesebb szintézisét készítjük elő. Az 1950-es előadásban kifejtett gondolatoknak talán a legmaradandóbb a hatása abban, hogy azóta állandóan alkalmazzák művészettörténészeink a javasolt megkülönböztetést „magyar” és „magyarországi” között. Sajnos, elmondható azonban, hogy ez a szóhasználat inkább csak szóhasználat maradt, taktikus, tapintatos kompromisszum, amely mögül elmarad a nemzeti művészettörténet olyan kérdéseinek meggondolása, amilyenekkel Fülep foglalkozott székfoglalójában. Éppen e fogalmak fülepi kontextusából nyilvánvaló, mennyire nem alkalmazható automatikusan a „magyar művészet” terminus minden meggondolás nélkül pl. az akadémizmus magyarországi jelenségére sem. Nem kisebb probléma a régebbi művészettörténeti korszakok minősítésében, hiszen pl. a gótikában, vagy a reneszánszban, de részben a barokkban is, jóllehet

a stílusjelenségek kiindulópontjaként meghatározható alkotások nagy részét idegenek magyarországi műveinek kell tartanunk, mégis, ezek hagyományainak folytatásban kirajzolódnak a magyar művészet körvonalai. A fogalmak alkalmazása körüli bonyodalmak elsősorban kvalitatív jellegükből következnek. Pusztán frazeológiai jellegű ismételjük pedig felhívja a figyelmet arra, hogy a Fülep székfoglalójával elkezdett módszertani munka mindeddig befejezetlen.

Az 1950-es székfoglaló előadás témaválasztásában és tárgyalásmódjában is régebbi hagyományhoz kapcsolódik. Nemcsak a benne kifejtett gyakorlati feladatok igényelték a módszeres indokolást, alapelvek kinyilvánítását, hanem az előzetes tradíció is. Az előadás ugyanis utolsó példája azoknak a számvetéseknek és programadó nyilatkozatoknak, amelyeket hasonló alkalmakkor, székfoglalóként a művészettörténet más művelői is el szoktak mondani. Közvetlenül a két világháború közötti magyar művészettörténet céljait kitűző, Hekler Antal és Gerevich Tibor által adott áttekintésekhez kapcsolódik. Elsősorban velük és iskolájukkal, rajtuk keresztül pedig az előző korszak magyar művészettörténeti gyakorlatával fordul szembe. Bírálata kétirányú: egyrészt, általános ideológiai jellegű, másrészt szigorúbban szakmai, módszertani szempontú.

Már ez a hangsúlyozott kétszempontúság is jelentős módszertani eredmény. Fülep ugyanis azon fáradozik, hogy leválassza a magyar művészettörténetírás sovíniszta hagyományait, a benne eluralkodott kultúrfőlény-elméletet a művészettörténetírásnak mint tudománynak a tradíciójáról. Kimutatja, hogy ezek kívülről rátapadt ideológiai hordalékok, s nem lényegi elemei a magyar művészettörténetírásnak. Ugyanakkor, éppen e distinkció eredményeként azt is képes kimutatni, milyen fokú módszertani szegényedéssel járt a művészettörténeti kutatásoknak apriorisztikus kijelentésekkel, ideológiai természetű jelszókkal való felcserélése. Kritikája azt a művészettörténeti eljárásmodot illeti, amelyben pozitívisztikus célkitűzések párosulnak az ilyen módszerek alapján elvileg sem indokolható megállapításokkal. Kimutatja, hogy a művészettörténet legelemibb eljárásai, a stíluskritika, az ikonográfia, az attribúció is szükségszerűen eltorzulnak, használhatatlanná válnak, mielőtt alkalmazásukat nem a tudományos logika diktálja, hanem a tudományon kívüli célok szolgálatába állítják őket. Áttekintése, példái egyben egy módszertanilag is igénytelen tudománytörténeti fázis árnyoldalainak felsorolásai. Ha a stíluskritika nem elhatárol, hanem apologizál; ha az ikonográfia nemcsak tematikai jelenségekkel foglalkozik, hanem nemzeti habitust kísérel meg rekonstruálni; ha a stíluskritika a stílustörténet helyén lép fel; s ez utóbbinak kategóriái egy nemzeti történelemszemlélet axiómái; egyszóval, ha a művészettörténet alapvető módszerei elvesztik funkciójukat, eleve kérdésessé válik a művészettörténetnek mint olyannak nemcsak a létjogosultsága, hanem a léte is. E jellemzés alapján az a megállapítás, hogy „a magyar művészet történelme még nincs”, nemcsak arról az oldalról igaz, amit Fülep hangsúlyozott, hogy tudniillik ami van, az nem a magyar művészet történelme, hanem afelől is, hogy ami van, nem mondható művészettörténetnek a tudományos disziplína eredeti értelmében.

S itt érkezünk el Fülep Lajos művészettörténeti koncepciójának, részben székfoglalója történeti helyzetének kérdéséhez is. Az előző korszak uralkodó tudományos felfogásával szembeni kritikájának mércéjét mindenekelőtt saját munkásságában kereshetjük. Itt találjuk meg a magyar művészettörténeten számonkért kategóriák definícióit is. Az európai művészet és magyar művészet viszonyának általános elemzését ő bocsátotta a Magyar művészetben az egyes művészeti ágak fejlődésével foglalkozó speciális részek elé. Itt találjuk meg a „világművészet” fogalmát, s a nemzeti fogalmának és az egyetemessel való korrelációjának azt a meghatározását is, amely alapja a székfoglaló előadás fogalomrendszerének. Ennek értelmében: „Valamely nép művészi küldetése valamely formai problémára szól, s ez a küldetés azért nemzeti, mert az illető probléma megoldására csak neki adott meg; de szólhat annak a szorosabb problémának megoldására is, hogy mi módon veszi fel az etnikai-nemzetit a művészi univerzálisba, vagyis miként oldja meg az egyetemes és nemzeti korrelációjának kérdését a maga sajátos etnikai

anyagán.” Nyilvánvaló, hogy a meghatározás alapvetően esztétikai jellegű, s az egyetemes és a nemzeti korrelációja a Magyar művészet bevezetőjében éppúgy, mint az 1950-es székkfogalóban, a különös kategóriájához kapcsolódik. Ez bizonyult alkalmas középponti fogalomnak, amely mind a művészet, mind a vele foglalkozó tudomány relatív öntörvényűségének alátámasztására szolgálhatott. Éppen ennek az elvi támasznak a hiányát kérte számon a korábbi művészettörténeti kutatáson.

Fülep a század elejének azon művészettörténészei közé tartozott, akik világosan látták, mennyire szükséges a művészettörténet teoretikus bázisainak elmélyítése. Az a módszer amelyet ő maga „művészettörténet-filozófiának” nevezett a Magyar művészetben, mint a művészetek történetének általános kategóriáit tisztázó disziplína, egyik, önálló változata annak, amit a korban általános művészet-tudomány néven művelnek. Német, amerikai, olasz kortársaival közösen filozófiai és esztétikai kiindulópontjai és előfeltételei, bizonyos mértékig azonos az a művészeti anyag is, amelynek élménye e teóriák kialakulásához vezet. Ugyanakkor, Fülep önállóságát bizonyítja elméletének két sajátos eleme. Az egyik az, amit mindenekelőtt Crocéval szemben tartott szükségesnek tisztázni: soha nem látott elvi ellentétet az esztétikai kategóriák és a történetiség között, hangsúlyozta, hogy a művészeti jelenségek világában a történetiség nem felületi jelenség, hanem lényegi, konstitutív elem. Másrészt, a kvalitás problémája Fülep kategóriái között sohasem maradt csupán mellékes, a rendszer lényegének ellentmondó minősítő szempont, hanem szervesen beleépült rendszerükbe. Tudvalevő, hogy mind a stílustörténeti módszer, mind a Fülep művészettörténet-filozófiájával egy időben kialakuló szimbolizációs elméletek egyik legsebezhetőbb pontja éppen abban rejlik, hogy szempontjukból gyakran lényegesebbek az extrém határesetek, a nyílt, bevégezetlen struktúrák, mint azok, amelyek a fülepi stílusmeghatározás értelmében valóban művészi stílussal, a szó eredeti jelentésének megfelelő, specifikus kvalitással rendelkeznek.

Ha, amint 1950-ben vallja, „Stilust csak kiemelkedő művekben értékelni – *contradictio in adjecto*. A stílus az egész közösség nyelve” ez a meghatározás nemcsak a Kunstgeschichte ohne Namen koncepciójának egyik változata, hanem egyben Fülep korábbi álláspontjának továbbfejlesztése is. Továbbfejlesztése mindenekelőtt abban a tekintetben, hogy míg a korábbi tanulmányban a stílus egyedi mércéjét elvont formai ideálok jelentik, most Fülep a nemzeti ideál általánosabb és egyben történetileg determinált megfogalmazásához jutott el. Elegendő itt arra a különbségre utalni, amely Izsó két értékeléséből kiviláglik. 1916-ban Fülep Izsó szobrászatát mindenekelőtt a kontrasztos formai törvényszerűségének értékelésére támaszkodva interpretálta, s eközben a görög szobrászatot az abszolút plasztikai gondolat megtestesítésének, egyszerre egyetemesnek és nemzetinek tekintette. Az 1953-as Izsó-tanulmányban ezt az immanens kvalitás-felfogást felváltja a nemzeti habitus történeti formájának vizsgálata, a művészeti kvalitás időnkívüliségének elvével szemben az időbeliség, s a konkrét történeti időtől való determináltság elismerése. Az itt adott konkrét elemzés a magyar habitus sajátos kvalitásának képzőművészeti és irodalmi kialakulásáról egyúttal megvilágítja mindazt, amit az 1950-es székkfogaló szükségszerű tömörségben, mint további megvilágításra, részletes történeti kidolgozásra váró kategóriákat sorol fel. Mert már ott felmerül annak az igénye, hogy a nemzeti irodalomtörténet tételezésében döntő nyelvi kritérium megfelelőjét hozza létre a művészettörténet, továbbá ott is figyelmeztet arra, hogy a nép, nemzet „nem constans quantitas”, csak változásában, differenciálódásában és artikulálódásában vizsgálható.

A név nélküli, azaz a személyes teljesítményektől és a biográfiai esetlegességektől megszabadított művészettörténet igénye Fülep munkásságában sajátos fordulatot vett, s ez a fordulat logikus következménye annak a kvalitás-meghatározásnak, amelyben a művészi minőség egyre erőteljesebben mint a közösségi étosz megjelenési formája realizálódik. Így konstruálódik székkfogalójában is az individuális, nevekhez, többnyire vitatható vagy idegen nevekhez kapcsolható teljesít-

mények és a név nélküli, vagy nem elsősorban a névvel kimeríthető, mert közösségi jellegű művek ellentéte. Ez a közösségi magyarság Fülep munkásságának kezdetén olyan, történetfölöttinek felfogott ideált képviselt, mint ugyanebben az időben a görög koimé elképzelése. Most nem véletlenül hangsúlyozza egyrészt a közösségtudat, a népi, majd nemzeti önismeret történelmi formáinak kutatására, másrészt az emléktanyag minél részletesebb és teljesebb megismerésére és felmérésére irányuló célkitűzéseket. Rendkívül pozitív, és különösen elmondásának korában jelentős eleme Fülep gondolatmenetének, olyan elem, amely későbbi, napjainkban beérő történettudományi eredményeket is anticipál, az, hogy elsősorban a tudat, az önismeret oldaláról közelíti meg a nemzeti habitus és vele a nemzeti művészet jelenségeit. Így a nemzeti művészettörténet fülepi követelménye és programja meszsze túlmegy azon, hogy – programatikus szinten egyébként első ízben a magyar művészettörténet tudománytörténetében – letörli a provincialitást, a regionalitást negatív bélyegét a művészet ún. „alsó”, az ugyancsak úgynevezett „nagy” művészettel szembeállított rétegeiről, és önálló kvalitás-szféraként, éppen a közösségi teljesség, a stílus szférájaként tételezi őket. Egyúttal felhívja a figyelmet e szféra történetiségére, változandóságára, mozgására, értéket inkább teremtő, mint konzeráló jellegére.

Ebben az értelemben éppenséggel félreértés lenne egyszer s mindenkorra szánt döntéssel kielégíteni a Fülep által így megfogalmazott követelményt: „Ha tudjuk, mi a mienk, akkor fogjuk mi magunk is igazán megbecsülni tudni.” Mert hiszen az, amit a magunkénak, az egyetemes művészettörténetből a mi részünkre vállaltunk, nem lehet statikus, változhatatlan és mozdulatlan tömeg. Nem készíthető el örök érvénnyel a fülepi értelemben vett magyar művészettörténetnek sem a leltára, sem a topográfiája, mivel változók és történetiek a nép vagy a nemzet fogalmai is. Tartalmuk, kiterjedésük koronként más és más, és nemcsak az a kérdés, mikortól szólhatunk a szó szoros értelmében nemzeti fejlődésről, hanem az is, hogy magyarságon, népen az egyes korszakokban a társadalomnak mely osztályai, rétegei értenedők. A Fülep 1950-es előadásában kifejtett útmutatást elfogadó művészettörténeti kutatás tehát nem fog megmaradni a magyarországi nemzetiségek elválasztásának önmagában is rendkívül bonyolult, de mégis felszíni tennivalójánál, hanem el kell jutnia addig a társadalmi körig, addig a kor tudatában is élő, vállalt közösségig, amit népnek, nemzetnek nevezhetünk. És ebben a tekintetben korántsem hermetikus választóvonalak a nemzetiségi hagyományok sem. Ezen a ponton, az így meghatározható konkrét történeti vizsgálatok alapján valósulhat meg az a követelmény, amelyet Fülep is hangoztatott, hogy minden kort mindenekelőtt a maga normáival kell mérnünk. E normák meghatározásában, művészettörténetünk alapvető kvalitásainak felismerésében még igen nagy munka áll művészettörténeti kutatásunk előtt.

Nem kevésbé problematikus a magyar művészettel szembeállítható, az összehasonlítható kutatás elé mérceként állítható művészeti kultúrák megítélése. Nemcsak a magyarországi művészettörténet fogalma lehet ugyanis kérdéses a nemzeti hovatartozás szempontjából, hanem a vele szembeállított, nem egyszer régtől fogva egyetemes művészettörténeti normákként, stílusfogalmak modelljeiként felfogott művészeti egységeké is. Ebből a szempontból kétszeresen is ajánlatos az óvatosság a nemzeti nyelv és a nemzeti művészetek között vonható párhuzamokkal. Mert a francia gótika egyetemesnek tekintett normáját is csak egy régió sajátos művészeti kvalitásaiból alakították ki, s ez a régió nem foglalja magába a franciául beszélő területeket sem. Ugyanígy kérdéses az olaszság, az itáliai jelleg érvénye az egész Itália területére, vagy talán még inkább és még tovább, a nemzeti művészeti jelleg egysége, különösen pedig ennek szerepe a német művészettörténetírás által hagyományosan annektált, határos közép- és kelet-európai területek művészetében. Amikor tehát a magyar művészettörténettől elválasztjuk a számtalan más, lehetséges magyarországi változatot, nem szabad lemondanunk arról sem, hogy ugyanazt a distinkciót érvényesítsük, ugyanilyen történeti szempontokat alkalmazzunk mindazzal szemben is, amit idegennek minősítünk. A miénknek el nem ismerhető művészeti produktumokról is tudnunk kell azt, hogy mely nép vagy nemzet, egyáltalán:

nép vagy nemzet művészetének termékei-e, hogy milyen régiókat, mely dialektusokat képviselnek.

Különösen fontos ez a distinkció azokban az esetekben, s az ilyenek nem szorítkoznak csupán a régebbi művészeti korszakokra, amikor valamelyik egyetemes művészeti stílusjelenség nem közvetlen forrásából érkezett Magyarországra, hanem már eleve leszármazott képviselőin keresztül. Alig van művészettörténetünknek olyan korszaka, amelyben ne számolhatnánk azzal, hogy pl. Németországból jött idegenek Németországban is idegen, mert francia eredetű stílust honosítottak meg, vagy Ausztriából jött olasz származású, esetleg akár elosztrákosodott művészek végső soron itáliai stílusjelenségeket közvetítenek hozzánk. S általában véve: éppen a magyar művészet stílusának megismerése, anyagának elkülönítése tűzi elénk fokozott célul azt is, hogy a lehetőség szerint igyekezzünk megismerni összetevőit, azokat a külső, de a magyarországi művészet története szempontjaiból részben már belsőnek tekintendő impulzusokat, hatásokat, melyek formálódásában közrejátszottak. Az így tekintett magyar művészet most már nemcsak kvalitásának megítélése szempontjából kerülhet ki elszigeteltségéből. Nemcsak értékét tekintve igazolható az egyetemessel való korrelációja, mert kötelességünk az is, hogy ennek a korrelációnak konkrét történeti formáját, a sajátyszerűvé, különössé formálás, az idegen testből saját szövetté asszimilálás folyamatát és törvényszerűségeit feltárjuk. Nem elég tudnunk a románcor falusi templomainak magyarságát, a virágos reneszánsz, a barokk paraszti változatának népi és nemzeti jellegét: ahhoz, hogy különös kvalitásait elvileg elhatárolhassuk, ismernünk kell azt a történeti pontot is, amelyen a metamorfózis végbement. Ebben az értelemben is, Fülep művészettörténeti koncepciója a leghatározottabb szakítást jelenti mindenféle kultúrjavak lesüllyedésének előítéletével szemben.

A felsorolást, a fülepi föladatból kibontható, mindmáig megoldatlan és minden bizonnyal a magyarországi művészettörténet szorosabban vett történeti kutatása során megoldandó kérdések jegyzékét tovább is lehetne folytatni. Történet is előrehaladás az elmúlt huszonöt évben számos olyan ponton, amely összefügg az említett problémákkal, vagy legalább kihat azok megoldására. Egészükben azonban nem sokkal tartunk előbbre, mint annak idején. Az 1950-ben megjelölt legfontosabb feladatok – és hozzátehetjük, a belőlük kifejthetők is, – ma is feladatai a magyar művészettörténelemnek.

Feladata pedig mindenekelőtt az, amit Fülep székfoglalója is segített tudatosítani: a történeti kutatások és az elméleti gondolkodás összhangjának megőrzése, egységének megtartása. Feladatunk a művészettörténet fogalmi, módszerbeli következetességének, sajátossága tudatának megőrzése. Fülep Lajos küldetése elsősorban abban állott, hogy egy hosszú korszak cezúrája után valódi alapjaira állította vissza tudományunkat. Egy szerencsés pillanatban valamely történelmi igazságszolgáltatás logikájából általa jutott szóhoz, és kezdett hatni a magyar művészettörténet-írásban az a generáció, amely a század első két évtizedében valóban az egyetemes művészettörténet-írás élvonalának szintjére emelte a magyar művészettörténeti gondolkodást. Fülep akadémiai fellépésével ez a hagyomány kapott végre hangsúlyt és elismerést, és játszott döntő szerepet a tudományszak céljainak és módszereinek igen időszerűvé vált meghatározásában. Ez a szemle és ez az új célkitűzés jelentőségében egyedül a magyar művészettörténet 19. századbeli megalapításához, feladatainak akkor, a romantika végpontján még az elmélet és a kutatási gyakorlat szoros egységében végbement meghatározásához hasonlítható.

A TUDOMÁNSZERVEZŐ

Alighanem megróna Fülep professzor úr a cím hallatára, sőt talán ki is fejtené, hogy a tudományt művelni kell és nem szervezni. Amikor azonban mint akadémikusnak, mint a Művészettörténeti Bizottság elnökének az ötvenes évek elején ez a feladat kötelességévé vált, el is látta eredményesen. Aligha olvasta e témáról szóló külföldi szakirodalmat, s gyakorlata sem lehetett e téren, mert a zengővárkonyi remeteség legfeljebb elmélkedésre és nem pedig szervezői felkészülésre volt alkalmas.

Alig hogy az Akadémia átszervezése megtörtént, 1950. okt. 9-én megtartotta székfoglalóját, melynek már címe is programot hirdet: A magyar művészettörténelem főladata. A székfoglalóban kifejtett alapgondolat, nevezetesen, hogy ma még nincs magyar művészettörténet, mert nem ismerjük tárgyát, a magyar művészetet, későbbi megnyilatkozásaiban is gyakorta visszatér, itt azonban ennek tudományszervezeti konzekvenciáit is kidolgozta. Alapkövetelménye „az egész ország feldolgozása topográfiákban és monográfiákban, melyeknek mindenre ki kell terjedniök, amit vizsgált területeiken és korszakaikban a kutatás feltárhat, eleve nem zárhatnak ki semmit”. Az ő szemlélete szerint csak a legszélesebben meginduló kutatás, amit a korszerű tudományos módszer is megkövetel, hozhat valóban tudományos eredményt. Csak ettől remélhetjük, hogy a magyarországi művészettörténet a magyar művészet történetére váltható át.

Fülep Lajos tehát nem elsietett, megalapozatlan szintéziseket kívánt, hanem a legszélesebben megszervezett kutatómunkát, mely az alapokig nyúlik s onnan bontja ki a magyar művészettörténetet. A program világos volt, a megvalósítás rendkívül rövid idő alatt megindult s ha tudományszervező tevékenységéről beszámolni akarunk, akkor ezeket az eredményeket kell elsősorban számbavenni, még pedig az előző korszak, a két háború közötti negyed század és az elmúlt harminc év fejlődésének tükrében.

A magyar művészettörténet két háború közti fejlődését jól képzett szakemberek öntevékeny munkássága és az erőket összefogni, irányítani akaró egyéniség hiánya jellemezte. Nagyon sokan látták, hogy a külföldre képest elmaradt szakmánk korszerűvé tételéhez, fellendítéséhez mire lenne szükség: egyéni teljesítmények mellett vagy helyett a legégetőbb hiányok pótlására. Hiányoztak – tegyük hozzá, még ma is hiányoznak, még ha elkezdjük is pótolni – az alapvető kézikönyvek, korpuszok, topográfiák és monográfiák, hiányoztak a tudományos élet legfőbb szervezői, a folyóiratok, melyek periodikus megjelenésével az ereket megtöltő lüktető vérrel táplálhatják egy tudományzak életét, s legfőképpen hiányzott olyan korszerű tudományos összefoglalás, mely tükrözni igyekezett volna az alapvető szellemi ideológiai változást a magyar művészet történetének egészére vonatkozóan.

Mindenek előtt folyóiratokra volt szükség, hiszen ezek biztosíthatják a legjobban az eredmények közlését, a rendszeres kritikai tevékenységet s nem utolsósorban megkezdhetik a rendszeres bibliográfiának közlésével a szakma egyik legnagyobb hiányosságának felszámolását.

Az 1952-ben egy számmal megjelenő Művészettörténeti Értesítőt a következő évben átvette a Tankönyvkiadótól az Akadémiai Kiadó, növelve tudományos tekintélyét, legfőképpen azzal, hogy főszerkesztői feladatának ellátására maga Fülep Lajos vállalkozott. Ezt a feladatot egészen 1961-ig, a szakmai közélettől való nagymértvű visszavonulásáig el is látta. A folyóirat kezdetben két, majd négy számmal

nemcsak a tanulmányok, a kutatás eredményeinek közlésére törekedett, hanem bő-
séges kritikai rovattal, folyóiratszemlével, a társtudományok eredményeinek ismer-
tetésével igyekezett a periodikák tudományszervező feladatát is teljesíteni. 1955. évi
kötetével pedig, melyben a felszabadulás óta eltelt tíz esztendő művészettörténeti
bibliográfiáját közölte, megindította az évenkénti rendszeres áttekintést, nemcsak a
szakirodalomról, hanem később a művészeti élet másik nagyjelentőségű területe, a
kiállítások és azokra vonatkozó kritikák számontartásáról is.

Ugyancsak 1953-ban indult meg az Acta Historiae Artium ugyancsak Fülep
Lajos főszerkesztésében s természetesen az Akadémiai Kiadónál. Míg a Művészet-
történeti Értesítő a magyar tudományos élet szervezésére vállalkozott, addig az
Acta kettős feladatot kellett hogy ellásson: biztosítsa részvételünket az egyetemes
művészettörténet nehéz terepén s ugyanakkor valamely elérhető nyelven ismertesse
meg a magyar művészet értékeit. Az egyik az elprovinciálizálódás, vagy legalább is
a „magyar glóbusba” zárkózás ellen is hatékony parancs, a másik pedig nyelvi
elszigeteltségünkől kilépve a nemzetközi szaktudománynak ad anyagot s nem utol-
só sorban az új tudományos módszerek alkalmazására való kísérleteket is. Az Acta
megjelenéséhez fűződő mindkét reményt beváltotta s már évtizedek óta rangos szak-
folyóírata a nemzetközi tudományos életnek.

Szinte véletlennek tűnik, hogy ugyanebben az évben, tehát még mindig 1953-
ban jelent meg a Magyarország műemlékei topográfiájának II. kötete, Sopron és a
köréje fonódó három járás műemlékeinek, műkincseinek nemcsak leltára, forrás-
kiadványa. Ellentétben az 1948-ban megjelent első kötettel – mely inkább catalogue
raisonné, hisz Esztergom műkincseről szól – a soproni kötet már szó szoros értele-
m-ben vett műemléki topográfia.

Engedjenek meg ezzel kapcsolatban egy szubjektív visszaemlékezést. Amikor a
topográfia kézirat elkészült, megkérdeztem, akar-e előszót írni hozzát?

– Természetesen – hangzott a válasz – hogy a többi kötetten ne legyen már
semmi probléma.

Röviden áttekintve a magyar topográfiák „idejére nagy, termésére ösztövré
múltját”, így határozza meg a magyar műemléki topográfiáink célját és feldolgo-
zási módját:

„A topográfiának mai fejlettebb fokán, szakszerűen leíró, fényképes, az em-
lékek írott adatait is közlő teljesebb formájában készült ez a soproni is. De túl-
megy ezen a fokon és formán. Nem abban magában, hogy mai munkamódszerünk
szerint kollektív tevékenység eredménye, ebben nem volna újság, topográfiák ter-
mészetük szerint mindig készültek kollektíve, hanem abban, hogy milyen kollektív
tevékenysége. És túlmegy rajta tartalmában, tudományos módszerében, szerkeze-
tében, céljában. A munka közössége itt nemcsak azoké, akik a könyvet írták, hanem
azoké is, akik nem írták ugyan, de állandóan ügyelték, és a szükséghez képest
megtárgyalták. Az M. T. Akadémia tudományszervezése és irányítása kiterjedt reá
is az akadémiai művészettörténeti állandó bizottság közvetítésével. De közvetlenül
is, az Akadémia II. osztályán két éve elhangzott előadás formájában is, mely a
magyar művészettörténelem földadatáról szólva megjelölte a mi körülményeink közt
nálunk szükséges topográfia módszerét és célját. A magyarországi művészet törté-
netében hosszú korszakokon át és helyenként hol szétfejtethetően, hol végképp szét-
fejtethetetlenül úgy elkeveredik a nemzetiségek kultúrája s benne az idegenek műve,
hogy sovinizmus nélkül, méltányosan attribuíálni csupán a szokott stíluskritikával,
vagy akár a szokott történeti adatok föltárásával teljességgel lehetetlen. Mélyebb-
re kell nyúlni, amennyire csak lehet, a társadalmi és gazdasági lét egészét kell meg-
ismerni vidékenként a történelmi materializmus módszerével. Ez nemcsak a szinte-
tizáló művészettörténelem földadata, már kutatni is, topográfiát készíteni is ezzel
a módszerrel kell. A topográfia ne csak gyűjtemények katalógusához hasonló leltár
legyen, hanem a művészet monografikus vagy általános kronologikus történelmének
minél teljesebb előkészítője, adjon kezébe mindent, amit csak adhat. Tehát a to-
pográfia ne a földtől, környezettől, társadalomtól elszakított tárgyakat soroljon föl
s írjon le, hanem legyen ott alattuk, mögöttük, körülöttük a valóság, melyben szü-

lettek, ami ha megváltozott is, éppen az emlékekben ma is jelen van, csak meg kell tudni mutatni.”

Nem szeretném Fülep Lajos iránti tiszteletem és nagyrabecsülésem miatt misztifikálni a kérdést, 1953-bó termése azonban nem véletlen. Fentebb idéztem híres akadémiai székfoglalójából, melyben tudatosan vállalta a rárótt szerepet, volt elképzelése is annak megvalósítására. A műemléki topográfiai munkálatai természetesen már jóval korábban megindultak s a művészettörténészek emlékezetes 1951. évi siófoki megbeszélésén megszervezését már mint konkrét feladatot rótták e sorok írójára. Másutt megírtam, hogy véleményem szerint a magyar műemlékvédelem egyik döntő csatáját akkor nyerte meg, amikor 1951-ben Genthon István ún. kis-topográfiája megjelent és az nem ment azonnal zúzdába. Fogarasi Béla döntő állásfoglalásában alighanem harcostársának véleménye is lényegesen belejátszott. Any nyit tehát meg kell állapítani, hogy ebben a hősi korszakban, amikor mindannyian tenni akartunk valamit a művészettörténet fejlődése érdekében, s amikor az Akadémiai Bizottságoknak operatív feladata volt szakterületük fejlesztése, az 1953-as év ilyen eredményeket produkált. Mielőtt a miertre még egyszer visszatérnék, időben egy kicsit előre kell lépnem.

1952-ben a „haladó hagyomány” ígézetében a Művelt Nép könyvkiadóval a Magyar építészet történetéről néhányan szerződést írtunk alá. A következő évben szerződés módosítás következett, mely már egy kétkötetes művészettörténetre szolt, ugyancsak a Művelt Nép kiadónál. Ennek a könyvnek 1800-ig szoltó első kötete 1956 tavaszán jelent meg, ismét Fülep Lajos előszavával, melyben ő 1955 szeptemberében így vall a könyv történetéről:

„A magyarországi művészet történelmének hiányát azonban egész tudományos életünk is érzi, főképp történelemtudományunk, nemkülönben az egyetemi tanítás is. A művészettörténelem művelői viszont felelősséget éreznek a pótlandó hiányért és az érdeklődésért – ezért hangzott el az M. T. Akadémia Művészettörténeti Főbizottsága egyik ülésén évekkel ezelőtt az indítvány, hogy írassék meg a magyarországi művészet történelme tudományosan, de népszerű fogalmazásban, mindenkinek szoltóan. Mivel művészettörténészeink azzal a gondolattal foglalkoztak – mint azóta kiderült, tervnek nevezni még korai lett volna –, hogy 4–5 kötetben megírják a magyarországi művészet lehető teljes, a kutatás mai állapotának megfelelő történelmét, az indítványt még az a gyakorlati érv is nyomósította, hogy a rövidebb mű majd a nagynak tervezetéként is hasznosítható, kritikáiból, a remélhető vitákból pedig tanulság meríthető. Így, ennyiféle okból és céllal született meg ez a könyv, ilyen módon nyilvánvalóan kísérletnek, próbálkozásnak tekintendő, de ha ennyinél több, s még ilyenül is soká készült, aligha kell pironkodnia a rokon szakmák előtt, némelyikük ugyanazon idő alatt sem jutott többre, vagy ennyire se – ami persze sovány vigasz volna, ha a teljes igazság kedvéért nem tennénk hozzá azt is, hogy éppen művészetünk történelme van valamennyinél kevesebb anyagfeltáró részlet-tanulmány birtokában és hézagos, híg összefoglalásokra utalva. A nagy szegénységre kell gondolni e bátor kezdeményező próbálkozás megítélésében és méltánylásában.”

„A könyv szerkezetéről tudni való, hogy a magyarországi művészet történetének egészét ismertető, aránytalanul elosztottnak látszó kétkötetes mű első fele. Az első kötet a kezdettől 1800 tájáig, a másik onnan mostanáig terjedő időről szolt, tehát szinte 900 esztendő története 150 esztendővel szemben, holott az első időszak anyagában van a magyarországi művészet legnagyobb, nemzetközi viszonylatban is legjelentősebb része, a román stílusé. Ez az aránytalanság azonban egy ideig még – legalábbis olyan jellegű műben, mint ez itt – megokolt, szükséges. Régi művészetünk megközelítése, értése, az izére rátalálás sokkal nehezebb mint az újé; az egyik akadály általános, minden régi, korunktól távol eső művészet tulajdona; a másik még külön a hazainak sajátja: emlékeink siralmas állapota, elpusztultsága, a meglévők csonkasága, sokszor alig felismerhető, képzeletben ki sem egészíthető morzsalék-volta. Aki másutt még teljes hatást keltő román vagy gótikus stílusú domba lép, közvetlenül érzi lenyűgöző nagyságát, egészen és részein leol-

vashatja a nagy stílus beszédét – hol van nálunk ilyen? sehol; mindenütt vagy rom, hol azomód, hol helyreállítva, hol a régít majmoló, a laikust megtévesztő módon újakkal helyettesítve, mint a pécsi, vagy aránylag épebben maradt emlék, de kevésbé jelentős, a nagy művészet nyelvébe-izébe avatásra alig alkalmas. A hozánk közelebb eső, a húsából minket szülő, nekünk tehát érthetőbb kornak a művészete is érthetőbb, még ilyenebb a napjainké, a mi nyelvünket beszélős. Nagyobb is íranta az érdeklődés – jobban meg is elégíthető. Megokolt tehát az aránylag nagy terjedelme. De még másért is. Mindenben az érthetőbbel kell a kevésbé érthetőre nevelni. Ez a pedagógiai cél itt is érvényesül.”

Világos program és céltudatos törekvés annak megvalósítására. Függetlenül attól, hogy nyíltan és a háttérben sokan támadták a „magyarországi művészet története” cím koncepcióját – meg kell mondanom, nem csak idehaza, de ellenkező előjellel szomszédainknál is – ezzel a könyvvel részletesebben kell foglalkoznom –, amennyire lehetséges, szerzői és az első kötetet szerkesztői voltomból fakadó elfogultság ellenére is. Nem tudok ugyanis még egy magyar művészettörténeti munkát, mely ilyen karriert futott volna be. Nehogy hallgatóim elfogultsággal vádoljanak, néhány számadatot sorolok fel, ami a fülepi koncepciót és annak igazságát alátámasztja.

Az első kötet 1956-ban 5000 példányban jelent meg s értelemszerűen követte 1958-ban ugyanilyen példányszámban a második. 1961–62-ben 6700–6700 példányban megjelent a második kiadás. Két év múlva, 1964-ben már egyszerre 10 750 példányban a harmadik és 1970-ben 11 550 példányban a negyedik kiadás. A meglepő azonban az, hogy még ugyanabban az évben kérte a könyvterjesztő az újabb kiadást, melyet azonban csak 1973-ra lehetett megvalósítani, immáron 20 000 példányban. Röviden, ez a hol kézikönyvnek, hol kétkötetesnek becézett mű 54 000 példányban cirkál az olvasók között.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a hasonló jellegű Divald könyv, vagy Péter Andrásh két kötete aligha érthette el az időben a maximális 3–5000 példányt, tudjuk lemérni Fülep Lajos fent idézett koncepciójának realitását és valóságtartalmát.

Az ötödik kiadást Fülep Lajos már nem érte meg, de nem tiltakozott az ellen, hogy a IV. kiadás megváltozott formában, vagyis a szöveg és kép külön kötetben való kiadásában, már mindkét rész neve alatt jelenjen meg, annál kevésbé, mert életművéért és ezért a műért Kossuth-díjat is kapott.

Nem válaszoltam azonban a fentebb misztifikálásnak látszó 1953. évi fellenlítés kapcsán általam felvetett kérdésre. Véletlen az, hogy ezzel az évvel a művészettörténeti kutatásunk, publikálási lehetőségünk soha nem tapasztalt lendületet kapott, véletlen ez, vagy összefügg Fülep Lajosnak a bevezetőben idézett programjával? Aligha véletlen, mert mögötte ott áll társadalmi rendszerünk változása, a szélesen megnyilvánuló társadalmi igény, melynek kielégítése előtt mindenféle és rangú tudománypolitikusnak meg kell hajolnia. Ha pedig nem véletlen, akkor mi volt az az előrevívő erő, ami Fülep Lajost a tudományszervezőt céljai megvalósításában sikerre vezette? Személyi kapcsolata, presztízse, vagy valami más?

Kétségtelen, az előbb említett okok fennálltak, tekintélye és kapcsolatai, ha nem is ápolta céltudatosan, igen nagy potenciális energiát adtak neki. Ez azonban nem lehetett volna elegendő, mert soha a világtörténelemben nem volt elegendő maradandó alkotások létrehozásához – amennyiben a tudományszervezést maradandónak ítélem, ami a meggyőződésem. Mi volt tehát az a többlet, amivel a fentebb leírt fejlődést ki tudta kényszeríteni?

Szerény véleményem szerint a feltett kérdésre kettős a felelet. Világosan látta és megfogalmazta a célt, melyet el kell érni s az utat is meg tudta jelölni. Másodszor, kiméretlen következetességgel ragaszkodott az értékhez, a kvalitáshoz abban az időben is, amikor ennek a fogalomnak különféle jelzőkkel való fellazítása legalább is divatos volt. Visszaemlékezve a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének 1952. áprilisában lezajlott Országos Művészettörténeti és Műkritikai Értekezletére, mely nem érintett tudományos szervezési kérdést, Fülep Lajosnak ez volt a fő mondanivalója s a művészi kvalitás akkor vitatott, vagy másként magya-

rázott fogalmáról tömören fejezte ki magát: „A minőség ellen való lázadás nem marxizmus és nem szocialista realizmus, hanem a tehetségtelenség lázadása a tehetség ellen.”

Sokan látták az elérendő célt, hogy legyenek a magyar művészettörténetnek folyóiratai, topográfiája, bibliográfiája, monográfiái, mindaz, ami a társtudományoknak van már régen, de nem tudták a hozzávezető utat megtalálni. Fülep Lajos ezt tudta, s ebben egyetlen szempont vezérelte, a megvalósítás értékének mérlegelése s eredményének következetes megkövetelése. Ha frivol szándékoznék lenni, akkor abban a lényegében negativumban kellene meghatározni Fülep Lajos tudományszervező munkásságának legnagyobb eredményét, hogy nem engedte szakterületén érvényesülni azokat a törekvéseket, melyek a tudományos képesség és érték mellőzésével vélték a haladást biztosítani.

A Genthon-féle kistopográfia, A Bakócz kápolna, a Mátyás templom, a Barockthemen, az Ybl-monográfia megjelentetései, az Értesítő és az Acta megindítása, a Műemléki topográfia sorozata ennek a tudományszervező tevékenységnek alapvető és nem utolsó sorban a jövőt meghatározó részei. Fülep Lajos tudományszervező koncepciója és annak védelme alatt fejlődhetett szakmánk odáig, ahová eljutott.

HAJNÓCZI GYULA

FÜLEP LAJOS ÉS AZ ÉPÍTÉSZET

Fülep Lajos művészetfilozófiai rendszerében az építészet, a társművészetekhez viszonyítva, az első helyet foglalja el. Bármikor és bárhol nyilatkozott meg az architektúráról – szerencsénkre elég sokszor, és nemcsak tangenciálisan, hanem érdeme szerint tette, ha nem is elegendő alkalommal – mindig az építészet-szobrászat és festészet triászáról beszélt, tudatosan ebben a sorrendben fejte ki gondolatait. Igaz, hogy az építészetnek ez az előtérbe helyezése, élre-kerülése a sculptura meg a pictura elé, és a három műfaj illetén egymáshoz viszonyítása nem érték-rang különbséget jelentett számára, nem azt, hogy ez különb amaz másik kettőnél, hanem művészet-logikai sorrendiséget, s ezzel valamiféle másságot és mégis velük közöset – de akárhogy is van, közöttük való elsőséget egyúttal, a sorrendiség természetéből kifolyólag.

Az építészet prioritásának a gondolata valójában Hegeltől származik. Szerinte az építészet korábban alakult ki, mint a szobrászat, a festészet vagy a zene, az építészet egzisztencia szerint az első művészet. És ugyancsak Hegel fedezte föl az építészet arculatának kettősségét, Janus-arcúságát is, mondván, hogy az architektúra művészetén kívüli célok megvalósításának eszköze, ugyanakkor önmagában tökéletes művészet is. Ismeretes, hogy mennyire termékenynek bizonyultak ezek a gondolatok, annak ellenére, hogy az elsőről hamarosan kiderült, hogy hamis és tartathatlan: genetikailag az építészet elsődlegessége abszurdítás, a második pedig úgyszólván megrekedt a probléma felvetésénél, s adós maradt a kifejtéssel, mégis áthatották a tudományos köztudatot, szinte a máig követhetően. Fülep Lajos azonban nem adaptálta egyszerűen ezeket a gondolatokat, hanem kiteljesítette azokat, filozófiai koncepciójának megfelelően: az építészet – egyfelől – azért lehetett különlegesen hálás experimentum számára, mert a kultúrproduktumok közül szinte alig van valami hozzá mérhető a sokoldalúságban, kevés dokumentálja az emberi közösség igényeit, lehetőségeit, törekvéseit, akarásait és elképzeléseit annyira plasztikusan, mint az architektúra, másfelől ebben a heterogenitásban csak az igazodhatott el, láthatott tisztán és teremthetett rendet, aki olyan széles és gazdag perspektívájú szellemi attitűddel közeledett hozzá, mint ahogyan ő tehetette.

Mi volt hát neki az építészet, mit látott benne? A világnézet egységesítő munkájának támogatóját a maga elvont, konzervatív és anyagi jellegével; az egyénin innen és túl a nemzetek legelvontabb szellemi diszpozíciójának szószólóját; az egyéni tartalom mögött a nemzet egészét irányító lelki erő megnyilvánulását; reguláló hatalmat az egyéni önkénnyel szemben, beleértve a többi művészetet is; etikumot önmaga felé és küldetésként a tárművészetekhez szólóan is. ... Súlyos dolgok ezek, és létük vagy nem létük, avagy torz megnyilatkozásaik súlyos következményekkel járnak, így az interpretálóra, az építészre nagy felelősség nehezedik, hiszen keze alól nem csupán egyes házak kerülnek ki, de meghatározója lehet városrészek, sőt egész városok arculatának, s ha nem dolgozott kellő előrelátással, hosszú évtizedekre, sőt évszázadokra hordozza az emberi közösség – s tetejébe nem is az, amelyik ilyennek igényelte – a múlt fiaskójának ballasztját. Ezek a különleges adottságok, elsősorban azonban az univerzális jelleg miatt sorolta hát Fülep Lajos az architektúrát a triász – és az összefoglaló jellegű traktátusok – élére, mert szemében az „építészet – úgymond – a világot nemcsak szellemileg, hanem materialisan formáló, a világ képét valóban megváltoztató, az embernek nemcsak szellemi, hanem szellemi-materiális otthonát, városait megteremtő” produktuma az egyetemes kultúrának.

Ebből a hozzáállásból természetesen következett, hogy az építészet alkotásait nem csupán szűk szakmai szempontok szerint értékelte, hanem megkereste a valódi indítékokat, amelyek azok művészeti mondanivalóját létrehozták, és azokat az igazi összefüggéseket, amelyek eredményeképp hatásuk kiteljesedett. Az egyetemes építészettörténet – a múlt – emlékeiről meglehetősen ritkán írt, akkor is jobbra illusztratív jelleggel, mégis az a néhány passzusa, amit pl. az antik görög templomról, meg a gótikus katedrálisról lerögzített, merőben új megvilágításba helyezte a már ismerteket. A görög templomról mint „fél-építészetről”, mint „begehbare Plastik”-ről köteteket írtak össze, de hogy mi volt az előidéző oka ennek a kifelé fordulásnak, jobbra elintézték azzal, hogy a görög architektúra művészeti ambíciói kimerültek az oszlórend részleteinek és arányainak kiművelésében és kiérlelésében. E helyett Fülep Lajos ezeket írta: ... „a görög világnézet kívánt olyan szentélyt, amelyben az isten benne lakik, de olyan istenség, aki egyúttal a szentélyen kívül is jár-kel, a városban és szabadban, amely ugyancsak a temploma neki – meg is pecsételődött a görög építészet formájának a sorsa, s lett belőle ún. külső építészet, amely egyúttal egy-egy egész vidéknek átalakítója és szentélyé avatója...” Ugyanígy mereven elhatárolta magát a semperiánusok esztétikai materializmusától, amikor rámutatott, hogy ... „a konstrukciónak tisztán előző konstrukciókból való fejlődéstörténeti levezetése: regressus ad infinitum... s a tulajdonképpen való problémának az elodázása, a pusztán formaleíró művészet-történet talán beérheti vele, de a formákat megérteni is akaró soha... a gótikus konstrukció csak a középkori világnézet összefüggéseiben jöhetett létre...” megelőzve ezzel és efféle ítéleteivel Panofskyt és mindenfajta strukturalizmust, ami aligha adhatott ezeknél okosabbat és többet.

Fülep Lajos azonban elsősorban az aktualitásokat szerette, így inkább az építészet jelene és jövője érdekelte, semmint a múltja. Sajnos, nem ringathatta magát semmiféle illúzióba az architektúra helyzetét illetően – életének első szakaszában ui. csupa talmi, potemkin megnyilatkozásait látta maga körül. Ma már a historizmust kissé másképpen értékeljük, mint ahogyan még ő látta, a történeti távlat megnövekedtével hovatovább kirajzolódik előttünk az eklektika urbanisztikai jelentősége, az ő korában azonban ez még harci kérdés volt, az ő szemében az építészet egzisztenciája forgott konkán, a múlt építészeti formáinak gátlástalan felelevenítésén. Ybl Miklóst, a „második renaissance” hazai mesterét valójában szánta, hogy építészeti kulturáltságát egy bombasztikus és hamis architektúra megcsinálására fecsérelte, azt a professzort azonban kevésbé, aki azzal dicsekedett, hogy a történelmi formákat ő valójában jobban ismeri, mint a régiek, mint azok, akik eredetileg megalkották, nem beszélve arról a kultuszminiszterről, aki – az eklektika első háború utáni továbbgyűrűzése során – úgy látta „stilszerűnek”, hogy a városainkat

neobarokk köntösbe kell öltöztetni, a stilustisztaság megőrzésének az érdekében. Így nem csoda, hogy már a húszas évek elején engedni látszott a hegeli apokaliptikus prófécia, hogy a képzőművészetek s velük együtt az építőművészet is kihalásra ítélt, sorsuk megpecsételődött. Akkor úgy látta, hogy a klasszicizmus, a maga formai mértéktartásával és indifferenciájával, de józan szerkesztőmódszereivel reális kiindulási alap lehetett volna valamiféle fejlődés számára, de mivel ez nem következett be utána, hanem csak a retrográd lépések sorozata – az utolsó történeti stílusnak deklarálta. Mindezek ellenére akkor még tovább ment, mert egy lehetőséget felcsillanni vélt és egy beteljesülésben feltétel nélkül hitt: egyrészt a romantikus Feszl Frigyes pesti Vigadó-jában, másrészt pedig, az eklektikát követően, Lechner Ödön oeuvre-jében.

Ismeretes, hogy Fülep Lajos művészetfilozófiájának központi gondolata volt a művészetek nemzeti voltának kérdése, konkrétan: művészetünk magyarsága. Számára a művészeti forma szemantikájának esszenciájához tartozott a konkrétság, az a szellemi és történeti hic et nunc, amelyben a forma megfogant, s amely egyszerűvé, minden mástól megkülönböztethetővé tette a művészeti alkotást – nos, ez a konkrétság-fogalom a nemzeti karakter kifejeződésében lelte meg a lehető legkonkrétabb megvalósulását rendszerében. Mindez azonban nem szűk partikularizmust jelentett neki, hanem éppen az ellenkezőjét, hiszen a legegyetemesebb, szinte normatív mércéül elismert antik görög művészetről bizonyította be, hogy éppen annak köszönhető ezen rangját, hogy a nemzetit emelte az egyetemes piederstáljára, az egyszerűt, az egyedit, az akkorit volt képes az univerzális emberi törekvések szószólójává, megvalósítójává avatni. Mindezek hitében és tudatában értékelte úgy Lechner építőművészetét, mint az egyetlen lehetséges kiutat abból az útvesztőből, amelybe az architektúránk beletévedt, azáltal, hogy megkísérelt az eklektika szétfolyó, már egyszerű átélte általánosságai helyett konkrét nemzeti, konkrét magyar építőművészetet létrehozni. Igazságtalanok lennénk a századvég és a századforduló építészetével szemben, ha azt állítanánk róla, hogy nem akart egyetemes, nem akart európai lenni, hiszen minden nekigyürkőzés és akarás ennek jegyében fogant: a szerencsétlen nemzeti sorsból eredő elmaradottságaink eruptív bepótlása, provincializmusunk gyors felszámolása, nyomainak eltüntetése – mindez azonban készen kapott, „előregyártott” import volt csupán, egyetemes a maga módján, de sajátos kultúránk és hagyományaink ize-sava nélküli, sótlan európaiság.

Lechner Ödön ezzel szemben belülről, itthonról indult neki a vállalkozásnak, a haza talajáról, amelynek nem voltak építőművészeti tradíciói, csak népművészete. Abszurdnak látszott ez a vállalkozás – amit Fülep Lajos maga is megmondott –, mert egy nagyon veszélyes és ingatag valamire alapozódott: a stílus fogalmára, meg azért is, mert a népművészet formavilágát kísérelte meg felfokozni és a monumentális szférájába emelni. Mégsem lett pusztá kuriózzummá a lechneri mű, s mégcsak nem is valami magyarkodó szecesszióvá csupán, hanem magyar építészetté, amely egyben modern is, mert megtalálta affinitását a világszerte kibontakozó, korszerű építészeti törekvésekkel, közöttük a felületek öncélú plasztikai kiképzésének tagadásával, s a homlokzatok síkszerű kezelésmódjával. Ez tehát a fordított út volt, nem „szellemi import” elvtelen befogadása, valami nagyobb közösséghez – az európaihoz – való tartozás parvenü óhajától vezéreltetve, ez a sajátosan magyarnak volt a megértése és a megértetése az egyetemes nyelvezetén kifejezve. Így beteljesülés, de csak a szándékában, a valóságban: nagyszerű kezdet, amely magában hordta a fiatalság fanyarságát, szorongását, angustóját – de ezek együtt a végre megtalált jövő reményét.

A jövő azonban mást hozott, a kifejtlet mindannyiunk előtt ismeretes. Voltak, akik teljesen értetlenül álltak épületei előtt, s még a jószándékú tanítványok és követők sem értették meg éppen küldetését, mert munkájuk inkább a tudományt, semmint az építőművészetet gazdagította, a folklór szintjén és témakörében keresve és találva meg a magyaros építészeti kifejezéshez illőnek tartott feladatokat. Innen való Fülep Lajos szomorúsága és rezignációja, ami a „Magyar művészet” építészettel foglalkozó fejezetének záró soraiból árad: „A nagyszerű kezdet

és a nagyszerű vállalkozás azonban epizóddá zsugorodott, a mi külön tragikus magyar ügyünké – mert noha nemzeti volt a Lechner útja, a nemzet nem tudta követni.”

Ez a rezignáció azután a szinte teljes reményvesztettségbe keseredett az építészetről való egyik utolsó írásában, amelynek sajnós csak az első fele készülhetett el és láthatott napvilágot, a közelgő második világháború miatt. Ebben már nyersen kimondja: az építőművészet a XIX. században megszakadt; vagy: a néhány évezredes története véget ért. Végérvényessé tette tehát azokat a gondolatait, amelyeket már egynegyed évszázada, vagy talán még korábban is megfogalmazott, s ha még ekkor is hadakozott az eklektika ellen, ekkor már másfajta okokban látta az építészeti művészetvoltának lehetetlenné válását: a célszerűség és az anyagszerűség naturalizmusának eluralkodásában, egyeduralmában. Félreértés ne essék: Fülep Lajos nem becsülte le az architektúra materiális tényezőit, nem volt valami enervált „Schönggeist”-ként, felületesen egyoldalú „művészetpártoló” s így konstrukció és anyagellenes, s a funkció semmibevevője, hiszen ismeretes, hogy milyen reális érzékkel mutatott rá a rendeltetés, a szerkezet és a forma művészeti egységére olyan jól sikerült épületekben mint pl. a Hild féle bazilika-terv, a Deák téri evangélikus templom, vagy akár a berlini Messel-féle Wertheim áruház; miként vallotta, hogy a német kezdeményezés – ahogyan ő nevezte – a maga Sachlichkeitjével, a jó és becsültes épület megkonstruálási igényével, miként lehet a megújulás kezdete; s hogyan borzadt el a gondolattól, hogy a bérházak művészi allűrökkel terveztesse-nek meg, ahelyett, hogy jól fungáló, szerény staffage-ául szolgáljanak a minden napok életének. A kizárólagosságot tekintette végzetesnek, azt, hogy a gyakorlatiasság, a célszerűség és a technicizmus lett általános érvényt igénylő elvvé, minden rendű-rangú épület számára, rendeltetéstől függetlenül, legyen az lakóház, minisztérium, egyetem, múzeum vagy akár templom. Így egy meglehetősen kiábrándító építészettörténeti periodizációt állított föl, amelyik három nagy korszakot foglalt csupán magába: az első az építészet történelem előtti időszaka, az őskori építőtevékenység kora, amelyben kizárólag a célszerűség és a gyakorlatiasság a meghatározó tényező, a második a célszerűséget és a művészetet egyesítő építőművészetnek a történeti periódusa, s végül a harmadik: visszakanyarodás az elsőhöz, az őskorhoz, ez a csak-célszerűségi kor, amelyben ma élünk. „A mindentudó, mindenható civilizáció egyik vonalán elérkezett valami abszolúthoz – írja Fülep Lajos szóbanforgó Célszerűség és művészet az építészetben c. tanulmányában – az abszolút véghez (vagy kezdethez? az elmélet csak találgathatja, a felelet a történet dolga – ezután) az ősi kategóriához, mikor, igen, mindent tud, csak egyet nem tud építészetileg, nem tudja művét a szellemnek abban a formájában megteremteni, ami a művészet. A céljának teljesen megfelelő cölöpépítmény s a céljának tökéletesen megfelelő modern ház – bármekkora távolság választja el őket nemcsak időben, hanem tartalmukban is – közös szellemi kategória alá tartozik.” S ezt a könnyörtelen ítéletet nem bizonytalan sejtés, baljós intuíció szülte, hanem bizonyosság, mind-megannyi ma is ismert argumentum – legalábbis megválaszolatlan kérdőjel – a modern építészet alkotásainak művészeti mivoltával szemben: a tömeges szükségleteket kielégítő gyári, technikai elv diadala; a tömegszükségletet szolgáló technika absztrakt volta, s mint ilyen a par excellence konkrét, a művészeti lehetetlenné tevője; a modern épületek provizorikus struktúrája, szemben a művészettel, amelyik természeténél fogva nem vállalkozik soha provizorikusságra, mert ellene mondana önmagának; a Verdinglichung – az eltárgyiasulás –, az elembertelenedés, és bátran mondhatjuk – az elidegenedés.

Jellemző és tanulságos, hogy Lukács György, akivel a kezdet kezdetén Fülep Lajosnak egy volt az útja – hasonló konklúzióra jut az építészet mai helyzetét és jövőjét illetően, talán még lesújtóbbra. Az ő rendszerében az architektúra két összetevő komponense, az utilitás és az artisztikum mint dezanthropomorfizált tudomány és művészeti téralakítás jelenik meg, s azt állítja, hogy mivel a barokk kor óta művészeti igényű építészeti terek megalkotására képtelen volt az ember, az építészet, mint művészet már akkor megszűnt létezni. Így a mának – úgymond –

a „ma kialakuló helyzet(nek) szükségszerű következménye, hogy az architektonikus gondolkodás kizárólag a valóság visszatükröződésének első – tudományos, dezantrópomorfizáló – aktusára, és technológiaiilag optimális alkalmazására szorítkozik, és a vizuális térmegformálást ezzel közvetlenül azonosítva megsemmisíti” – és sem a kapitalizmus, s eddig a „szocialista társadalom sem tudta az építészetet konkrét társadalmi téralkotással megbízni, és ezzel a már évszázados zsákutából kivinni”.

Fülep Lajos azonban, minden rezignációja ellenére, ennyire kategorikusan nem fogalmazott. Felcsillantja a reményt még ezen sok negatívum közepette is – mint ahogyan fentebb is idéztük –, azt latolgatva: hátha mindez nem a vég, hanem a kezdete valami újnak, soha nem látottnak. És keresgéli a kiutat, sőt programot ad, meghatározva az építészeti formálás elvét, modern megvalósulásainak művészeti lehetőségeit. A maga józan realitásával a témában, a sujetben véli megtalálni a művészeti kifejezés újraéledését, az épületek rendeltetésének olyan hierarchikus sorrendbe állításával, hogy „fokról fokra hogyan nő a feladatokban a konkrétum, s vele a szabadabb művészeti formálás lehetősége”, kezdve a köznapi épületeknél és befejezve azoknál az egyedi alkotásoknál, amelyekben az egy-célúság művészileg a legtöbbre ad lehetőséget. De ezen mentegető, félig vagy alig hitt tanácsa mellett gyökeres változást csak az alapok megváltozásától remél: „Ha a tömeg igényei és parancsoló kielégítésük akkora szociális erő – idézem a Célszerűség és művészet az építészetben c. tanulmányának talán legfontosabb mondatát –, hogy az építészetben, s általában a hasznossági műfajokban akkora fordulatnak, az őskor óta nem volt állapotnak egyik okozója, akkor új fordulat csak úgy várható, ha magában az egész okozóban és részeiben, a tömegben és az okozó, változható szociális-szellemi-világnézeti összetevőiben történik az építészetre kiható valamilyen változás.”

A változás bekövetkezett, helyesebben: tanúi vagyunk megindulásának, és ez vonatkozik az építészetre is. Nem tudni, miket akart még elmondani Fülep Lajos ebben a sokat idézett, félig megírt dolgozatában, de annyi ki nem mondott szava többet jelent, más kötetekre rügő megnyilatkozásánál. A második háború előestéjén még nem láthatta, és a konkretizálódás folyamatának a megindulását a sujetből kísérelte meg eredetizetni, a későbbiekben talán nem figyelt rá, de ez a folyamat abban indult meg, amiben már nem hitt, de ahogyan tanította: az építészet nemzeti karakterének mind határozottabb kifejeződéseiben.

A modern építészettől ui. – ma már úgy tűnik: tisztán áll előttünk – nem önmagában, nem egzisztenciája szerint zsákutca, hanem csak annak látszó valami, azért mert genezise és korai története ellenkezett mindazzal, ami korábban történt a történelem folyamán. Az építészet sorsán gondolkozók valamiféle optikai csalódásnak estek áldozatul, mert a végénél kezdődött minden: a tipizáltsággal, a megállapodottsággal, a standarddal. Ismeretes, hogy a múltban a stílusok nem így születtek, hanem lokálisan, szűk körben, a lehető legkonkrétabb adottságok eredményeképp – hogy csak a legtalálhatóbb példára utaljak, a görögökre – markáns egyedi vonásokkal, de az általános elterjedésük során, mikor világművészetté lettek, eredetük elhalványult, magátólértetődővé és ezzel kiegyenlítetté váltak, s a felvett helyi sajátosságok lényegüket alig érintették. Most az általánossal, a késszel, a mindenre használhatóval indult meg minden, s szinte egységesen a világ különböző pontjain, tagadva minden hagyományt, viszolygva minden couleur localtól. A konkretizálódás szekunder felbukkanása talán korunk építészete megértésének kulcsa, a jelek legalább is erre utalnak Japántól, Dél-Amerikától kezdve, szerte szét a világon, sajátos, egyedi, regionális vonásokat kölcsönözve a különböző országok, különböző nemzetek építészetének, építőművészetté avatva azt.

Hazánkban effajta kísérleteknek nem lehetünk még tanúi, de most egészen más a helyzet, mint volt a század elején, mert már van nagyszerű példakép, nagyszerű hagyomány, s a lechneri vállalkozás – amelynek alkotásairól való képek és írások mind gyakrabban jelennek meg, napjainkban, a külföld folyóirataiban és könyveiben – nem marad mégsem összezsugorodott epizód, s Fülep Lajos róla szóló tanítása sem lesz a pusztában elhangzó szó – a történelem majd igazságot szolgáltat neki!

CSUKA ZOLTÁN

Ötször, hatszor is felfedezték; még mindig keveset tudunk róla. A költő, a szerkesztő, a szervező, aki szinte a semmiből hívta elő a jugoszláviai magyar irodalmat, aki annyi értéket segített napfényre – maga máig a poéta-nép ismeretlenebbjei között maradt.

VÉLETLEN SZÜLŐFÖLD

A gyermek Csuka Zoltánnak már különböző népekre nyilhatott a szeme: magyar, német, szerb, román és bunyevác szavak muzsikáltak körüle. A bánáti Zichy-falván született, Versec közelében (mai neve: Plandište), de csak „véletlenül” ott; családjuk az akkori Magyarország számos helységét meglakta, Topánfalvát, Baját, Mohácsot, Óbecsét, édesapját – a pénzügyőri szemlést – gyakran helyezgették, s maga is kérte időnként az áthelyezést. Legtöbb élménye a „vén Szabadkához” köti – abban a gimnáziumban kezdte középiskolai tanulmányait, amelyiknek Kosztolányi Árpád, Kosztolányi Dezső édesapja volt az igazgatója –, de voltak évek, amikor a katolikus Szabadkán a református kisdíák a zsidó iskolában figyelt a tudományokra. Más népek, más színek becsülésére készítette elő az élet.

„Véletlenül” született a Bánátban, véletlenül kerül majd Újvidékre is, a Vajdaság fővárosába. Emigránsként – húsz esztendőskorában. Pécsről.

PÉCSI ESZTENDŐK

Évjárata szerint kerülhetett volna Budapestre is, valamilyen főiskolára, s majd íróként, Németh László, Illyés vagy Szabó Lőrinc, a vele egykorúak társaságába. De mert a háború utolsó éveiben Pécsen volt diák, a Vajdaságon keresztül gondolta továbbvezetőnek az útját.

Pécs azokban az esztendőkhöz lett igazán lázas életű város, mikor Csuka Zoltán a diákja volt. Korábban szinte még konzervatív irodalmi élete is alig volt. Csuka Zoltán felsős diák korában köszöntöttek a városra a mozgalmas idők. 1918 pünkösdjének másnapján a pécsi Frigyes laktanyában állomásozó legénység megtagadta a frontra irányító parancsot. Géppuskák kattogása vagdosta szét a pünkösdi rózsák beszélgetését, s a puskaropogást a pécsi bányászok riadónak vették.

Ezzel elkezdődtek a sorsot, szemléletet fordító események. Alig telik el fél esztendő, szerbek szállják meg a végvári hangulatban élő várost. 1919 februárjában Pécs munkássága háromhetes nagy sztrájkkal tüntet a megszállás ellen – köztük a kis cingár diák is –, a március 15-i szabadságnapot követő március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltása napján már vörös szalag kerül a gomblyukba. A megalakuló magyar Vöröshadsereg hívó szavára a pécsi munkások közül ezrek szöknek át a demarkációs vonalon; a kaposvári 44-es vörösdandár egyik zászlóalja pécsiekből toborzódott. A pécsi bányász-zászlóaljok Érsekújvár alatt álltak hamarosan; szünetekben, önképzőkörben a róluk szóló híreket tárgyalták izgatottan, meg Kassa felszabadulását és a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulását. Nemcsak Pap Károly szerette volna kitűzni az Alpok legmagasabb csúcsára a világforradalom vörös lobogóját, a pécsi diákok is a világforradalmat várták. Közgazdasági óráik – Markovits tanár úr jóvoltából – marxista órákká, az önképzőkörök – Csuka Zoltán volt

a diákelnök – népgyűlésekké váltak. Fehér Sándor tanár úr pedig – aki Anatole France-t is fordította – az egész ifjúságot felsorakoztatta, s elvezette a szakszervezetek házába. Testületileg léptek be a „szocializmus táborába”.

A tanárok jórésze a Tanácsköztársaság bukása után elfordult ugyan a baloldali eszméktől, de a diákok már tudták, hol lehet meghallgatni Doktor Sándor, Wollák Gyula és Fehér Sándor előadásait, s kapcsolatot találtak az ifjúság munkások szervezeteivel is.

Közben ki is nőtt Csuka Zoltán az iskolából; befejezte felsőkereskedelmi iskolai tanulmányait. A politikai, művészi mozgalmakat most már „érett” fiatalemberként figyeli. A város élete egyre feszültebb; naponta érkeznek északról és keletről emigránsok: magyar forradalmárok és vranglista ellenforradalmárok, s a megszálló szerb hatóságok egyelőre, taktikai okokból, a munkásságnak is adnak valamelyes politizálási lehetőséget. A művészi mozgás is fölgyorsul a városban. Megjelenik Pécssett egy kiabálóan aktivista folyóirat, az *1920*, Haraszi Sándor, a volt vöröskatonai szerkesztésében, megalakul a Művészkör a Royal kávéházban, s megalapítják a Művészházat a Széchenyi tér egyik épületében; itt állítanak ki egymás után az avantgarde festők. Indul egy újabb folyóirat is, a *Krónika*, a fehérterror elől Pécsre menekülő Kondor Regös László szerkesztésében. Ennek már Csuka Zoltán a segédszerkesztője. Két diákkori lapkísérlet után – felsős diák korában a *Diák*-ot, majd az *Új Diák*-ot szerkesztette – immár a felnőtteknek csinálhat lapot...

Főiskolai tanulmányokra nem is gondolhatott. Apja épp akkor veszítette el állását – nem tett esküt a megszálló hatóságoknak –, becsületbeli kötelességének tartotta, hogy munkát vállaljon. Különböző is más elképzelései voltak: lapot indít, kiadja első verseskönyvét és meséskönyvét, s olyan szakmát keres, amely megélhetést nyújt. Hivatalba, írnoknak nem kíváncszott; a villamosvasútnál jelentkezett, tudta, hogy ott szívesen látják a szocialista hírből állókat. Fel is vették; ő lett hamarosan a villamosvasutasok szakszervezetének jegyzője.

Ez már a cselekvő, örökké tevékenykedő Csuka Zoltán. Már mutatkozik benne a későbbi fáradhatatlan szerkesztő és irodalomszervező, aki majd lapokat indít, szervez, s a balsikerek után is mindig újrakezd. Alig hagyta el az iskolapadot, máris kialakult körülötte egy más világ: fiatal írók, festők, bohémek pécsi világa, Kodolányi János emlékezéséből is képünk van akkori életükről, vidám izgalmú barátságukról: borosflaskók mellett Ady-verseket szavaltak, énekelve vonultak hajnalonta az ébredő utcákon. Udvarolva, játszadozva éltek, még az a terv is megfordult a fejükben, hogy művészeti társaságot alapítanak, *Focus* néven. Remekműveiket majd ott névtelenül adják ki, mert nem a név, nem az egyéni érvényesülés a fontos, hanem az eszme, a haladás, a kollektív munka...

Csuka Zoltán már ekkor cselekvő, szervező ember volt. Tetteihez a vers – inkább csak „halk zenekíséret”. A diákköltőnek még Ady volt az eszményképe, s a kötött formákra bízta érzéseit. Haraszi Sándor avantgarde folyóiratát inkább még vizsgálva lapozgatta. De mire kitavaszkodott, verseiben ő is lazított a formán. Korábbi verseiben sok volt az impresszionista és romantikus szín, most felerősödött az expresszionista hatás, noha expresszionista „száguldozásait” még fékezte a rim és a kötött ritmus. Harasziék ekkorra már elhallgattak; a publicisztika, a politika elsodorta őket.

VAJDASÁGI ÉG ALATT

S a pécsi politizálás lehetőségeit is elsodorta hamarosan az idő. A szerbeknek – hiába próbálkoztak a Pécs-Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság létrehozásával – 1921 augusztusában ki kellett üríteni Pécsset, vissza kellett vonulniuk a trianoni békeszerződésben megjelölt vonalra. A Pécssett élő forradalmárok, a Pécs megszállása idején tevékenyen politizálók egy része, mintegy tízezer ember, Jugoszláviába távozott. Köztük volt Csuka Zoltán is. Súlyosabb szerepe ugyan nem volt, nem lehetett a tizennyolc-húsz éves fiatalembernek a megszállás idején – hisz benne, a

diákban, Petőfi piros álmai lobogtak fel újra –, de mint a *Krónika* szerkesztője, s főként mint a villamos-szakszervezet jegyzője, s a kommunista ifjúmunkás-mozgalom tagja – mégis jónak látta a távozást.

Az emigráció írótagjai a szabadkai lapoknál remélhettek munkát. Csuka Zoltán azonban, bármennyire is nosztalgikusan gondolt vissza gyermekkorára Szabadkájára, inkább a mozgalmasabb Újvidéket választotta. De azt is csak rövid időre gondolta lakni: messzebbre, sokkal messzebbre vágyakozott a bukott forradalom földjétől, diákvágyai fővárosába, Párizsba. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban legfeljebb két hétig kívánt maradni, amíg vizumot szerez.

Vizumot azonban nem kapott, s a két hétre tervezett jugoszláviai tartózkodás tizenkét esztendőre nyúlt. Munkás életének talán ez a tizenkét esztendő volt a legtermékenyebb szakasza. Még a szerb–magyar–német lakosságú várost, ezt a „kicsi Párizst” is megszerette, vidám, lüktető életével. Az író ott dolgozik, ahol él, s ott érezheti türethetően magát, ahol megtalálja – megoldhatja – a maga feladatát. Csuka Zoltán megtalálta. Húsz évesen lett Újvidék lakója, harminckét esztendősen azzal a bizonyossággal jöhetett vissza Magyarországra, hogy megszületett a vajdasági magyar irodalom. S a „semmitől teremtés” nagy munkájában övé volt a kezdés. Ő volt a motor. Ő volt a mozgás.

Emigránsként jött, de nem maradt idegen. Állampolgárságot nem kért – noha kérhetett volna, szülőföldje az SHS királyságba került –, de nem volt hontalan; közösséget teremtett maga körül. Kovásza, összefogója lett egy közösségnek. A nyelv, a kultúra, az irodalom okán otthon volt, biztosnak érezte lába alatt a földet. Tágasabb lett a tekintete; új égtájakat talált. Diákszemét – a szinte kötelező hagyományok szellemében – Párizsra vetette, Újvidéken ráébredt: a magyar glóbusz kifordult a lába alól. Nehéz sorsfordulat volt ez, de megnyitotta az utat a gondolkodás előtt – a jövő felé. Fölsimerte: Belgrád és Prága, Bukarest és Zágráb fontosabbak a kisebbségi magyar író számára, mint az irodalmi divatok nemzetközi fővárosai. Más népek zajlásába került, de ebben a zajlásban nem állt értetlenül. Már gyermekkorában sokféle nemzetiséget látott, ösztönösen érezte: nem szeretheti igazán a maga népét sem, ha a véle egy földön élő népeket nem szereti. A testvériséget, az egymásra utaltságot az író már parancsoló szükségként vállalta és hirdette, mint a magyar kisebbségi írók másutt is.

Csuka Zoltánban azt kapta meg a vajdasági magyar szellemi élet, amire szüksége volt, aki nagyon hiányzott: a hitet kiáltó költőt, a szerkesztőt, a szervezőt. Akinek egyetlen ügye van: az irodalom. Megmozdítani, megszervezni a heverő szellemi erőket. Csuka Zoltán lelkesen dolgozott, mintha csak azért hagyta volna el Pécsét, ahol már első köteteivel bemutatkozott, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség után vágyakozó énje az idegen környezetben, a megpróbáltatások között gyorsabban kialakuljon. Első nagy vajdasági tettéről akár a mesék nyelvén is lehetne beszélni.

AZ „ÚT”

Fillér nélkül, a szerb nyelv tudása nélkül, szál ruhában érkezett Újvidékre. Természetesebb talán az lett volna, ha Szabadkán marad, s újságíróként a Bács-megyei Naplónál próbálja megkeresni a kenyerét. De nem akart a napisajtónál dolgozni. A nehezebbet választotta: a fizikai munkát. Napszámos lett a Holländer-féle fakereskedésnél, majd, mikor a szállkát már nem bírta a tenyere, a Kovács Bálint-féle konzervgyárba szegődött. Ládákat pakolt ott is mindaddig, míg a tulajdonos fia fel nem ismerte benne a *Krónika* egykori szerkesztőjét. Akkor kapott irodai munkát. S innen kerül majd 1922 vége felé az induló polgári liberális laphoz, a *Vajdasághoz*.

De már korábban, 1922 tavaszán folyóiratot indított, az *ÚT*-at. Vagyis az első jugoszláviai magyar folyóiratot. Még egy esztendeje sem volt a városban, még csak törte a szerb nyelvet, s már rátalált a magyar és szerb avantgarde fiatalokra. A

következő évben, 1923-ban már kétnyelvű előadásokat tartottak a Vajdaság nagyobb városaiban, a jó polgári közönség nem kis megrökönyödésére.

Az *ÚT*-at Csuka Zoltán és Ember Zoltán szerkesztette, felelős szerkesztőként azonban Spasić Velislav jegyezte. Nevére azért volt szükség, mert az SHS államban csak jugoszláv állampolgár adhatott ki sajtóterméket. A folyóirat a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban élő új írók és művészek orgánusaként indult, nemzetek fölötti elvekkel. „Sem pártok, sem vallások fizetett papjai nem vagyunk” – írták tájékoztatásként. „Nem állítgatunk színes sorompókat a mi utunk mellé: minden igazán emberséges művésznak nyitott a kapu a mi utunkon... Megnyitjuk ölelésünket minden embertestvérünknek, aki szeretni, hinni és élni akar... Megkeresünk az összeköttetést szerb és horvát művésztestvéreinkkel is... Szükség van a mi nemzetfelettségünk megdemonstrálására. Nem magyar kultúrát adunk, de magyar nyelven. S a kultúra és a művészet ma már nemzetfelettiék, s az egyetemes érvény felé haladnak.”

A program szerint nem szabályokat, de új hitet és világszemléletet kívántak adni, s a „l'art pour l'art-os művészetektől és az epigonoktól az élethez tartozó, mert abból nőtt, véresen komoly, de *Élő* és éppen ezért *Örömdús* művészetek felé” akarták vezetni az embereket.

Kassákra tekintő, aktivista program ez, a politikai el nem kötelezettség gondolatával, de Újvidéken, ahol az indulás pillanatában szükség is volt nemzetfelettségük bizonyítására, szükség volt a szerb-horvát irodalommal való kézfogásra. Nem kisebbségi folyóiratként indult az *ÚT*, hanem az aktivizmus nemzetközi fórumaként, nem a magyar volt művészetükben hangsúlyozva, hanem az embertestvér – de az embertestvérben a magyar is benne volt. S a nemes szándék: hidat verni az egymást kiáltó partok közé. Az *ÚT* kapcsolatot teremtett azonnal a belgrádi *Putevi*-vel, a szerb expresszionistákkal (Boško Tokin, Todor Manojlović, Zarko Vasiljević); a zágrábi zenitistákkal (Ljubomir Micić). A kultúra, az irodalom magyar munkásai közül a Vajdaságban élő avantgarde tájékozódású fiatalokat juttatta elsősorban fórumhoz, Arató Endrét, Ember Zoltánt, Mester Jánost, Mikes Flórist, Láng Árpádot, Aranyműves Csuka Jánost, de hozta következetesen az avantgarde másutt élő magyar művészeit, így az akkor Bécsben munkálkodó Kassákot, Komáromból Földes Sándort, Aradról Szántó Györgyöt. Kassák Lajos barátainak érezte az *ÚT* munkatársait, olyan embereknek, akik „külön rábeszélés, fizikai vagy szellemi terror nélkül egy cél felé” menetelnek vele. A maga törekvéseinek igazolását látta az *ÚT*-ban.

Igazán nagyhatású mozgalommá mégsem válhatott az *ÚT*, – szemlélete heterogén volt, munkatársai más-más irányzatot képviseltek –, de széleskörű tájékozódásával, a szerb-horvát kultúrával való kapcsolatteremtésével történeti szerepe lett a jugoszláviai magyar irodalomban. Bori Imre pontosan fogalmazott: „... ez a folyóirat volt valójában a vajdasági magyar irodalom első iskolája, de szellemi tűzhelye is, amelyben az igények és az irodalmi élet vágyának lángjai először fellobogtak.”

AZ AVANTGARDE VONZÁSÁBAN

Az *ÚT*-nak Csuka Zoltán volt a legjelentősebb költője. Vers volt az élete, fahordás közben is, a dunai hajókon dolgozva, verses mondatait fogalmazta. Expreszionista hangvételű versei hűen tükrözték az akkori időket: a háború utáni „hideg-leléses” Európát, amelyben még senki sem tudta pontosan, miképpen alakul tovább az élet. A keresés, a várakozás benne volt az időben: új ígéket kerestek, új messiást vártak; a jelszavak korában éltek. A hiedelem azt várta a költőtől, hogy apostol legyen; a maga érzésein túl az embertestvériséget zengje. A közösség fájldalmait és vágyait.

Csuka Zoltán is a testvér, az egytestvér szavával szól. *Buzgó kiáltás* volt a költészete – a testvérért, a milliókért. Az új ígék prédikátorainak hitével hirdette

az embert, akinek – hitte – el kell jönni a tömegekben. Szólt a megfeketedett vajdasági napokról, a cserepes szájokról, a hiányokról, a fenyegető újbarbárságról – mindig a kenyérteleneket, a kizsákmányoltakat összekapcsoló internacionalizmus és a küszöbön álló új ember hitében. Ez a hit az emberben, a jövőben – különböztesen szép vonása Csuka Zoltán expresszionista lírájának. Mikor még Kassák is „a reménytelenség bazaltoszlopait” látta virágozni, Csuka Zoltán a holnap győzelméről hitt el énekelt.

Többnyire tavaszias kedvvel. Mintha a pécsi esztendők forradalmas ifjúságának érzülete zavartalan maradt volna benne. Érzékelte ugyan, hogy emberek tántorognak „a félrebillent napok” alatt, hogy vattás a levegő, s fulladt a kiáltás – de inkább a tiszta és széles országutakat énekelte, a káosz felett virrasztó fároszokat, s próbálta mindennap, minden versében „kimozdítani a kátyúba zökkent világot”. Fiatal szívével mintha csak ritkán, borús napokon tudott volna szomorú lenni. Ha felsütött a nap, mintha maga is mindent átölelő reménységgé változott volna: a tavaszi földeken az elvesztett márciusok föltámadásának boldog ígérését érezte. S ez a tavasz-érzés megpirosította szerelmi líráját is; a „szerelem lángútjai” mentén „csókjegyenéket” látott lobogni. Hitte, énekelte: „hogy máglyázó ölen az asszonyoknak majd csak megfogja a hitese ember”. Gondolt az ifjú költő a líra határainak kiterjesztésére is: a technika, a gépek, az emberi tudás területeit igyekezett bevonni költészetébe.

Másutt, szervesen fejlődő irodalmakban lehet, hogy Csuka Zoltán verseskönyvei csakugyan nem jelentettek volna többet, mint egy lobogó lelkű fiatalember „énekes menetelését” azon az úton, amelyet Kassák Lajos, Ivan Goll s Majakovszkij kövöztek járhatóvá. A Vajdaságban azonban, jól látta Haraszi Sándor, Csuka Zoltán költészete kezdettől több volt: kezdés, úttörés, forradalom-féle. „A megfeketedett vajdasági napok alatt – írta Haraszi Sándor Csuka Zoltán *Megyük* című versesfüzete kapcsán –, melyek itt a legkétségbeejtőbbben, friss levegőt, új hangot, új törekvést (mely becsületesebb, érettebb társadalom horizontja alá igyekszik fölsegíteni az életet) hozott közénk Csuka Zoltán versesfüzete (az első figyelemreméltó kollektív hitvallás a Vajdaságban, a vajdasági irodalom területén.)”

A jugoszláviai magyar líra az ÚT-ban az avantgarde útján indult el, Csuka Zoltán, az ÚT legjelesebb költője, maga is az avantgarde jegyében írta verseit, mindvégig, míg a Vajdaságban élt. Méghozzá azzal az elgondolással: ha a társadalmi forradalom elveszett, a művészi forradalmat akkor is végig kell vinni. Amit Kassák akart Bécsben, azt szerette volna Csuka Zoltán Újvidéken megvalósítani.

Voltak, s ma is vannak, akik a vajdasági magyar irodalom nagy tévedésének tartják az első esztendők avantgarde tájékozódását, amely az irodalmat elszakította a valóságtól. Mások szerint az avantgarde segítségével alakulhatott a vidéki irodalom vajdasági irodalommá, kapcsolódhatott az európai mozgalmakhoz és a jugoszláv irodalmakhoz. Mindkét elgondolásban van igazság: csakugyan az avantgarde-hoz fűződnek a vajdasági magyar irodalom első lépései, a folyóiratindítás, a közönségteremtés, a szerb-horvát irodalommal való érintkezési pontok keresése –, de az is tagadhatatlan, hogy a valóságot híven tükröző jugoszláviai magyar irodalmat megteremtteni csak az avantgarde divatokból kinőve, a valósághoz szorosabban kapcsolódva lehetett.

Indulásnál azonban a vajdasági líra az avantgarde útját ki sem igen kerülhette volna. Szentelvénynek igaza volt, mikor arról panaszkodott, hogy a Vajdaság disznó-hizlalásos földje nem kedvez a lírának; a török előtt műzsák földje volt ugyan ez a táj – bibliát fordítottak, énekeltek, történelmet írtak –, de az az idő nem ismétlődött meg többé. Aki az újabb századokban született ezen a tájon, lírikus vágyakkal, többnyire messzebb ment, a nagy történelmi változás alig talált igényesebb magyar költőt ezen a tájon. A fiatalok szinte valamennyien Pécsről emigráltak a Vajdaságba, Adyhoz s méginkább Kassákhoz közelálló művészi elképzelésekkel. Még tartottak az ájulat évei, az itt maradt magyarság eszmélni is alig tudott. Az emigránsok olyan új államba érkeztek, amely a magyarságot csak kisebbségként vette figyelembe, s ahol csak konzervatív vidéki magyar irodalmat véltek találni; a Vaj-

daság nemesebb hagyományai ismeretlenek voltak még előttük. Szükségképpen a világirodalomban kerestek példát, s a magyar irodalommal nagyjából rokon mentalitású szerb-horvát irodalom felé tájékozódtak; az avantgarde testvériség jegyében. Nem kötötte őket erősebben a múlt, a nemzeti hagyomány; nem a magyarságban, hanem az emberiségben, nem a vajdasági, hanem az örök emberben gondolkodtak. Elvontabb, merészebb – és színtelenebb – lett így a költészetük. Ráébrednek majd: az emberiség nemzetekben él, s a messziséget kereső tekintetnek a közelit sem szabad figyelmen kívül hagyni.

OLVASÓTOBORZÁS: VAJDASÁGI GALÉRIA

Az *ÚT* három esztendeig bírta „az iramot”, utolsó száma 1925-ben jelent meg. Nem a hatóságok tiltották be; a közönség, az olvasótábor volt nagyon-nagyon vékony. Pedig próbálkoztak olvasótoborzással is: számos vajdasági városban rendeztek előadásokat. Ha a közönség nem kereste az irodalmat, az írók keresték a közönséget. Ismerjük az első matiné történetét: hatalmas papirlepedőkön hirdették és a *Vajdaság* című lap heteken keresztül harangozta. El is adtak vagy húsz-harminc jegyet, közeli ismerősöknek, de azok közül is csak néhányan jelentek meg. Más városokban is lemosolyogták az előadásokat. A keresés azonban mégsem volt hiábavaló; valahol el kellett kezdeni.

Tudták: olvasók nélkül az irodalom sem létezhet tartósan. Csuka Zoltán ismerte fel legvilágosabban: a jugoszláviai magyar irodalomnak létkérdése az olvasóközönség megteremtése. De ő nem hirdethetett irodalmi olimpiákat, mint Erdélyben tettek – Jugoszláviában nem volt magyar színház –, előadóművészeket sem vihetett az irodalmi estekre – a Vajdaságban nem volt Tessitori Nóra. Azt viszont ismételt tapasztalta, hogy a legjobb irodalmi vállalkozások is elakadnak, ha nincs elég olvasó. Megszűnt az *ÚT*, megszűnt a *Vajdaság* is, amelynek 1922–25 között munkatársa volt, hamarosan megszűnt az a társadalmi és irodalmi lap is – a *Revü* –, amelyet maga indított.

Már ismét új lapalapításon törte a fejét, mikor Balázs G. Árpáddal, az Ady-verseket illusztráló, mindig bolyongó expresszionista festővel találkozott. Felmerült bennük a gondolat – 1926 végén – egy közös munkáról. Járják be együtt a Vajdaságot, keressék fel az embereket, a társaságokat, Csuka Zoltán megírja, Balázs G. Árpád pedig megrajzolja a felkeresett emberek portréját. A szöveg és a képek egy részét közölheti a *Bácsmegyei Napló*, ez fedezné az utazás költségeit, a kötetet pedig hitelbe nyomná a nyomda. A könyveket aztán eljuttatnák a körutazás során gyűjtött előfizetőkhez.

Ez volt a terv. 1927-ben indultak a vajdasági körútra. Szabadkáról, virágos tavaszban. A munkát a nyári hőségben is folytatták, s már deres ősszel, télikabátban csinálta Balázs Árpád az utolsó rajzokat. Óbecsén, Zentán, Becskerekén, Versecen, Kanizsán, Verbászon, Topolyán, Zomborban és Újvidéken jártak többek között. Némely vendéglő kerthelyiségében magyar muzsikával köszöntötték őket, másutt szabadra engedett kutyák voltak a fogadók. Gyakran érezték úgy: igazuk van azoknak, akik lenéző mosollyal intézik el a Vajdaságot, s fellelegeztek, mikor a vendégszerető házakban olyan emberekkel találkoztak e búzatermelő és disznóhízaló világban, akik az irodalomra és művészetekre is figyeltek.

Több mint háromszáz fejet rajzoltak meg. Egymás mellett magyarokat, szerbeket – a szerb értelmiségre néhol jobban számíthattak, mint a magyarra –, németeket –, akik többnyire öntudatosan húzódtak vissza a magyar betűtől –; püspököket, újságírókat, politikusokat, kereskedőket, még egy agyaggalamblovó bajnokot is, mindenkit, aki kulturális, gazdasági, vagy politikai téren tett valamit a Vajdaságért. A nagyságot természetesen, nem európai arányokban keresték; a csöndes, szerény értékeket is észrevették. A kultúra egybekapcsoló erejébe vetett hittel teremtettk meg a Vajdaság színes mozaikképét; összeismertették a Tisza partján, a Duna mentén és a Fruska Gora alatt élőket, magyarokat, szerbeket, németeket és románokat

egymással. A *Vajdasági Galéria* szerb és magyar nyelven jelent meg, Csuka Zoltán emlékezése szerint négyezer példányban. Vagyis az akkori időben ritka nagy példányszámban.

A *Vajdasági Galéria* megjelenésével nem zárultak le Csuka Zoltán vidéki utazásai. Az írókat meg kellett találni, a mecénásokat fel kellett keresni, az előfizetőket össze kellett gyűjteni, s a megjelent könyveket el kellett helyezni. S mindezt, intézmények híján, többnyire neki magának. Örökké úton volt. Még a *Kévé*-t, a jugoszláviai magyar költők első antológiáját is csak így tudta megjelentetni és elhelyezni.

Dotáció sehonnan sem volt, az államhatalom eleve nem támogatta a kisebbséget, a polgári társadalom vezetői nem tartották fontosnak a vajdasági magyar irodalom gyökérverését. A magyarság pedig a legszegényebb népcsoport volt a Vajdaságban, javarészt szegény földműves, iparos és napszámos nép, közel 50%-ra becsülték a szegénységet. A magyar népcsoportnak a sajtó, a könyv szemontjából, egykori számítások szerint csak öt, öt és fél százaléka jöhetett számításba, vagyis minden huszadik magyar. Csak roppant munkával lehetett itt összehozni az irodalom barátait. Csuka Zoltán ezt az úttörő munkát végezte néhányadmagával. Ezért volt annyit úton, a vajdasági vasutak minden szakaszát ismerte. Az éjszakai személyen bóbiskolva, a kerekék és váltók csattogásából is tudta, mikor fut be a vonat Topolyára, mikor Kishegyesre, mikor Verbászra és mikor Újvidékre.

KÉVE

A *Vajdasági Galéria* a közönségszervező és az újságíró munkája volt inkább, az irodalomszervező a vajdasági magyar költők antológiájának összeállításával és kiadásával nyitott újabb fejezetet a jugoszláviai magyar irodalom történetében. *Kéve* címmel, 1928-ban jelentette meg a vajdasági magyar költők első antológiáját, 14 költő hetvennyolc versét. (Ambrus Balázs, Csuka Zoltán, Debreczeni József, Fekete Lajos, Ferenczy György, Földi Ilonka, F. Galambos Margit, Gergely Boriska, Haraszti Sándor, Kováts Antal, Mikes Flóris, Somogyi Pál, Szenteleky Kornél, Tamás István szerepelt az antológiában.) Vagyis először fogta kévébe – erre utal az antológia címe is – a szétszórta, már-már veszni ítélt „értékkalászokat” a Vajdaság annyiszor elsíratott poros mezőiről. Biztatásként: össze kell fogni, mozdulni kell. Mert a mozdulatlanság: pusztulás. Halál.

Az antológia homlokára a kéveköti Csuka Zoltán Ady sorait írta gondolkodatóként: „Vagy bolondok leszünk, s elveszünk egy szálig / Vagy ez a mi hitünk valósággá válik.” Az ő hite erős volt. Hitte: bár a vajdasági irodalom még gügyögő szavakkal beszél, még ki sem alakult teljesen, de van mondanivalója az emberiség és a magyarság számára. Az erdélyi és a szlovenszko-i magyar irodalom példáján is okulva már érezte: a kisebbség írói a Vajdaságban sem engedhetik meg maguknak a csoportokra szakadás „fényűzését”. A valósághoz kell kapcsolódniok, vállalni a helyzetükből eredő feladatokat. Önzetlenül kell szolgálniok népüket. Őrzőknek kell lenniök a strázsán. S a külön sorsoknak külön irodalmat teremteni.

Ekkor – 1928 táján – már többen hasonló belátáshoz közeledtek *A Hét* és a *Nyugat* neveltjei közül is. Mindenekelőtt Szenteleky Kornél, a Vajdaság legnagyobb tekintélyű, s legnagyobb esztétikai kultúrájú írója.

CSUKA ZOLTÁN ÉS SZENTELEKY KORNÉL

Az avantgarde felől induló Csuka Zoltán és a szabadkőműves indulású, dekadens hangulatokra hajló Szenteleky Kornél a vajdasági magyar irodalom iránti felelősség kérdésében kerültek közel egymáshoz. Csuka Zoltán nemcsak a *Kévé*-be kért Szentelekytől verseket, hanem hívta Szentelekyt a *Képes Vasárnap* irodalmi mellékletének a szerkesztésére is. Ebben az időben – 1928-ban – Csuka Zoltán

már a szabadkai *Képes Vasárnap*-ot szerkesztette, s ennek a lapnak az irodalmi mellékletét bízta Szentelekyre. A melléklet, a *Vajdasági Írás* nemsokára önállósult. Ez volt az első vajdasági folyóirat, amelyet Szenteleky szerkesztett, amelyben Csuka Zoltán szervezői készsége és Szenteleky Kornél gondolkodó-irányító-békítő ereje együtt érvényesült.

A melléklet gondolata Csuka Zoltáné volt, a hiányzó folyóirat pótlására. Elégé alapozatlannak tűnhetett a kortársaknak: minden korábbi folyóirat elvérzett pár hónapi kísérletezés után. A kisebbségi öntudat még nem alakult ki, irodalmat olvasókra alig számíthattak. Csuka Zoltán úgy gondolta, hogy az a közönség, amely a szórakoztató képeslapot olvassa, a varsói hóhér históriája után átlapozza az irodalmi mellékletet is. S megtalálta a módját, hogy a *Képes Vasárnap*-ot sokan szeressék: közölte valamennyi közép-európai rádióállomás műsorát, így a budapestiét is. A pesti rádió hetilapja akkor nem járhatott be a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, Csukának azonban – a nemzetközi gyors mozdonyvezetőjének segítségével – mindig idejében sikerült megszereznie a rádió műsorának matricáját, s még idejében közzétehetette lapjában. A rádió akkor volt friss szennáció, a magyar rádió adását a magyarul tudó szerbek is hallgatták. A *Képes Vasárnap*, s így melléklete, a *Vajdasági Írás* is, kapós lett; egy időben négyezer példányban jelent meg. Nagyobb példányszámban, mint azokban az esztendőekben a *Nyugat*.

A *Vajdasági Írás*-t Szenteleky Kornél szerkesztette. Azzal a céllal, hogy önálló vajdasági magyar irodalmat teremtsen; külön sorsoknak külön irodalmat. Hármass kötelességet vállalt: a szerb-horvát kultúrával való kapcsolat építését, a magyar és délszláv népek közötti hidverést, a környező országok magyar irodalmának az ismertetését, s mindenekelőtt a vajdasági magyar irodalom felnevelését. Csuka Zoltán bölcsességét és önzetlenségét dicséri, hogy a csöndesen élő ósziváci orvost kérte a szerkesztésre. Szenteleky nagy lélek volt – noha szerény egyéniségével továbbra is szeretett volna háttérben maradni, zongorázni vagy szép francia könyveket olvasni –, vállalta a szerkesztés nehéz munkáját; kenyérgondok közt, betegségektől gyötörtén, arcán a tüdőbaj rózsáival. Csuka Zoltán irodalomszervezése aligha lett volna olyan sikeres az ő egyéniségének varázsa nélkül. Tudásban, tehetségben, emberségben a legmagasabban állt; az ő személye volt a legalkalmasabb az ellentétek áthidalására, az egységes írói tábor kiépítésére.

Ezért lehetett intézmények híján, egymaga központ, mint három emberöltővel korábban Kazinczy; összegyűjtötte és szétszűrte a félmilliónyi vajdasági magyarság szellemi energiáit. Ebben a munkában magasodott fel igazán alakja. Korábban – még 1927-ben is –, úgy vélte, hogy a magyar írónak a Vajdaságban egyéni utakon kell járnia, nem az a cél, hogy vajdasági irodalom legyen, hanem hogy írók legyenek a Vajdaságban –, a *Vajdasági Írás* szerkesztője már belátta: minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva, s ennek megteremtésében nem számíthat karonfogó szülőre, segítőtársra és gyámolítóra; csak önmagára. S arra tette életét, hogy a vajdasági magyar irodalom, a vajdasági magyar kultúra épületének az alapjait lefektesse. Ezért tett mindent: kereste az írókat, javította a kéziratokat, írta a biztató leveleket, szorgalmazta a helyi színeket, építette a magyarok és délszlávok között a hidat, s hirdette a leírt szó, a valóság, a nép vállalását.

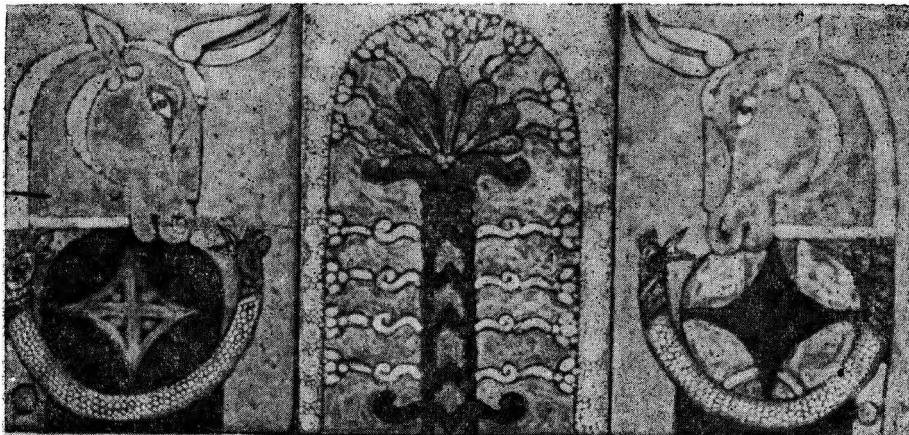
A kortársaknak igaza volt: soha tisztább, ideálisabb lelkű ember nem küzdött, nem lobogott a Vajdaságban a magyar betű győzelméért. A jugoszláviai magyar irodalom azon az úton lépett leginkább előre, amelyet ő jelölt meg.

De nagy szívvel vállalt feladatát aligha végezhetette volna Szenteleky Kornél ilyen eredményesen Csuka Zoltán nélkül. Ketten együtt voltak a nagy irodalom-építők. Más-más irányból jöttek, de találkozásuktól kezdve egy irányba küzdöttek, még ha részletkérdésekben vitáztak is. Mindketten tudták: a magyarság megtartásának legfontosabb eszköze a magyar kultúra megvédése és fejlesztése; a kultúrának pedig a nyelv és az irodalom a „legesszenciálisabb” része. A fórumokat Csuka Zoltán teremtette meg újra meg újra, hallatlan energiával. Mert a *Vajdasági Írás* sem jelenhetett meg sokáig: fennállásának második évében már összeroppant a cenzúra, a lapelkobzások és az olvasói közöny és kicsinyesség súlya alatt, s a következő esz-

tendőben „kiszzenvedett” a *Képes Vasárnap* is. Fórum nélkül maradt megint az irodalom. Csuka Zoltán az újvidéki *Reggeli Újság* szerkesztőségébe lépett. Ott is sikerült irodalmi mellékletet indíttatnia, a *Mi Irodalmunk*-at, s annak a szerkesztésére újra Szentelekyt kérte. S mikor a *Mi Irodalmunk* is halódni látszott, mikor minden végképp elveszítettnek tűnt, önálló folyóirat tervével kereste fel a nagybeteg és reménytelen Szentelekyt. Már vitte a lapfejet is, tetszetős emblémával, ajánlata volt a címre is: Kalangya lenne majd az új havi szemle címe, az embléma egy kalangyát összerakó magyar parasztot ábrázolna... Nemsokára meg is valósult e nagy álom: 1932-ben indult a *Kalangya*, Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán szerkesztésében.

Csuka Zoltán és Szenteleky Kornél együtt álltak a vajdasági vártán. Mindketten következetesen. De Szenteleky olykor úgy érezte: minden alszik, mindenki elalszik, hiába minden, befed, megfojt a por. Másokat ő biztatott, őt Csuka Zoltánnak kellett időnként új kezdésekre bírnia. Csuka Zoltán eleve számot vetett a lehetőségekkel, tudta, hogy az élet általában a nekifutások és újrakezdések sorozata és különösen az a Vajdaságban a magyar irodalmat szervezni akarók számára. A legnagyobb sikertelenségek sem csüggesztették; kifogyhatatlan volt az energiája. „Robbanékony aktivizmusa, spontán lobogó optimizmusa” olykor zavarónak is látszott, de – jól látta Szenteleky – az ő lelkesedése nélkül talán ki sem mozdult volna a kátyúból a vajdasági magyar irodalom szekere. Fenntartás nélkül ismerte el: „amit ott tíz év alatt a magyar irodalom megteremtése, összefogása, kétébe kötése és talpraállítása körül történt, az sohasem történt Csuka Zoltán nélkül.” Pontosan fogalmazott Szenteleky Kornél: „Hitben, harcban és ugartörő munkában” Csuka Zoltán volt az „igazi társa és testvére”.

(Folytatjuk)

JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

III.

Sava Babić, a kitűnő szerb műfordító egyre tiszteletreméltóbb munkát fejt ki, elsősorban a jugoszláviai magyar költők szerb tolmácsolása terén. Ez a példamutató munkásság, melynek gyökerei múlt századi elődeink (Zmaj Jovan Jovanović, Vitkovics Mihály, Székács József) koráig nyúlnak, egyre jobban kilombosodik, elmélyül, s Babić az egyes kötetek verseit nem csupán fordítja, hanem a feldolgozott anyagot gondosan elemzi, megvilágítja is, és ez csak növeli teljesítményének értékét. Most egyszerre két igen jelentős fordításkötete jutott kezünkhöz: *Gál László: Mégis* (Laslo Gal: Ipak) c. verseskötete és *Fehér Kálmán: Januári borostyánkő* (Kalman Feher: Januarski čilibar) c. válogatott verseskötete, s ezzel a jugoszláviai magyar költészet két kiemelkedő művelőjét mutatja be, s egyben két, egymástól ugyancsak távolálló nemzedékét is: Gál túl van a hetvenen, Fehér pedig innen a negyvenen. Két költői világ, az egyik a múltat összegezi, zárja le, a másik a jelent reprezentálja s egyben a jövőt nyitja meg, Sava Babić pedig a mű fordítójának gondosságával közelíti meg mindkettőt és tolmácsolja szerbül. Igaz, hogy e két költői világ megközelítéséhez olyan kritikusok állnak segítségére, mint Bori Imre, Bányai János és Utasi Csaba, akik az utóbbi tíz évben oly sokat tettek a vajdasági magyar költészet tudatának és öntudatának elmélyítéséért. Költők, kritikusok és művészi szinten álló fordító harmonikus együttműködésének eredménye ez a két kötet; őszinte elismerés illeti érte nem csupán a fordítót, hanem a kiadókat is. Gál László szerb kötetét az újvidéki Szerb Matica adta ki, Fehér Kálmán verseit pedig a Bratstvo—Jedinstvo (Testvériség—Egység) vállalat. Szeretnénk, ha ez a példamutatás más országokba is elvilágítana.

*

A moholi (gunarasi) születésű *Brasnyó István* mire eszmélkedett, már a szocializmusban újjászületett Jugoszláviában nézhetett körül és az újvidéki egyetem bölcsészkarán végzett. Az újabb jugoszláviai magyar költészet akkor már nem csupán a háború után divatos szocrealizmuson volt túl, hanem jószerével az újabb szürrealizmus lázait is kiheverte. S most, hogy újabb kötetét (*Kialudt tűz*. – Forum kiadása, Újvidék, 1974) kezünkbe vesszük, meg sem lepődünk, hogy ezeknek a szabad verseknek, vagy prózaverseknek fogantatója az a „couleur local”, amelyet még Szenteleky Kornél ajánlott a húszas évek avantgarde láza után a vajdasági magyar íróknak, s amelyről az utóbbi másfél évtizedben is oly sok okoskodás hangzott el az ottani magyar folyóiratok hasábjain pro és kontra. (Akik a „helyi szint” támadták, elfeledkeztek arról, hogy a Nobel-díjas Ivo Andrić regényei is a boszniai helyi színekből merítették azt a sajátos erőt, amely őt a világirodalomba emelte s hogy a magyar irodalomban is az olyannyira élő és modern Tamási Áron is Székelyföld helyi színeit építette bele szinte lefordíthatatlanul nagy lírai prózájába.) Brasnyó már első verseskötetében, az 1966-ban megjelent *Vadvizek*-ben lázasan kereste a maga, akkor még ellentmondásos kifejezési formáját, s ha még ebben a kötetében sem érkezett el odáig, hogy egyenletlenségeit legyűrje, mégis megállapíthatjuk, hogy a komolyan felfejlődő jugoszláviai magyar irodalomban figyelemreméltó helyet vívott ki magának. Tárgyát pedig kétségtelenül gyermekkorából meríti, abból a bácskai, Tisza menti tájból, amelynek színei és ízei annyira sajátosak, a

bácskai és bánati égboltról verődik vissza ragyogásuk, és Brasnyó már egész sor versében a maga egyéniségére szabottan tudja kifejezni őket. A mindinkább átalakuló és korszerűsödő bácskai légkört, annak múltját épp úgy megtaláljuk ezekben a prózaversekben, mint jelenét, sőt jövőjét is. A *Kialudt tűz* címe is nyilván a gyermekkorra utal, de már a hajnal előtti csendben a jövő barna-kék virágai nyílnak ki a derengésben, „– valaki pedig megtölti kancsóját és aztán – sóhajtván és csendben elindul kifelé – s hideg szél markol a kosarába.” A hat ciklus versei közt kétségtelenül az elsőben találunk felejthetetlenül szép és költői sorokra, s itt is talán legszebb a *Jegenyesor*, amelyben a múlt egybekapcsolódik a jelennel és jövővel: *az ember átmenti magát az időn*. Ilyen sorok rendítik meg az olvasót: „...A falombban fészket rakva – zizeg a szél, – de a galambdúc már csendes – és lámpagyújtáskor fényleni kezd a pocsolya”. (Valaki megy az úton.) A bácskai tájba már beleépült a nagyfeszültségű távvezeték, melynek huzalai alatt „a zúgó hangra a lovak meglepődve hegyezik fülüket”. De vajon meddig, hiszen egy másik versében már a traktoros halálát írja meg a költő, s bizony ma már Bácska égboltja alatt is egyre kevesebb lovat látni. A költő ma is felfigyel a napszámosok sietős és szűkös ebédjére, meg a műtrágyaszórók „salétromtól mart tenyerére”, de már ugyanott repülőkről is szórják a műtrágyát a földekre. Változik tehát a táj és változnak benne az emberek, igaz, hogy ki is vándorolnak, s erről is megszólal a költő, de meg is maradnak vagy vissza is jönnek. A kertbe kidobott, használatból kiment ekéről valóságos kis balladát ír egyik versében, de már az *Alsó kapu* c. versében a maszatos arcú lakatosokról is, akik „benzinben áztatják kezüket, tenyerükben az olaj rovátkái feketednek”, de az út kiszáradt sarában a „traktornyomok V-betűinek partra kapaszkodó párhuzamos szalagjait” is meglátja.

Az „Ünnepek, ó ünnepek” ciklusban a ma és a múlt ünnepei keverednek, s a mai költő nem csupán a múlt, hanem a ma ünnepnapjaiban is meglátja az árnyakat, messze esett hát a negyvenes évek második felének sematizmusától, s nyilván csak mosolyogni tud rajtuk, a *Névsorolvasás* ciklusban pedig a munkás, sőt polgári emberek portréorozatát nyújtja. Itt már lankad a költői emelkedettség, hogy a „Szinte láthatatlan életünk” mindennapjaiban a próza egészen a föld felszínén maradjon; ebben a ciklusában bizony nem ártott volna egy kis gyomlálás, mert az olvasó úgy érzi, hogy ezek a versek szinte futószalagon születtek. De mindezen túl Brasnyó István nagy ígéret, mert egyéniség tud maradni, s országhatárokon túl is érdemes rá felfigyelni.

*

A „Književna reč” (Irodalmi szó), Szerbia Irodalmi Ifjúságának folyóirata Belgrádban jelenik meg; januári számában figyelemreméltó cikket találunk Zmaj Jovan Jovanović, a múlt század nagy szerb költőjének és műfordítójának magyar fordításaival kapcsolatban. A cikk szerzője nem kisebb férfiú, mint Vaso Milinčević, szerb irodalomtörténész, a belgrádi egyetem bölcsészeti tanszékének docense, a szerb irodalmi realizmus kitűnő ismerője, aki egész sor nagy szerb klasszikus műveinek kritikái kiadását rendezte sajtó alá. Milinčević most megjelent cikkében arról számol be, hogy az újvidéki Szerb Matica kéziratárában többek között megtalálta a János vitéz szerb fordításának 1858-ból származó kéziratát, amelynek alapján a János vitéz 1860-ban Újvidéken megjelent. A kézirattal kapcsolatban a legnagyobb meglepetés az volt, hogy – noha két olyan nagy irodalmi névről van szó, mint Petőfi és Zmaj Jovan Jovanović – eddig a névtelen szerzők sorában tartották nyilván, s csak most derült ki, hogy az első szerb nyelvű kiadást ennek alapján rendezték sajtó alá. Milinčević szerint a kézirat alapján közvetve azt lehet megállapítani: milyen könnyedén és invenciózusan tolmácsolta Zmaj a nagy magyar költőnek ezt a művét, s minél inkább haladt előre a fordítás, annál kevesebb és kevesebb javítást hajtott végre a fordító a kézira-ton. Zmaj már igen korán, 1855-ben kezdte fordítani a korabeli magyar költőket; először Petőfit, majd nyomban utána Arany Jánost. A szerb irodalomtörténész egyik legfontosabb megállapítása azonban az, hogy a későbbi kiadások szerkesztőgondozói eléggé önkényesen és

könnyelműen bántak a kéziratokkal és Milinčević egyik legfontosabb tanulságként azt említi, hogy a jövőben Zmaj műveinek és fordításainak kiadásainál éppen ezeket a gondatlanságokat és könnyelműségeket kell elkerülni, vagyis: a szerkesztői munkában tisztelni kell a tudományos alapelveket és nem szabad az önkényeskedéseket és felületességeket megengedni.

Roppant érdekes az is, amit *Vaso Milinčević* éppen a *János vitéz* első szerb kiadásának megjelenéséről elmond. Az Újvidéken megjelent *Sedmica* (A hét) c. irodalmi hetilapból tudjuk, hogy Zmaj már 1858-ban hozzálátott a János vitéz fordításához és még abban az évben be is fejezte, mégis két esztendőnek kellett elteltie, amíg a mű a nyilvánosság előtt meg is jelent. A nagy késésnek korántsem a „nyomdai átfutás” volt az oka, hanem az, hogy a kötet címlapján a szerb és a magyar színek ölelkeztek, amit az akkori Bach-korszak hatóságai kifogásoltak és a megjelenést nem engedélyezték. A színes fedőlapot így levették a könyvről s most már sárga alapon fekete betűkkel jelent meg, vagyis – fekete-sárga – színekkel, ami persze merő gúny volt, mire a kötetet megint visszatartották s a megjelenéssel megint csak várni kellett. De ennek a második visszatartásnak – amint ezt Milinčević kutatásai alapján megtudtuk, – voltaképpen nem is ez volt az oka, hanem az, hogy a kötet előszavában, amely A. Hadžić tollából jelent meg, az előszó írója Petőfi életéről szólva idézte „A csárda romjai” c. verset, melyben a költő prófétikus ihlettel megjövendöli a halálát. A kifogásolt ominózus sorok az eredetiben így hangzanak:

„Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg,
S siromnál, ha érted onthatom véretem,
Meg fogom áldani átkos életemet.”

Mikor ezek a sorok a *Letopis* c. folyóiratban, 1855-ben szerbül először jelentek meg, akkor a fordító a „szabadság” (sloboda) helyett a „milina” (gyönyörűség) szót fordította, mert még túl közel volt a szabadságharc emléke, viszont most a kötetben a „milina” helyett már az igazi „sloboda” jelent meg és ezt kifogásolta a szabadságnak még az említésétől is rettegő cenzor. Ezért késett a megjelenés majdnem két esztendőt, s ezért jelent meg a szerb János vitéz is csak 1860-ban...

*

Egy jóbarátom adta kezembe Franjo Kral szlovák író „*Találkozás*” c. regényét azzal a megjegyzéssel, hogy ennek a műnek legfőbb érdekessége abban rejlik, hogy szlovák író dolgozza fel benne a dél-szlovák közelmúltjának izgalmas problémáit. Főhőse a Rijeka alatti Krk szigetéről származik, a cselekmény az első világháborút megelőző években játszódik, egy része a mai Szlovákiában, a főhős Milan Bogović az első világháború után válik öntudatos kommunistává és Madrid védelmében halt hősi halált Franco hadaival szemben. Így tehát érthető, hogy felcsigázott érdeklődéssel vettem kezembe a könyvet, amelynek szerzője a borítólapon „fülnék” adatai szerint húsz évvel ezelőtt halt meg és a regény, a szomorú évforduló „alkalmából” most másodszor jelenik meg magyarul.

Minden okom megvolt hát arra, hogy rokonszenvvél olvassam el a regényt, de – csalódnom kellett benne. A Krk szigeti Ivan Bogović és a Rijekából Sarajevóba, majd ismét Rijekába visszakérült Brnčić család története ugyanis voltaképpen nem regény, hanem sematikusan, felületesen és elnagyoltan megírt, riportnak is gyenge, s messze elmarad a regény műfajától. Ilyen regényt, ha tényleg időtállóknak és művészi alkotásnak szánjuk, nem szabad úgy megalkotni, hogy vérszegény propaganda-irattá váljék, mert éppen ezért még propagandának is rossz és senkit meg nem győzhet főhőse igazáról. Ez az írás a maga kapkodó elsiettségével csak végig-

rohan az Osztrák-Magyar Monarchia ötven év előtti történetén, a szarajevói tragédián, a szerbek s a többi balkáni nép háborúin, az első világháborún, hogy végül is, nagy kihagyásokkal a főhős, az ifjabb Ivan Bogović, mint meggyőződéses kommunista haljon Madrid falai előtt hősi halált. De a regény alapvető hibáitól eltekintve, a húsz év előtti magyar fordítás szövegét is át kellett volna nézni, a nevetséges sajtóhibáktól (magyarban nem hétrét, hanem kétrét görnyed valaki stb.) meg kellett volna szabadítani. A hős kommunista Zágrábban nem kerülhet a rendőrség *glavnyacsájába*, mert az Belgrádban volt és nem Zágrábban, s még ott sem volt „glavnyacs” hanem glavnyacsa. A bratislavai Madách könyvkiadót kétségkívül a jóhiszeműség vezette, amidőn ezt a könyvet most újból kiadta, szerintünk azonban inkább ártott vele a hősi halott (és a szlovák szerző) emlékének, mint használt. Mert lehet, hogy ez a mindvégig „fordulatos és megrázó” regény érdekfeszítő olvasmány, de nem művészi és éppen ezért nem hiteles alkotás. Tartsuk minden téren tiszteletben a kommunizmus világának nagy múltját és még nagyobb jövőjét.

*

Bevezetőjében „első kísérletnek” mondja *Csáky Sörös Piroska* „A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970” című csaknem hatszáz oldal terjedelmű és 2340 címszavas, testes bibliográfiáját, amely nemrég jelent meg az újvidéki Forum könyvkiadónál. De a kötet mottójában *György Lajosnak* „Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1919–1925” c. művéből idéz: „Önmagunknak s a jövőnek tartozó kötelességünk, ... hogy szellemi életünk valamennyi jelenségét észrevegyük, feljegyezzük és így az esetleges elkallódástól megmentsük.” S véleményem szerint nem is kell sok fantázia ahhoz, hogy a kötet bevezetőjét és gondos adatait átnézve, a jugoszláviai magyar irodalom fejlődésének és gazdag kilombozódásának izgalmas regényét lássuk meg a sorok és címszavak mögött; a szellem, amely immáron a szocializmus égisze alatt, Jugoszlávia többi népével, s elsősorban a szerbekkel és a vajdasági nemzetiségekkel együtt él és halad, „kitör és eget kér”, s ezzel a vele egy égből alatt élő többi népeknek is hasznára válik. A szerző mindjárt a bevezetőben mintegy elnézést kér, hogy műve csak a második világháború utáni korszakkal foglalkozik, (1945–1970) s a két háború közötti időszakot mellőzi, holott már akkor is voltak zsenge, majd egyre erősödő kísérletek arra, hogy a jugoszláviai magyar könyv megszülessék. A két háború közti könyvkiadást még nem mérték fel teljes egészében, hiányzik egy összefoglaló bibliográfia, amelynek adataira ma támaszkodni lehetne. De ez a rész is roppant izgalmas, mert élénk rajzolódik egy korszak, amikor úgyszólván mindent – és megint – előről kellett kezdeni, és pedig soha nem sejtett nehéz nemzetközi körülmények között. A könyvkiadás fejlődését a szerző négy szakaszra bontja, s ezt itt is érdemesnek tartjuk feljegyezni: I. (1945–1950-ig az útkeresés korszaka, a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség, a Híd, a Testvériség–Egység kiadói tevékenysége.) II. (1951–1954-ig az irodalom kibontakozása, a Testvériség–Egység fellendülése és virágzó korszaka.) III. (1954–1956-ig – a válság éve, a Magyar Szó, a szabadkai Minerva és a Progres kiadó munkálkodása) és IV. (1954-től napjainkig, a Forum könyvkiadó megalakulása és egyre növekvő tevékenysége). S ez valóban megérdemli, hogy minden könyvkedvelő részleteiben is áttanulmányozza a bibliográfiát, s kellőképpen értékelje azt a munkát, amelyet a Forum könyvkiadó (Farkas Nándor igazgató és dr. Juhász Géza főszerkesztő lankadatlan buzgalomával) elért. Reméljük, hogy ez a munka az új igazgató, Petkovics Kálmán és az új főszerkesztő, Fehér Kálmán tevékenységével, akik idén léptek sorompóba, az eddighez hasonló további fejlődést fog mutatni. Itt jegyezzük meg, hogy 1965-től kezdve, vagyis a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet megalakulásának évétől, a tankönyvek kiadását a Forumtól ez az Intézet vette át, s már eddig is szép eredményekkel.

A Forum 1958-ban a Magyarországgal megindult könyvcseré eredményeként a jugoszláviai magyar könyvkiadványokat is (részben) eljuttatta a magyarországi könyvpiacra és ez a vajdasági magyar irodalom további fejlődésére is jó hatással

volt. A jugoszláviai magyar irodalom előretörése néhány számadattal is jól szemléltethető: 1965-ben 23 vajdasági, 33 jugoszláv, 11 világirodalmi és 6 klasszikus magyar alkotást rendezett a Forum sajtó alá, 1969-ben pedig 35, 1970-ben már 42 könyvet jelentetett meg jugoszláviai magyar szerzőktől.

Hangsúlyozottan is megismétlem: a bibliográfia szürkének tetsző számadatai mögött a fejlődés izgalmas regénye rajzolódik elénk, s ehhez hozzátesszük még azt, amit már más helyen is hangoztattunk: a művek kölcsönös és igényes fordítása is megkezdődött és szépen halad. Múlt századi elődeink kölcsönös magvetésének gyümölcseit az újra és újra megismétlődött gyűlölet korszakai sem tudták kipusztítani és reményünk van rá, – hacsak az emberiség nem követ el öngyilkosságot, – most már valóban a békés együttélés és együttes munkálkodás korszaka fog elkövetkezni.

*

Dr. Hadrovics László egyetemi tanár, a kiemelkedő magyar szlavista és nyelvtudós nevét nem csupán Magyarországon és az európai lingvisták körében tartják egyre inkább számon, (főleg az 1969-ben megjelent „A funkcionális magyar mondatban alapjai” c. műve kapcsán), de a szlavisztika terén tett kutatásai óta egyre inkább a szomszédos Jugoszláviában is. A Magyar Tudományos Akadémia azzal méltányolta egyre jelentősebb tudományos munkálkodását, hogy tagjai sorába választotta, az elmúlt évben pedig a zágrábi Tudományos és Művészeti Akadémia választotta levelező taggá, s ez a magas elismerés méltán keltett örömet nem csupán a tudományos, hanem általában a magyar–délszláv kulturális közeledésen munkálkodók sorában Magyarországon éppúgy, mint Jugoszláviában. Nemrég megjelent új művét, amely a tudós professzor másfél évtizedes kutató munkáját összegezi, (Schrifttum und Sprache der Burgenländischen Kroaten im 16. und 19. Jahrhundert – A burgenlandi horvátok írásbelisége és nyelve a 18. és 19. században) a Magyar Tudományos Akadémia és az Osztrák Tudományos Akadémia kiadói együttesen adták ki német nyelven és ez az alapvető munka nagy visszhangra talált Jugoszláviában is, elsősorban természetesen Horvátországban. A zágrábi Vjesnik (Horvátország vezető napilapja) február 16-i számában, a Nyelvészet rovatban dr. Zlatko Vince terjedelmes ismertetésben számolt be a kötetről, amelyet Hadrovics László akadémikus *magisztrális művének* nevez. Azok a horvát emigránsok, akik csaknem öt évszázad előtt Magyarországot nyugati és Ausztria délibb fekvésű részeibe költöztek, a 16-dik századtól kezdve mindmáig megőrizték nyelvük hagyományait. A recensens szerint Hadrovics professzor, akinek értékes munkásságát főként a régebbi, a kaj-horvát nyelvről írt tanulmányai révén jól ismerik, ebben az új művében ismét bizonyosságát adta megbízható és precíz, gondos munkásságának. „A mű, amelyet Hadrovics professzor még 1951-ben megkezdett, s most csaknem hatszáz oldalon, nagyalakú formátumban jelent meg egész sor illusztrációval (a cikkíró szerint) szorgalmának, alapos tudásának és a vállalkozás nagyságának méltó emlékműve.”

Hadrovics László akadémikus, a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia 5-ik filológiai osztályán ez év június 5-én tartotta meg székfoglaló előadását, a horvát tudományos és irodalmi élet nagy érdeklődése mellett. Ezúttal a nemrég felfedezett horvát irodalmi emlékekről beszélt, amelyek a protestáns kori horvát irodalom megítélése szempontjából fontosak. A töredékes nyomtatványok, melyeknek alapján beszélt, Magyarországon kerültek elő. Az előadás után Miroslav Krleža, a horvát tudomány és irodalom kiváló egyénisége, a nagy horvát polihisztor, a vezetése alatt álló Lexikografiai Intézetben fogadta a magyar akadémikust, akivel – vezető munkatársai körében – hosszasan elbeszélgetett a horvát és magyar nyelvészek együttműködési terveiről.

Hadrovics professzor új nagy művének horvátországi fogadtatása, valamint székfoglaló előadásának nagy sikere számunkra is külön öröm.

•

Gombosi gyermekkorába nyúlnak vissza az 1944-ben született *Jung Károly* gyermekverseinek gyökerei; a népi mondókák, mesék talajából szívják erejüket. Hogy az egykori népmesék, bájolók világa fölött másik világ is nő fel, azt szinte alig érezni ebben az egyébként igen bájos és kedves, jól csilingelő versekben, csupán egy-két helyen kapunk izelítőt ebből az új világból is. „Égbenyúló villanydróton muzsikál a szél”, zümögí egy helyen a fiatal költő, s az olvasó máris maga előtt látja a bácskai róna új, jellemző képét: a végtelen mezők fölött a messzeségbe nyúló távvezeték. Úgy érezzük, az új költői nemzedékhez tartozó Jung Károly ennek az új átalakuló világnak vonásaiból is bőségesebben nyújthatott volna.

*

E rovatban már többször is említettük, hogy a szocialista Jugoszláviában nemzetek és nemzetiségek nyelvi egyenjogúságát azzal is igyekeznek érvényre juttatni, hogy egymás irodalmának kiemelkedőbb értékeit fordítják, s a fordítóknak ezt a munkáját külön prémiummal is jutalmazzák. Most hadd számoljak be arról, hogy Vajdaság tartomány oktatás-, tudomány- és művelődésügyi szakszervezete újabban kéthetenként megjelenő lapot ad ki, amely a tartományban élő nemzetiségek nyelvén, tehát öt nyelven jelenik meg. A címe: *Misao – Gondolat – Mišlienka – Gindul – Dumka*; tehát szerbhorvát, magyar, szlovák, román és ruszin. Április 15-i számában vezető helyen a szerbhorvát-magyar nagyszótár nemrég megjelent harmadik, zárókötetét méltatja, az Újvidéki Szerb Népszínház tervét mutatja be, az egyetemi hallgatók nemzetiségi és társadalmi rétegződésének javításáról ír, Ács József festőművész egy festményét mutatja be és méltatja az első vajdasági szerb szocialista, Djoka Mijetović életét. Hogy a gyakorlatban miképpen fog beválni ez az ötnyelvű lap, arról természetesen lehet vitázni, jelképnek azonban feltétlenül elismerésre méltó.

*

Inkább gyümölcsöző együttműködésnek, semmint nemes versengésnek lehet nevezni a két szomszédos nép irodalmának kölcsönös fordítása terén azt az akciót, amelyet a muraszombati Pomurska založba és a budapesti Európa Könyvkiadó indított néhány éve magyar és szlovén művek kiadása terén. *Prešeren*, a mai szlovén költészet létrehozójának Szonettkoszorúja után *Matej Bor*: „Átkelt a vándor az atomkoron” c. művét, majd a szlovén partizándalok kötetét adták ki, kétnyelvű, bibliofil alakban, idén pedig az Európa valóban élre ugrott és egymás után jelentette meg a modern szlovén költészet és próza kiemelkedő tehetségének, *Kajetan Kovič*nek „Verseny, avagy hogyan töltötte Nikolaj építész-mérnök a hétvégét?” c. kisregényét és *Ciril Kosmač* „Ballada a trombitásról meg a felhőről” c. művét, mindkettőt *Gállos Orsolya* gondos fordításában. Kovič a mai életből veszi tárgyát; regényében két embertípust mutat be: az egyik csökevényként maradt vissza a mai társadalomban, csak a maga egyéni hasznát keresi, a másik pedig, a fiatalabb, ön-maga gyengéit leküzdve, igyekszik a szocialista, az új, a közösség iránti kötelességet szemmel tartó világnézetet érvényre juttatni, s megállni helyét az új világban. *Miško Kranjec*: „Mese a jó emberekről” c. regényében, melyet a szerző még 1940-ben írt, egy öreg paraszti házaspár küszködéses életét mutatja be, egy immár letűnt korszakban, sokszor dickensi hangulatot keltve, s valóban megkönnyeztető hatással. (Ezt a kötetet *Tóth Ferenc* fordította.) S a három kötethez még egy újabb is csatlakozik, amely France Prešeren költészetéből ad válogatást. Ehhez *Josip Vidmar* szlovén irodalomtörténész és akadémikus írt tartalmas bevezetőt. Prešeren válogatott verseit *Tandori Dezső* ültette át magyarra, nyersfordítás alapján ugyan, de a modern magyar műfordítás érett technikájával. A kötetben a nagy szlovén költő mesterszonettjét két fordításban is megjelentette az Európa: ezúttal *Csuka Zoltán* és *Lator László* mutatja be, hogy „ki mit tud”...

Váarakozás

Teregette gyolcs lepedőjét
 a zöld tűben a margarét,
 lila mosolyával a mályva
 utánozta a szenvedélyt,
 a rúzs-lila viola kuncogva
 öntötte szét pacsuli illatát,
 a ledér rózsza rámbandzsított
 tüskés bokrában,
 püspöki diszt öltött a kardvirág,
 ízek váratlan zamatát
 szállították az almafák,
 a mokány körték az asszonyok
 mellét mutogatták, a som
 ajkát kínálta harapásra, –
 pillantásom falta a napot,
 mellbevágott a nyár, tombolt,
 néztem a szilvafát, amint
 lila keszegek, pontyok úsztak
 lombja közé a Balatonból,
 a júdásfa lila fürtje között
 egy lila fejű galamb landolt,
 a cserszömörce bozótjában,
 mint csillagok az éjszakában,
 vadmacska szemei lobogtak,
 husos madarakra lesve,
 lila pillangó kereste
 a gyalogakáciúrt mézillatát,
 vörösbegy csöpp fészket ringatta
 lila virágú orgonaág,
 a népdal itt maradt pacsirtái
 Erdélyi Jóska utánózták az égen,
 kilötte magát egy szalonka,
 mintha száguldana a holdba;
 vágyamat vitte hosszú csőrében,
 szénakazlam lila árnyában
 vén, csirkefogó róka járt,
 mogyoróbokraim tetején
 farkával mokus dobálta magát,
 szőlőmbe őzek telepedtek,
 szemükben hozták erdők csöndjét,
 mint tanyasiak hulló könnyüket,
 a pannon dombon illir szellemek

*villámtűzzel élesztették a szelet,
 a vízpartról, hol nem egy katonasír áll,
 sirva röpült ide a sirály,
 puli csaholt lila felhőre,
 csalta sejtelme, szimata,
 repülőkarambolja után
 a rétisas idezuhant, –
 kertembe menekült, aki
 ritka nyugalomra várt, –
 s bezárult a temetőkapu,
 végtelenné vált minden út,
 puszta küszöböm előtt vártam,
 egy percre éreztem, hogy nyár van,
 de várakozásom ideje lejárt, –
 a nap lement, hópille szállt,
 a színek száraz koszoriút
 égre vitték a vadlibák,
 a tücskök lefújták a nyarat,
 elmentek meghalni a bogarak,
 fölvette hóingét a táj,
 már mindenki hozzámталált, –
 csak ő nem tért ide soha,
 kivel szerelmem megosztanám.*

K E R É K I M R E

Bece-hegyi képeslap

Takáts Gyulának

*Mint léglökéses repülőgép:
 a földtől elrúgja magát
 s föl száll a hegy. Mint óriás
 mikroszkóp alatt, lüktet a világ:*

*a mandulák virágot bontanak,
 szálkás fények fészülik a vizet,
 cingár szőlőkarók sortala közt
 permetezőcső kigyója sziszeg.*

*Kutava fák, madarak, csillagok
 törvényeit, amit kínál a lét:
 vigaszul tanyarabb napokra
 élénk rakod szorgalmas gazdaként.*

*S bennünk ragyog tovább, amit kezed
 s agyad munkája formál napra-nap.
 Bazalton ért soraid mértanában
 új éden kontúrjai izzanak.*

BECE-HEGYI MITOLÓGIA

TAKÁTS GYULA: SZÁZ NAP A HEGYEN

Talányos könyv a *Száz nap a hegyen*, verseit titkos jelképek indái fonják be, néha csak sejtetve, hogy mi rejtőzik „az ellenünk végtelen tér” mediterrán bővületében, a Heszperidák kertjén innen. Nehezen tárják fel titkukat ezek a versek, melyekben együtt zeng ember és táj, kultúra és emlék, egyszerre mutatva föl azt, amit megőrzött és ami megtartja „a Jelenés lényegét”. Titka a gazdagsága, ez a roppant bőség, mely a megfogalmazás újra-teremttségében zár magába múltat és átéltet, valót és lehetségest.

*Itt élek, s mint kövült halat,
amelyet fölvetett a holocén,
benne és rajta nézem magamat,
(A forrás)*

– de nemcsak erről van szó; az önmagát körül folyó idő, mely jelenében hordja múltját, kozmikus jelenlevő, a valóság negyedik dimenziója, egyszerre lényeg és jelenség, melyben minden egyforma jelentőséget kap. A „száz nap” is valóság és jelkép, végtelen időfolyam és megkövült pillanat, örök áramlás és mozdulatlan jelen, amely

*viseli és hordja
e földkorszaku és kozmikus
históriánk és szőlőnk számlált éveit.*

Ez a „kis, egyre szárazabb Provánsz”-ba oltott kozmikus testvériség elmosza a határokat, a szó elmond és terem, világot hordoz és maga is világ. Ami belőle földrajzilag kimérhető egyformán jelenti Becehegyet és Hellaszt, s néha úgy érezzük, a becei dombról – nem is képletesen – pontosan belátni a görög világra.

Takáts Gyula útjának szükségszerűen ide kellett vezetnie, a megértés és átélés e topográfiai is meghatározható magaslatára.

A *Kút*, de még a későbbi évek költője is, alig mozdul ki szűkre méretezett környezetéből, s inkább vertikálisan építi világát, amit földrajzilag a Dunántúl, időbelileg a XIX. század első fele határol. Fák, virágok, halak és madarak a társai ennek a Szent Ferenc-i békének, s ebben a derűs és háborítatlan idillben a nádas tópart épp úgy az ihlet forrása lehet, mint egy pakli kártya, vagy a pécsi Flórián kocsma. De ez a néha már-már biedermeieres béke nem megállapodottság és bef jezetttség, mozdulatlannak látszó felszíne alatt titkos erők munkálnak.

A fiatal Takáts Gyula iránytűje először északra mutat.

Ez még mindig a magyar világ, melyben csak a lélek útkeresésének van földrajza: az időn túli rokonérzés dalol az északi fényben, s Suomi otthonosságát nem a nyelvtudomány keresett és pedáns érvei bizonyítják, inkább az érzelmek igaza, mely képzeletben országokon és tengereken túl húzza meg Somogy határát.

„Boldog a Múzsák kedvelt embere, ajkáról a dal édesen ömlik” – olvassuk az egyik homéroszi himnuszban, s boldog ez az északi vándor is, aki most hirtelen délnek fordul, s Itália kék ege alatt szólítja a „vályogból és nádból rakott hazát” (*Honvágy*). A táj kitágul, de most már a lélek tájai hívják felfedező utakra, mert felismerte, hogy „kívül és belül ragyog az egybeforrott Tiszta Cél” (*Ódatöredék*).

Irodalmunk olasz-élménye minden korban mást mutatott, Takáts verseiben egy évezred sűrített latin hagyománya él tovább az antikvitás örök aktualitásával, melyből egykor Virág és Berzsenyi ódái sarjadtak, ez a nem halványuló időszerűség latinul tette Horatius neve mellé a megkülönböztető jelzőt, s a Horatius noster lugasok árnyában, borházak hűvös mélyén idézett sorai egy tájhoz és életérzéshez hasonultak. Az olasz élmény Takáts számára tágasabbá teszi a tájat és hazát, s ami fontosabb, igazolja költői útját, hisz a szelíden hullámozó Dunántúl, mely egy bölcs császárt készített elmélkedésre, a latin idézetekben is magyarul élt tovább. Janust fordítja, Csokonai, Berzsenyi szellemét idézi, s akinek a teljesség kellett, most már a magasból, „égből nézve” kutatja a jövőt:

*egyetlen határrá válva,
nézek onnan a hazámra.
Azon is túl, a világra:
az egyetlen földi tájra.
(Átsugárzik és ragyogva)*

Mégis úgy érezzük, az itáliai versekben van valami visszafogottság, mintha a magyar táj és e tájból sarjadt kultúra igazolása diktálta volna sorait. Lírája teljességéhez még egy útszakasz hiányzik, s ezt a görögök mérik ki. A kör most zárul be, Takáts Gyula költészete itt találja meg új világát, s az ifjúkor óta keresett teljességet.

Knosszosz romjain boldogan kiált föl: Az elsüllyedt Atlasz emeli karját e térképre föl, – majd később:

*Itt állok előtted
anyám és hazám, Európa...
Nézz rám... Tudom és emlékezem...*

De ez a görög élmény mégsem a hazatalálás öröme, nem is az a felhőtlen derű, amit Winckelmann a Heiterkeit és Allgemeinheit szóval jelölt, inkább azt kell mondanunk, legenda és múlt, emlék és jelkép szembesítése a valósággal. Az antikvitás-élmény mindmáig nem apadó forrása az öreg Goethe görögség-kultusza, mely elforbulva a romantikától az örök harmónia eszményét álmolta bele az elveszett paradicsomba, ahol Iphigénia oltára mögött, szinte az áldozatot magára vállalva, ott áll a megfontolt és megbocsátó Thoasz. Péterfy – könnyű felismerni benne Goethe ihletését – hitt így a görög harmóniában, Babits is így álmódott „örök dolgokról”, „klasszikus álmokról”, s mielőtt átültette volna Szophoklész, az Iphigénia újraköltésével ő is Goethének áldozott előbb. Ebben a megálmodott görög világban még Hésziadosz múzsái járják táncukat a „kék, ibolyásszínű forrás partján, kicsi lábbal”, s a forrásban, amit Bellephontész paripája, a Pegaszosz fakasztott, a Helikon tiszta vize buzog. Takáts is megleti a görög világba vezető utat, felismerjük, amint megy Delphi felé, látjuk Eleusisban, az epidauroszi színház nézőterén, olvassuk versét, amit a Zeusz-templom egyik oszlopára írt, s ezt is olvassuk:

*... S talán igaz se,
– mely oly olümpi-, hogy az első
tán én voltam, aki
Homérosz földjén magyar verseket
kezdtém tanítani!
(Csak szózat volt?)*

Ami az első pillanatban talán csak játék, midőn „a marathoni bátor szélben” a Zalánt idézi, a becei hegyről visszatekintve megfordítja az élményt, most már itt buzog Pegaszosz forrása, a Hippokrené, s száz nap verseivel adja meg a választ.

Ezek a versek, ez a száz nap a Heszperidák kertjén innen, nem a beteljesülés,

nem a megtalált Éden, hanem a feladat, amit vágy és valóság, emlék és remény diktál. Miről is szóljon hát a dal?

– *Arról a földről... amelyik volt?*
Vagy arról... amelyik lesz? –

„Válasz és forrás nélkül minden világ halott” – ez az epigrammatikus tömör-ségű megfogalmazás foglalja egybe a feladattá nőtt választ, már nemcsak ennek a száz napnak, hanem a görög élménnyel átszőtt világlátásnak is programját:

A VALÓSÁGBÓL A VALÓT...
Amihez így kezdés reménye már
AZ EGÉSZNEK,
mely annyira teljes,
hogy csak két évszaka:
tavasza és nyara lehet...

Winckelmann óta megszoktuk, hogy a felismert és átélt antik eszmény az elvesztett harmóniát csempészi vissza a modern élet zaklatottságába, a múlandót helyettesítve a maradandóval, a köznapit az ünnep nem szűnő örömeivel. Az öreg Arany is ebben a bűvületben élt: „Forgatom én nappal görög íróm s forgatom éjjel...”, Winckelmann pedig annyira hitt saját isteneiben, hogy még férfiszerelemmel is hódolt előttük, de ez a menekülés – miként a tragikus sorsú Hölderlinnek – csak ígérte a hazatalálást, s nem adhatott mást, mint ami már eleve ott volt a kivetített világképben. A *Száz nap* költője nem jut el a Heszperidák ígéretes kertjébe, megáll az „ellenünk végtelen térben”, s szinte megrettenve ismeri föl:

És micsoda méretek és arányok
kisértenek és állnak kezemhez
a megszokott világban...

A szfinksz némán nézi a kérdezőt, a talány most már az egész lét értelmét fonja be, s a Kert, a Heszperidák Becehegyre menekített kertje, a „világ morzsája”, szikláival és növényeivel, egével és tava tükrével, de hitével és reményével is erre a talányra felel. Hol jár Apolló? Árnyak villannak a pince és a versek emlékeztetőnek falán, „a meszelt kelyhek és betűk és számok fénylenek” a „sűrített világban”, s

Emberi nyom ragyog
a cella és világ között.

A *Száz nap* egész hagyományos klasszikus élményünk újra értékelése, mely azzal, hogy „nem a Játék, a Jelenés lényegét” fogja vallatóra, megtalálja élő és élettelen boldog egységét, s ebben az örömteli panteizmusban a „még lehet” parancsa hallik, melynek nincs szüksége illúzióra, mert tudja, hogy a Heszperidán innen is ki tudja betűzni „a szótára-sincs” üzenetét, s azt is tudja, hogy „felépülhet a Teljesebb.” Így születtek ezek a versek,

s mint tavunkon
a szivárványnyaku vadkacsa,
bukdácsol a posta...
A zöld, úvegnyaku remény.

De itt – s ezt kell kiemelnünk – nem a közvetlen élmény a fontos, hanem a benne-élés, egy kultúra közege, amit a kalokagatia névvel illettek, az erkölcsi és esztétikai belső egysége: Takáts ugyanis nem a látványt idézi a *Száz nap* versei-

ben, hanem a látomást szembesíti saját valóságával. Hol van Apolló? De hol vannak már Zeusz és Themisz mesebeli lányai, Aiglé, Erüthia és Heszperarethusza, akik az óceán partján őrizték az istenek kertjét? A legenda közös kultúránk közegén sejlik át, s igazán úgy látjuk őket, mintha Platón barlangjában ülnénk, s ami a becei hegyen újjászületik nem új legendát terem, már a romantika mímelt fájdmát sem ismeri, amely patetikus kiáltotta: a nagy Pán halott, mert ennek a múltat és jelent egyszerre átélő magatartásnak nincs szüksége pózra és szenvelgésre: Knosszosz és Becehegy ugyanazon a délkörön fekszik, a szellem térképén mindenképp. S a XX. század kétségektől gyötört költője már nem a Heszperidák aranyalmája után sóvárog, hanem a szépség és rend szavára figyel, hogy „a pusztulás világot teremtsen nekünk”. A pusztulás is, tehetjük hozzá, mert a világ egy, s

*Születés előtti lényünk és
halálunk utáni arcunk együtt ténylik...*

S közben, a görögség és az emlékezés ürügyén, kirajzolódik egy sajátos, semmihez nem hasonlítható becehegyi mitológia, melyben Apolló és a „Homlok gyermeke”, Echo és Diana árnya mögött, a „hegyközségi Delphi” tájain, sokkal valóságosabb árnyak tűnnek föl, kovács, halász, kapás hadak, zsiros és jámbor búcsúsok, a veszett kosárfonó, a megszállt gelencsér, a hegyőr, aki „mézes szüretre gondol”, Dani János, Móricz Rafael, s mind meghitten és valóságosan jár-kelek ebben az evilági mitológiában, ahol mellettük ontja bő vizét a sejtelmes forrás, a magyar Hippokrené, melyről – pontosabban hajdani másáról – fel vagyon jegyezve, hogy közelében szívesen tartózkodtak a múzsák.

*Igy nézd Kertemet... Ezt művelem,
e nyilvesszőktől zizegőt!*

S itt érkezünk vissza, időből és mitológiából, arra a tájra, ahol a múlt egymásra rakódott rétegeiből fakadt fel ennek a forrásnak örök vize. Takáts Gyula is ennek tükréből olvassa ki „napjából kitépett csillaga” üzenetét, s a szaggatott és zaklatott sorok aggodalmát és reményét mondják el.

*S ha csillaga már nem lehetsz,
csak annyit tégy, a vak enyészet
fölé néhány szót szegezz!
(Csak annyit tégy)*

A remény és a hit szavai ezek, a „tűzzel átszúrt reményé”, melyben a költői igazság önmaga és a világ igazságát keresi, s amelyben egy vers is „mintha a világ volna”.

*

Talányos könyvnek mondtam a *Száz napot*, s hozzá kell tennünk, nem is könnyű olvasmány, de aki fölismeri hangját, megérti a látszólag széttört gondolatok szigorú rendjét és logikáját, egyre biztonságosabban mozog ebben a nagyon is valóságos és otthonias világban. S azt is tudja, hogy a *Száz nap a hegyen* nemcsak egy gazdag költői pálya jelentős állomása, hanem egyben mai költészetünknek is kiemelkedő teljesítménye, melyen nem nehéz felismerni a maradandóság jegyeit.

A szép kötetet Würtz Ádám értő és értető rajzai teszik teljessé. (*Szépirodalmi*)

SZEGÉNYNEK LENNI

Húsz év termését, öt könyve válogatott anyagát foglalja magába Orbán Ottó gyűjteményes kötete. Az 1950-es években induló költő a magyar irodalomban rendhagyó pályát futott meg. Biztos érzékkel kerülte ki a szemantizmus korszakának sablonjait, indulásához a legjobb tanítókat választotta. Az Új Hold bűvöletében születettek első versei, az egyéniségétől idegen népieskedés helyett Kassáktól, Weörestől, Pilinszkytól, Füst Milántól tanult. Költői útját nagymértékben meghatározza műfordítói tevékenysége is. A modern irodalom elmélyült és áldozatos átültetője, így nemcsak a magyar költészet nagyjai hatottak rá felszabadító erővel, hanem a műfordítói munka révén átélte európai avantgarde költészet is Apollinaire-től Walt Whitmanig, különösen markánsan rajzolódik ki egyes korszakaiban Dylan Thomas hatása.

A gyűjteményes kötetből kirajzolódó lírai hős alakját a keserűség, tagadás, önmarcangoló fájdalom, önmagába zártság jellemzi. Az időben egyre növekvő gúny és ironia, amivel önmagát és a világot figyeli, néha már cinizmusba hajlik, kevés a hit, kevés az, amihez valami megtartó érzelemmel kötődne. Minden ellen lázad, mindent megvet, groteszk és tragikomikus világa. Gyermekekoriának iszonyú emlékei a későbbi kötetekben még többször térnek vissza, mint a koraiakban, fiatalsága nem menedék, hanem a gyűlölet, fájdalom és lázadás ki nem apadó forrása. Néha már csak póz, amit maga is kicsúfol.

Szenvedélyesen küzd az objektivitásért, az érzelmek ellen fordul az ész nevében, a színekben vibráló felületekről lemondva a lényegét keresi a személytelenséget is vállalva inkább, a tárgyak közönyét. Versei egyre inkább a gondolatok csontvázává szikáruznak, képei puritánok, tömörségükben erő súlyosodik. Lemond a versformák zenéjéről, a bravúros versemértékű sorok dallamáról, a rímek lüktetéséről, csak a gondolat belső mozgása élteti prózaverseit. Egyre inkább átveszik ezek kötetekben az uralkodó szerepet, költői fejlődésének iránya ez:

„A képzelet végül felnőtt feladatához, és

göndör déltengereiről eltakarodva bevonja látomásait, mint a vitorlát. Lakása fűtetlen tárgyilagosság. Párnája kő, füst, fogalom. A jó vers, mint a szög úgy áll a dolgok lényegében, és rajta függ a komor faliszőnyeg, a csillagos ég.” (Költészet).

Messziről jött Orbán Ottó, míg elért a mai szüksézávú látomásokig. A kezdetek képanyagát (Fekete ünnep) az artikulatlan indulat, a világba markolás, a képek érzékletes özőne jellemzi. Mintha egy Zola-regényt írta versebe — mint a kötetnyitó Újkori elégia is — egyszerre hordozza a naturalizmus és a romantika elemeit, a fiatal Radnóti, a fiatal József Attila expresszionizmusával veti magát az életbe. A borzalom, a rémület eleven itt is, „halottak ködéből / tágranyitott szemmel kel fel a nap”, a fiatal költő egyedül van kétségeivel: „nem szól az isten / a lángoló csipkebokorból / s nem vár rám itt se ott se menedék”, de ember-arcú még a valóság, ember-arcú a kozmikus végtelenség, amit teremt. „Féligkész” világa, de ott-honosabb benne, mint az érett költő, „szárnyas sorsa” suhanni kész, a József Attilai rend, értelem, „konokabb öröklét” megteremtésének vágya vezeti. Naiv hit egyensúlyozza a félelmet, friss, csillogó képekben szót kap az élet szépsége is: „Hajadba tűzöm a legtávolabbi csillagot / s bevetem búzával az éjszakát / Megérkezés egy égitestre /

Az értelmes jövő lehetőségeit több kétkedéssel tapogatja A teremtés napja című kötet Orbán Ottója. Ars poetikájában a hiányok nagyobb súlyt kapnak, „csönd van szememben mint a sivatagban” — jelzi. A szerelem sem hoz enyhülést, örökös emlékezés gyötrelme kinozza, halottaival él. A „létezés vadállati ösztöne” élteti csak, „nincs az észnek oly virága, mely egy mosollyal felérne” — vallja (A teremtés napja), de ez a mosoly elérhetetlen számára.

süt a téboly
szememből, számból, az eszelős táj
előntő, élő hordalékból,

egyetlen otthonomból, ahol a véglegesség
mint egy hosszú nyár ragyogása a
rögökbe fagyott.
A szakadt kabátokról, az érintetlen égről
arcomba zuhannak a csillagok”
(Honfoglalók)

1963 és 1967 között írt versei, melyek a Búcsú Betlehemről kötetbe kerültek, fordulópontot jelentenek pályáján. Otthont talált a művészetben. Hallatlan formagazdagság jellemzi, de nagyobb teret kapnak már a prózaversek is, szurrealisztikus montázsokba tömörülnek képei. Játékoság, egymással felelő ellentétékben való építkezés, artisztikus, villogó ironia jellemzi (Nyolc szerelmes ének, Maszkok farsangra, Hódolat Weöres Sándornak, Nyár-ünnepek). Játsszik barokkot és népköltészetet, Kassákot, Csokonait és Henri Michaux-t, és építi tovább szigorú világát, a megváltó rendet.

Ki kérdezi: „Hova zúgtatok el, ti arany-
sisakos csaták? hova úsztatok el,
ti boldogtalan Velence kurvái fehér
ruhákban? hova folytál el,
te cinőberszínű vér a harapnivaló
mellekről?” Ki kérdezi:
„Hová, háová zsoldosvezér? oltár elé?
a sír felé?”

Felkel egy szék mögül a nyár, kialszik.
Heródes sirján
eke csikorog. Egyszerű minden
szenvedés,
mint egy asztal.

(Egy Barcsay-kép előtt)

A kötet cím is tagad már: A föltámadás elmarad, vagy hűvösen keserű — Emberáldozat — az utolsó kötet jelzése. Antipoétikát ír a költő, a „veszélyes tanúk tárgyalosságát” kéri hétköznapi műzsájától. Elutasítja a technika, a kátrány és a kosz uralta világot (Noé). A tagadás műzsájához ír ódát, költészete a „vád hivatott tanúja” a látszatok farsangja ellen. „A nyelv lázadására van szükség, a szavak élére”, „kiegyenesített mondatokra” — hirdeti, hogy elmondhassa velük „Az ember annyi, amennyi a szabadsága”. Erősebb pesszimizmusa, mint hite. Tagadja a jövőt, az embert, „epe és méz a kozmikus salátában”, bár sikraszáll jogaiért, szekepticizmussal teszi, hiszen „egyedül az ingatag értékek bizonyulnak álhatatosnak / nevezetesen az ágy az asztal a szék” (Végülis). A szenvedés is értelmét veszítette mára, hiszen „ki nem szállt le már valamilyen keresztről / és ki nem áztatta szögektől elgyötört lábát egy lavór vízben” (Derű és vidámság). Gyöt-

elmes gúnnal fordul önmaga ellen, a költőszors ellen:

látomás-szárnyán suhog az eleven csőd és
világot hódít könnyelműsége
míg hallhatatlannak hitt lázát elfűjják a
huzatos hétköznapiak
és gyöngyöző gerincét megtöri a helyi
időszámítás vasbeton mozsara
és szájából vékony sugárban folyik a
vinnyogás

(A művész arcképe skorpió korában)

Megrendítő, nagyerejű vízióban állítja elének a pusztuló világot, amit űrhajóból fotóznak a turisták: „Zölden indázó haja az utolsó szálíg kihullott, csupasz bőrén mocsári genny, lápos sebek. És sziklás orcáin a megrögzött nyomort valami zöldes lepedék takarta.” És mégis a Föld szemében nem halált, nem rettegést lát, hanem „kimondhatatlan érzélem, gyötrelmes és gyönyörű felelősség” csillog benne. A humánus, az emberért való felelősség, ami tagadva is él Orbán Ottó költészetében. (Magvető)

ZENTAI MÁRIA

Urbán Gyula:

CSALÁDI VADÁSZAT

Urbán első kötetét, az 1970-ben megjelent *Apokrif krónikát* elismeréssel fogadta a kritika. Gondolati igényességét és formaérzékét dicsérték. Az új kötetnek is van egy *Apokrif* c. verse, mely a költői világképet fogalmazza meg. Két sodró erejű felsorolás idéz fel egy jelképes nőalakot, s közrefogja két város apokaliptikus látomását. Az objektív, sőt kissé elidegenített képet azonban átmelegíti a költő emberi vonzódása s az apokaliptikus vízióra rimelő feloldó hangulatú evangéliumi kép az aranyinges, szeretetből születő gyermekkel.

Az Apokrif világképével gondolati párhuzamot alkot az *Aquarius* c. vers, mely a személyiségnek és korunk valóságának tragikus konfliktusát verbális halmozással teszi szemléletessé, s a feloldást itt is egy aranylavorban tapsikoló, szappantól fényes gyerek hozza el. Szenvedélyesen átélte, diszharmonikus kort rajzol meg tehát Urbán Gyula, de az intellektuális problema-

ikát itt csak érzelmileg-hangulatilag oldja meg. Nyilván azért, mert ehhez a makrokozmoszhoz egy család mikrokozmoszának lírai elemzésén keresztül jut el. Érzelmi kötődés, némi nosztalgia és bőven adagolt elidegenítés teszi változatossá a címadó ciklus verseit.

Legszívesebben ellentétekre komponál. Így társul a kard mellé a kriptakulcs, a tejjel teli butykos mellé sebesült bika (*Családi fénykép az öt Ódor leányról*), a bibliához a kés (*Kiűzetés a paradicsomból*), a bothoz pedig arzén (*Tükrös*). A tudatosan megválasztott igék hol komikusan eltávolítják (*Családi fénykép...*), hol tragikusan közelítik a képet (*Kéktüst*), mely többnyire puritán egyszerűségű, szinte a fakult, inkább csak a kontúrokat sejtető régi fényképek hangulatát ébreszti, de néha felfokozott szenzibilitású, mint a ciklus egyik legszebb, legtömörebb versében:

„Levendulabokor — nagyanyámat egy fehér kéz kitépte, kinyitott egy szuette, barna ajtót,

s az angyalok frissen mángorolt,
ropogós lepedői közé rejtette”.

(*Mitosz*)

A komplex szerkesztés igénye a groteszk képalkotás kedvelésében is kifejeződik. Gyakran már a szóképeket létrehozó asszociáció is groteszk. Erzsike néni kertjében lótomporú dinnyék virulnak, a nagyapa cseresznyefa törzséből faragott szobra köpésnyi libalegelőre kerül. Groteszk erő rejlik az időfolyamat megfordításában, múlt és jövő felcserélésében. Az apa egy szurrealista álomra emlékeztető vadászat során „egy vörösbokban párolt vadkan után szimatol lankadatlan”, miközben „rég agancsok barna bokrárt zörgeti”. Leginkább azonban a képben felvillantott lírai helyzet groteszk. „Ódor Lajos az ambitusról ugrott volna a lóra. A ló megijedt egy macskától, s kiugrott alóla.” Ezt harsányan komikusnak éreznénk, ha a kép kibomlásában nem lenne annyi tragikus részvét (*Tükrös*). A költő hol egy óriás pogácsán üldögel, hol egy gombostűre tűzött hősincéren érkezik a városba, melynek közepén óriási uborkafa zenél, ágain kitömött madarak és szárado nyloningek között majmok szolmizálnak (*Madártárlatból*). A fogyasztói társadalom, a Nagy Hűtőszekrény világa ez, melyben a sámán kellékeivel megjelenő költő is groteszk jelenség:

„Allok északi sarkkörön.
Mitosz- rongyokba öltözöm.
Vállamon színes szalagok.
Vas mögöt látom a napot.
Zuzmarás polcon táncolok,
Varázsolok! Varázsolok!”
(*A Nagy Hűtőszekrény*)

Vajon a költő szerint e világban márcsak a varázslás, tehát a csoda segít? Egyáltalán nem! Hiszen a sámán varázslása is többnyire nagyon praktikus célt szolgált. Egy betegség meggyógyítását például. Urbán szerint korunk jellemző betegsége a korábbi „habarcsromantikát” („itt eddig mindenki csak meghatódott...”) felváltó önző jóllakottság és értelmetlen cselekvés: „Most két kövér eb húzigál egy csontot, s egy úr a tóba halakat dobál” (*Őszi dal*). Az értelmes tetteket igénylő költő azonban groteszk képpel sújtja a józanul számítatókat, a mindig várókba húzódkat, az okoskodva hátramaradókat, akiknek tenyere sohasem ismerheti meg a zászlórúd melegét (*Hidegtejűek*). Szatírába hajló gúnyos szenvedéllyel támadja az embert deformáló jelenségeket, a hamis hazafiságot (*Baedecker*), a törtéteket és a tehetetleneket. (*Kiáltvány kommunista szellemben*). A technikai fejlődést korunk tényeként elfogadja, de tiltakozik, ha úgy látja, hogy a technikai eszközök kiszorítják az emberi kapcsolatok megvalósulásának lehetőségeit.

Az ötletgazdagság Urbán költészetének és tehetségének erejét dicséri. De nem elég érett még ahhoz, hogy ötleteiből mindenütt tömör képet, sőt képrendszert formáljon. Versei gyakran kifejtetlen csírák, rögtönzések maradnak. Ezért nem tetszett az *Ikonosztáz* és az *Inverziók* c. ciklusok verseinek többsége. Nem szólhatunk fenn tartás nélkül a kötet centrumába helyezett két oratóriumról sem. A nemzedékek konfliktusát őszintén és eredeti befejező fordulattal megjelenítő *Egy ballada folytatása* nem a közismert ballada, hanem inkább Juhász Ferenc folytatásának tűnik. Jobban sikerült a Leninnek emléket állító *Egy forradalmár belső története*. A költő nyilván paradoxonnak szánta a címet, mert nem belső, tudati fejlődésről szól, hanem arról az objektív folyamatról, amelynek során a hús nélkül maradtak, a jeltelenül elenyészők, a darócban, faháncsban járók, a csavarrá, kerekekké váltak sorsa megérleli a kommunista eszmét.

Felhatalmazás c. versében költészetét szavakból épült háznak nevezi Urbán. Ennek a háznak vannak felesleges helyiségei és homályos folyosói, de anyaga erős és tervezése eredeti. Érdekes — a vers fordulataival élve — átlépni a gondolatjel-küszöböt s befogadni a betűk igazát. (*Szép-irodalmi*, 1974.)

NAGY IMRE

Kende Sándor:

FURCSA LÁNY

Kende Sándort már régóta foglalkoztatják a latens pszichológiai folyamatok, a látszatcselekvések és az ezeket követő testi-lelki elernyedések, fülledt csendéletek rajza. Rendszerint addig a pontig követi hősei sorsát, amikor a zsibbasztó álélet nyugalma hirtelen — nagyon gyakran mármár patológus dinamikával — átvált kényszercselekvésbe. Már a nemrég megjelent regényében, a *Szerelmes barátaim*-ban is — színpadi változatát a Katona József Színházban láthattuk 1973-ban —, ennek a lélektani folyamatnak a bemutatására vállalkozott: nagyon érdekes, bár nem minden vonatkozásban meggyőző, teljes pszichológiai motivációval.

Médit, a *Furcsa lány* főhősét is az a kínzó ambivalencia jellemzi, mint a *Szerelmes barátaim* hősnőjét; a körülmények által bekerítettnek vélt sorsa éppúgy idegenben teljesedik be, mint a *Szerelmes barátaim* orvosnőjéé. Hosszú időszakot fog át a *Furcsa lány* is — szintén a harmincas évektől napjainkig ível a regény cselekménye —, de ebből a sűrített történelmi közegből csak azokat a szeleteket veszi szemügyre az író, amelyek döntően befolyásolták a lány sorsát.

Médi — egész életét meghatározni látszó — ambivalenciája a káprázatos szépségű, tehetségű színésznő-nyájához való kötődés függvénye: csak gesztusokat, de igazi szeretetet sosem kap rajongva szeretett anyjától. Ebbe az ambivalens lelki képbe azonban némileg zavaróan szövi bele Médi és Miklós szerelme. A két motívum — totálissá fokozva a főhősnő kijátszott-ság-érzését — erősíthetné is egymást, s hogy a regényben mégsem ez történik, ab-

ban nagy szerepet játszik a szerelem rajzának elnagyoltsága, nagyon fontos tényezők tisztázatlansága. Az „imádat és gyűlölet” vezérmotívuma végighullámszik ugyan az egész regényen, de tárgya — az említett tényezők hiánya miatt — gyakran homályban marad. Kuszán, elválaszthatatlanul keveredik így össze a színésznő-anya iránt érzett rajongás és gyűlölet a Miklósról irányuló érzelmekkel; s ez a homály a regény befejezését, a főhősnő lázadásának művészi erejét, hitelét is gyengíti sajnos. A *Furcsa lány* központi kérdését — a főhősnő érzelmeinek ambivalenciáját, lázadását, kitörési kísérletét — tekintve, a regény gyakori nézőpont-váltásai sem mélyítették el lényegesen ezt a problémát. Árnyalt képet rajzoltak viszont ezek a fejezetek a művészet és a dilettantizmus viszonyáról, s mindenekelőtt meggyőző erővel dokumentálták azt a tényt, hogy a magyar kultúra ügyét csak itthon lehet hatékonyan szolgálni, s nem az emigráció — üzleti tényezőknek kiszolgáltatott — vákuum-életében.

Valójában Médit — amikor a felszabadulást követően elhagyta az országot — nem az anyja iránti ambivalens érzelmek és nem is a Miklós iránti szerelem foglalkoztatta elsősorban. Egyszerűen rettegett attól, hogy egyedül marad a születendő gyermekével, ezért nem akart várni — az ostrom kavargó napjaiban eltűnt — Miklósról, ezért választotta a római emigrációt, a szerelem nélküli házasságot, azért fogadta el a földbirtokos férj családjának megalázó feltételeit. De Miklós erkölcsi fölénye sem indokolt a húsz év után bekövetkezett római találkozáskor, hiszen Miklós régi magatartásának nagy szerepe volt abban, hogy Médi élete a megalázó megalkuvások hálójába fonódott. Miklós és a színésznő együttes római megjelenése lélektanilag meggyőzően indítja el Médi pszichikumában a családjával — férjével és anyósával, a gögös „nagyasszonnyal” — szembe forduló folyamatot, de kár, hogy ők nem csupán katalizátorai, hanem — tisztázatlan szerepű — résztvevői is ennek a folyamatnak. Mert ez a lázadás — ugyanúgy, mint a *Szerelmes barátaim* főhősnőjének esetében — a tudatos, határozott cselekvés helyett csak a hisztérikus kényszercselekvést jelenti. Egyáltalán nem elmarasztaló vélemény ez, hiszen Kende Sándor célja nyilvánvalóan egy olyan ember

tudatvilágának az ábrázolása volt, aki a felismert igazság ellenére sem képes értelmesen, határozottan cselekedni. S az író kritikai állásfoglalása, a hősnőjétől való távolságtartása is határozottabbnak tűnik, mint a *Szerelmes barátaim* orvosnőjének esetében. De az viszont már gyengíti a regény művészi igazságának erejét, hogy a befejezés érzelmi kavargásában nem tudjuk meg, hogy *ténylegesen* ki ellen villan a férjre emelt kés. (*Jelenkor*, 1975.)

CZÉRE BÉLA

Sánta György:

FARKASRAJZ A KABÁTON

Sánta György első kötetének lapjairól furcsa figurák néznek szembe velünk; bűnözők, huligánok, a társadalomból önmagukat kizárók, vagy kényszerűen kiszoruló, pöffeszkedő senkik és ártatlan áldozatok. A társadalom periferiájának élete mindig is vonzotta az alkotókat. A bűnözők extrém társadalmonkivülisége szinte már önmagában is hálás téma, bizonyítja ezt a modern irodalom számos műve, a bűnügyi dokumentumirodalom nagy népszerűsége is. Sánta György elbeszéléseinek is egyik vezértémája a börtön, a bűnözés, a másik az emberi magány, amely a vagány bűnözők, galeritagok életébe is behatol, és árnyalja, dúsítja jellemüket. Sánta azonban nem az extremitást, az egzotikumot keresi hőseiben, nem azt emeli ki, ami ezeket az embereket elválasztja a társadalom büntelen tagjaitól, hanem épp ellenkezőleg, azt hangsúlyozza, ami mindannyiunkban közös. Bűnözői nem vagány fenegyerekek, nehéz fiúk, hanem szerencsétlen, jobb sorsra érdemes, gyenge jellemű áldozatok (*Nem azért, mert buták a nők*), vagy egyszerűen unatkozó, üres fiatalok (*A téren történt*). A bűnözőkben az embert, a hibázó, de jobbat akaró, életén változtatni kívánó, küzdő embert látja (*Az én nagy kérdésem*), a börtönéletet nem különlegességgént, egzotikumként szemléli. A börtönbe kerülők, ott élők, vagy éppen börtönből szabadulók sorsa akár általános modellként is értelmezhető: Az ember nekiindul az életnek, hogy megvalósítsa önmagát, megtalálja helyét a közösség-

ben, és közben sok-sok kitérőre, makacsságra, hitre van szüksége a vele nemhogy közönyösen, de sokszor ellenségesen szembe forduló világgal szemben (*Kinn, ahol még nem próbáltam, Farkasrajz a kabáton*). A szituáció izgalmas, az élet döntő küzdelmének a konfliktus kirobbanásának pillanatában történő megragadása. Ezért aztán nem is az a fontos, hogy honnan jött, milyen bűnt követett el a hős – legtöbbször semmit sem tudunk meg bűneiről –, csak a jövő felé mutató, görcsösen előre mozduló jelen a lényeges, ezt a pillanatot fogja be fókuszába az író. Hősei szeretnének visszakerülni az átlagemberek világába, családjuk közé, de az emberi közöny, nemtörődomség legjobb szándékuk ellenére kivetíti őket a közösségből, nyílt kitérővelük ridegen megcsúfolják (*Az én nagy kérdésem*). A kötet címadó novellájának hőse sem tud rendszerető, becsületes átlagemberré válni, mert legszűkebb családjá, saját anyja képtelen emberi kapcsolatot kialakítani a szeretetre szomjazó kamaszfiúval (*Farkasrajz a kabáton*). Sánta hősei magukra maradnak, szorongató magányba kényszerülnek, és ez azokra a hősökre is jellemző, akik nem jutnak el a bűnözésig (*Kiáltás visszhang nélkül, Tíz év nyugdíjban*). A kötet egyik legfontosabb emberi üzenete a kínzó, embernyomorító magány elleni értelmes lázadás követelése. Hőseinek többsége ki akar törni, vagy – vérmérséklete szerint – legalábbis elvágódik abból az életből, amelybe kényszerül. A börtön lakói a bűn világából menekülnének (*Kinn, ahol még nem próbáltam*), mások viszont a hétköznapi élet, szürkeség, erkölcstelenség ellen fellázadva szembekerülnek a törvénnyel, rossz közérzetük ösztönösen viszi őket a kiüttalan lázadás útvesztőjébe (*Legjobb odébbállni*). Ezek az emberek nem tudnak mit kezdeni önmagukkal, nem látnak perspektívát, társadalmonkivüliek akkor is, ha nem vétenek az együttélés törvényei ellen (*Kiáltás visszhang nélkül*). Ők azok, akik képtelenek megérteni, hogy valaki azért tanul tovább, odahagyva jövedelmezőbb állását, mert hivatástudatot érez valamely pályára iránt (*Magyarázat nélkül*...). Ők azok, akik saját gyermeküket sem képesek megérteni, és akaratlan – érzéketlen – okozói lesznek először az elszabaduló agresszív fantáziának (*Szörnyezés*), majd az ebből egyenesen kinövő gyakorlati bűnözésnek (*Farkasrajz a kabáton*). Ezek a jobb írások

vádiratok az emberi közömbösség, értetlenség, butaság ellen, amelyek veszedelmes méregként rontják társadalmunk levegőjét.

Az elbeszéléskötetet olvasva azonban különös hiányérzete támadt a kritikusnak: Ha a novellák témáját felidézi magában, izgalmas, rendkívüli történetek sorakoznak egymás után; börtönélmények, galerik, erőszakosság, kaland, erotika – a novellák olvasásakor mégsem keríti hatalmába az izgalom, nem érez feszültséget a sorok között, nem rendíti meg a hősök küzdelme. A konfliktus tehát emberileg izgalmas, társadalmilag fontos, és akár nagyobbérvényű modellként is szemléltethető. Az irodalom azonban nem merülhet ki a probléma megfogalmazásában, ábrázolnia is kell azt, valódi, megismételhetetlen, egyedi élettel kell megtöltenie. Ennek a követelménynek Sánta György elbeszélő művészte még nem tud eleget tenni. Minden novella valami fontosat akar mondani, és érezzük is belőle az „eszmét”, célját a gondolat, a tanulság szintjén teljesíti is, nem képes azonban erre az élmény szintjén. A jelenleginél sokkal nagyobb esztétikai kontrollra volna szüksége, hogy a kétségkívül bő élményanyagból mit és – főleg – hogyan dolgozzon fel. Párbeszédei, helyzetei sokszor erőltetettek, sőt nem egyszer lélektanilag hiteltelenek (*Kinn, ahol még nem próbáltam, Legjobb odébbállni*), sok a szerkesztésszerű, valamint a nyelvi sablon. Néha meglepő, hogy egy-egy sztereotíp alak szerepeltetésével; sokadikára köszön vissza irodalmi műlapjairól például az erkölcsstelen rossz anya (*Farkasraja a kabátot*), a sógorát csábító romlott hűg és a részeges apa (*Legjobb odébbállni*), de a züllött szerelméért mindenre képes, lejtőre szédült lány is ismerős más mai írók műveiből (*Nem azért, mert buták a nők*). Érezzük, hogy feszíti a jobbítani akarás indulata, a sivár kispolgáriság kigúnyolásának a szándéka egyik legeredetibb hangon induló elbeszélésében, *Az ördög lánya* címűben (amely szinte a bulgáriai groteszkhez hasonló hangot üt meg), de a megvalósítás részletei – a cselekményalakítás, a jellemrajzolás, a párbeszédek, vagyis az epikus építőkövek együttese – naivak, nem tudják megvalósítani, a művészet speciális egynemű közegébe átültetni az alapeszmét. Szándék és megvalósítás között űr tátong, a szatíra szándéka még nem szatíra, a groteszk elem még nem groteszk szemléletmód. Ebbe az irányba viszont ér-

demes lenne tágítania eszközeit, világlátását, technikáját.

Sánta György műveiből tehát nem azt hiányoljuk, amit pályakezdő írók esetében sokszor joggal megtehet a kritika, hogy nem látják az élet fontos összefüggéseit, nincs áttekintésük társadalmi és emberi kérdésekről. Ellenkezőleg, a szilárd és helyes világlátásnak, erkölcsi ítéletnek ő birtokában van. Viszont nem mindig találja meg azokat az eszközöket, életszeleteket, vagy pusztán nyelvi formákat, amelyek hitelessé, őszintévé, meggyőzővé tehetnék mondandójának kétségtelen igazát.

Reméljük, következő kötetében a fontos tartalomhoz méltó formai eszközöket is megtalálja majd. (*Magvető Kiadó, 1974*)

LICHTMANN TAMÁS

Anóka Eszter:

HÁLA

Tizennyolc elbeszélést tartalmaz Anóka Eszter első kötete, tizennyolc variációt ugyanarra a témára. A minden novellában központi problémaként szereplő férfi–nő kapcsolat, s a bennük megfogalmazott erkölcsi normák ismétlődése és változatlansága egységbe foglalják a kötetben megjelent írásokat. Egyes motívumok újra meg újra előbukkannak: az öngyilkossági szándék, az elvált asszony házasságon kívül született gyermeke, vagy a kamaszlány, aki a család szegénységét lopásokkal próbálja enyhíteni. A társadalmilag elfogadott kapcsolaton kívülrekedt, vagy házasságban ugyan, de elégedetlenül élő asszony félelemtől és bizalmatlanságtól terhes társkereső kísérleteit követhetjük végig az elbeszélések többségében. Ha nem is a legnagyobb horderejű problémája ez társadalmunknak, mégis aktuális.

A novellák címe kevés kivétellel egyetlen szó. Szimbolikus vagy konkrét kapcsolatuk a jelölt írásokkal némely esetben magától értetődő (*Hátország, Burokban, Főtt étel*), máskor viszont jelentéktelen tartalmi mozzanatra utalnak (*Fecskék, Kövek, Mint a lovagnak*), vagy túlságosan elvont asszociációkat ébresztenek (*Vesztes, Krisztályszerkezet*), ilyenkor zavaróan hat ez a szükséztűség.

Az elbeszélések szereplői városi emberek, bérházban élnek, villamosznak, bevásárolnak, barátait látogatják, s miközben mindennapos apró-cseprő ügyeiket intézik, emlékeznek, gondolkoznak, vágyakoznak. Sokuknak nevet sem ad az író, csak mint „a nő” vagy „a férfi” szerepelnek, esetleg keresztnéven, legritkábban a teljes nevükön.

Az elbeszélések magvát alkotó szerelmi kapcsolatokat jellegzetesen női nézőpontból írja le és elemzi a kötet szerzője. Kivételt képez ez alól az *Akik nincsenek itt*, melynek négy különálló fejezete a négy szereplő monológja ugyanazokról az eseményekről. Hasonló szerencsés személytelenséget figyelhetünk meg a *Burokban* című írásban, ez egyébként a kötet egyik legsikerültebb darabja. Egy félrehúzódo, csendes kislány, aki naphosszat a kert bokrai alatt üldögél és legfőbb szórakozása az olvasás, egy délután akaratlanul tanúja lesz apja és a szolgáló szeretkezésének, s bár gyermeki eszével nem érti pontosan, mi történt, megzavarodik, aznap a vacsoránál nem eszik, s az apja megpofozza, „hogy ne válogasson”. A szociológus pártatlan, adatközlő tömörsége jellemző az *Öngyilkossági kísérlet* kezdő soraira. A hatásos első bekezdés után azonban felenged a feszültség. A magányából, céltalanságából kitörni nem képes fiatalasszony, miután nikotinoldatot iszik, gondolatban számbaveszi öngyilkossággal végződő életének keserves tapasztalatait, és ez a számvetés az indításhoz képest erőtlenné válik.

Az *Újév* című novellában a sok nagybetűvel szedett, illetve egybeírt szó az első oldalakon érdeklődést kelt, a későbbiekben egyre inkább úgy tűnik, a véletlen műve, hogy épp rájuk esett a választás, a tipográfiai megkülönböztetés funkciója nem egyértelmű. Az egybeírások fárasztóak, a sornál is hosszabb szavak kibetűzésével végül is kedvetlenül felhagy az olvasó és átsiklik felettük.

A viszonylag terjedelmesebb *Nász* friss stílusával, ügyesen beillesztett epizódjaival — több novellából is kitérünk, hogy Anóka Eszter mestere az események elrendezésének —, aprólékos, életszerű leírásaival érdekes olvasmány. Szépséghibája, hogy nehezen képzelhető el, hogy két nő egy fogorvosi rendelő résnyire nyitott ajtajain keresztül hosszasan leskelődjék és észrevétlenül tanúja legyen egy házassági szerződés megkötésének és más eseményeknek, míg végre valaki felfedezi és beinvitálja őket. A *Hátország* találó jellemzés egy csúnya, érdektelen egyetemista lányról, nem eléggé hiteles azonban a szobatársának viselkedése, aki saját kapcsolatait, tanulmányait elhanyagolja, csakhogy ezt a társát, aki tulajdonképpen neki is ellenszenves, hozzáillő partnerhez segítse.

A kötet kétségtől legtalányosabb elbeszélése a *Modell*. Egy férfi és egy nő étkezés közben végigjátszanak egy „játékot”, úgy tesznek, mintha egy harmadik is ülne az asztaluknál, szednek a képzelt személy tányérjába, társalognak vele és róla, — mindezt halálos komolysággal. E bizarr eset értelmezésével azonban adósunk marad az író.

A téma variációi — a tizenkilenc elbeszélés — a művészi megformáltság színvonalát tekintve nem egységesek. A több év, vagy egy egész élet eseményeit elbeszélő írások érdekesek, olvasmányosak, mondataik természetes keresetlenséggel gördülnek. Ugyanennek az ellenkezője jellemző a néhány óra történetét felvillantó *Modell*, *Kövek*, vagy a *Kristályszerkezet* című novellákra. Ezek darabossága nem a kiélezett helyzetek súlyát növeli, inkább a homályosságot, a *Kristályszerkezet* párbeszédei pedig képtelenségük és túlzott elvontságuk következtében az egész elbeszélés hitelét elveszik. (*Szépirodalmi*)

DEME MÁRIA